ROZPRAVY
ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA
PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ V PRAZE.

ROČNÍK VI. TŘÍDA I. ČÍSLO 2.

ZÁKON ASSOCIAČNÍ.

(POKUS PSYCHOLOGICKÝ.)

NAPSAL

DR. FRANT. KREJČÍ.

PŘEDLOŽENO DNE 20. LEDNA 1897.

V PRAZE.
NÁKLADEM ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA
PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ.

ČÁST PRVÁ.

Úvod.

§ 1. Ponětí associace a význam její v dějinách psychologie.

Associace jest běžný název pro sdružování se stavů duševních. To jest asi to společné v obsahu tohoto pojmu jinak kolísavého. Avšak i sdružování i stavy duševní pojímány bývají všelijak. Sdružování jest jednou pouhá koëxistence, jindy vzájemné působení po spůsobu sil fysických a týče se u některých psychologů pouze představ (associatio idearum), u jiných též pocitů, ještě jinde i pohybův a konečně duševních stavů vůbec.

Zákony associační však neznamenají v běžném názvosloví pouze zákony takovéhoto se sdružování, nýbrž také, a vlastně především, zákony vybavení (reprodukce). Neboť poznání psychického fakta, že se dojmy opět mohou ve vědomí obnoviti, předcházelo, nežli se mohlo sdružování předpokládati. Sdružení, associace není daná, nýbrž předpokládaná příčina reprodukce; zákony sdružení jsou odvozeny ze zákonů vybavení. Nejprvé seznáno bylo, že se na př. představy podobné vybavují, a potom se teprv usuzovalo, že podobné představy se sdružují. Byl by tedy název: zákony vzájemného působení představ vhodnější, ježto by se vztahoval stejným právem na oba případy. Poněvadž však pojem vzájemného působení představ bezděky vzbuzuje podezření, jakoby se představy nebo stavy vědomí považovaly za nějaké síly, což se příčí přesně empirickému stanovisku našemu, budeme užívati názvu historicky ustáleného: zákony associační, míníce tím, pokud se týče jiných psychologů, i reprodukci i associaci vlastní. Svůj pojem associace hledíme postupem jednání určiti.

Důležitost zákonů associačních pro empirickou theorii jest nepopíratelná. Stačí připomenouti, že paměť jest název pro možnost vybavení, že obrazivost jest rovněž jen jistý způsob vybavování, a máme zákony associačními podmíněny dvě věci, které jsou základem pro pochopení všeho myšlení a tvoření. Analysa všech zjevů tohoto oboru musí se podnikati pomocí zákonů associačních — ovšem předpokládaje, že zákony ty se přesně dají stanoviti; stanovení těchto zákonů jest tudíž jeden z nejdůležitějších problémů psychologické theorie.

Z toho jest také pochopitelno, že zákony associační velkou mají úlohu ve vývoji psychologie. Hned na počátku, jakmile se o zjevech psychických poněkud soustavněji počalo přemýšleti, shledáváme, že neušlo vybavování

v některých způsobách pozorovatelům duše lidské. U Platóna, Zenóna, Epikura, Diogena Laërtského[1]) a snad i jinde nacházíme zmínky, kusé ovšem a nepřesné namnoze, jakož vůbec psychologie teprv Aristotelem[2]) usamostatněna byla za disciplinu filosofickou. A tento filosof, jenž podal první celkový systém psychologie, podal též první zákony associační. Nejen že vypozoroval, za jakých okolností představy se vybavují, on i příčinu snažil se vysvětliti shledávaje ji v sdružování. Po dlouhou dobu nebylo postoupeno dále; zákony aristotelovské staly se majetkem psychologie ve středověku, který žil z jeho myšlének. Bylať psychologie poaristetolovská příliš v područí filosofie, než aby pro samé rozumování o metafysických záhadách o podstatě duše, o poměru jejím k tělu a podobných mohla zabývati se vědečtěji úkazem vybavení. Když toho bylo nezbytně potřebí jako na př. při paměti, opakovány zákony Aristotelovy, jako to učinil sv. Augustin a Tomáš Hobbes.[3])

Tak se dostaly nezměněny až k tomu okamžiku, kde empirismus proniknul, a zde ihned osvědčila se důležitost jejich.

Empirické stanovisko neslo samo sebou, že na tom stupni, na jakém se nacházela psychologie doby oné, hlavní úloha připadla zákonům associačním. Locke[4]) ve snaze, aby postavil filosofii na bezpečný základ, hledal jej v psychologii cestou induktivní, která byla právě Bakonem vyhlášena za jedině pravou cestu k získání pravého poznání. Indukce počíná od zkušenosti, od daného, jež pozoruje a analysuje. Povrchnějšímu pozorování tehdejší psychologie jevily se danými pouze představy, vše ostatní byl cogitandi modus: tedy empirismus připojující k tomuto stavu psychologické vědy, neměl jiného vysvětlování než, kterak z představ vzniká myšlení čili, kterak se představy spojují v myšlénky — associace. Proto již Lockeovi zákony associační daly klíč k rozřešení hlavního problému, který psychologii

[1]) Plat. Faidon 73C a 74A, připomíná zcela určitě vybavení dojmů podobných a sdružených. Anamnesis (vzpomínání, upamatování se) jest *ἀφ' ὁμοίων καὶ ἀφ' ἀνομοίων*, a kterak tomuto poslednímu rozuměti, vysvětlují příklady hned před tím uvedené: milovníci vidouce lyru nebo šat nebo něco jiného, čeho užívali jejich milenci, vzpomínají na ně; kdo vídal Simia a Kebeta pohromadě, vzpomíná, vida jednoho, na druhého. Ani *Hamilton*, který v dodatcích k vydání Reida (Note D. Contribution towards a History of the Doctrine of mental suggestion or association) ani *Ferri* v 1. kap. spisu La Psychologie de l'association a v přídavku: documents relatifs a l'histoire de la théorie de l'association des idées, neuvádějí Platona. Hamilton zmiňuje se o třech následujících.

[2]) Aristotelův výrok de mem. 45b zní: *ὅταν οὖν ἀναμιμνησκώμεθα, κινούμεθα τῶν προτέρων τινὰ κινήσεων ἕως ἂν κινηθῶμεν, μεθ' ἣν ἐκείνη εἴωθε. Διὸ καὶ τὸ ἐφεξῆς θηρεύομεν ἀπὸ τοῦ νῦν ἢ ἄλλου τινὸς, καὶ ἀφ' ὁμοίου, ἢ ἐναντίου, ἢ τοῦ σύνεγγυς. Διὰ τοῦτο γίνεται ἡ ἀνάμνησις· αἱ γὰρ κινήσεις τούτων, τῶν μὲν αἱ αὐταὶ, τῶν δ' ἅμα, τῶν δὲ μέρος ἔχουσιν.*

[3]) Uvádí Hamilton; *Hobbesův* náhled v té příčině obsahuje III. kap. Leviathana nadepsaná: De consequentia sive serie imaginationum.

[4]) Dějiny associace v novější psychologii podává *Ferri* ve spise zmíněném. Stručně vytýká hlavni momenty dr. *Čáda*: Noëtická záhada u Herbarta a St. Milla. Rozpravy Čes. Akad. 1894.

vytknul jakožto východisku a vědeckému podkladu filosofie totiž: odkud pochodí obsah duševních činností.

Tím způsobem associace octla se v základech psychologické theorie a dostala zároveň význam filosofický a noëtický, který časem tak se zveličil v tom směru filosofování, který v Anglii Lockem počíná a nazývá se associanismem, že associační zákony staly se základním zákonem psychologickým. Jimi vysvětlováno všechno, a namnoze dosud analysa duševních zjevů záleží v redukci na ně. Avšak také slouží za základ řešení stěžejních záhad metafysických, podstaty duše, světa vnějšího, osobnosti jakož i záhad noëtických o pravdivosti, o pojmu činnosti atd.

Hned po Lockeovi Hume počíná v tomto rozsahu užívati zákonův associačních. Rozeznávaje dva druhy představ, pocity a jejich kopie, ideje, praví, že se spojují samy bez našeho přičinění, že zákony jejich spojování jsou analogické zákonům gravitace v přírodě. Dění duševní jest jen trpný následek dojmů; duševní zjevy jsou venkoncem skupiny, řady představ. Aktivita duševní neposkytuje záhad; jsou to zvyklosti vzniklé spojováním představ a stačí na vysvětlení všeho i příčinnosti. Současník Humeův Hartley dal této theorii, k níž dospěl cestou samostatnou, podklad fysiologický. Rozeznávaje rovněž pocity a jejich residue, ideje, soudí, že vznikají chvěním nervů. Již stopy v nerstvu sdružují se častým opakováním, takže opětným vzbuzením jednoho chvění (vibration) i ostatní se objeví. Na tom základě vysvětluje vnímání, city, paměť, obrazivost, řeč, soud, svobodu. Po těchto zakladatelích associanismu anglického opět James Mill pokračoval a k vrcholu filosofické důležitosti přiveden byl associanismus slavnou trojicí: J. Stuartem Millem, Bainem a Spencerem.

Pro Milla charakteristické jest, že i duši vysvětluje associací. O Spencerovi slyšme Ferriho[1]: »Odvážněji než J. Mill, který shledává v zákonech associačních poslední a nezvratné výsledky analysy filosofické, rozhodněji a přesněji než Bain, který nás nechává v nejistotě o tom, jak pojímá poměr jejich ke vzniku poznání: Spencer stoupá skrze ně k původu našich představ a mohutností a hledá vysvětlení zákonův associačních samotných ve vývoji všehomíra, takže podle něho associace psychická jest jednotlivý případ vývoje povšechného.« Tak zdá se dotvrzen býti známý výrok Johna Milla: »Co jest zákon gravitační pro astronomii, co jsou základní vlastnosti nervstva pro fysiologii, to jsou zákony associační pro psychologii.« Můžeme připojiti, že v Anglicku.

Ve Francii associační zákony nabyly důležitosti v sensualismu Condillacově; v novější době ovšem má vrch spiritualismus, jehož dualistickému názoru o duši příčí se konsekvence principu empirického. Fysiologická psychologie Ribotova přikloňuje se k Německu. V Německu psychologie dospěla k empirismu později než v Anglii a na jiném základě

[1]) Pag: 162 l. c.

takže výlučný směr associanistický nezavládl; avšak associační zákony nabyly také veliké důležitosti, třeba že pod jinými jmény.

Mohutný vliv Kantův zabránil na čas proniknutí empirismu Lockeovu a Humeovu; neboť Kant porazil sensualismus, který zakládal filosofický systém na psychologii, tím, že možnost psychologie popřel, čímž ji zdržel ve vývoji. Jakmile však zavládlo i zde stanovisko empirické Herbartem, staly se zákony associační nejdůležitější vymožeností psychologie. Odstraníme-li z Herbartova systému, co jest metafysického a co tam nenáleží se stanoviska empirického, zbude mechanismus představ jakožto schéma duševního dění. Možnost vybavení a zákony vybavení jsou hlavní a jediný zákon, na nějž vše se redukuje, neboť z nich vlastně bylo dedukováno. Herbart neváhal, a to zcela právem, i osobnost pojati mezi ony zjevy psychické, které dlužno podrobiti analyse a vysvětliti zákony associačními. »Já« jest představa, která se vyvíjí z konkretní představy o těle mém k obrysu osobnosti a k pojmu osobnosti postupem týmž, jakým se tvoří pojmy a obecné představy (obrysy) z představ jednotlivých (Einzelnvorstellungen). Appercepce Herbartova jest jen obměna zákonů associačních; neboť vliv představy nově do mysli vstupující na tlumy představ starších a obráceně vysvětluje se vzájemným působením představ; soud jest appercepce; pozornost s ní souvisí. Co Herbart neprovedl, to dodali žáci jeho, takže associační zákony hrají nemenší úlohu než v psychologii anglické. Ovšem jen v psychologii myslíme. Tím že Herbart za podklad vzal duši osobitou, jednoduché reale (vlastně mnoho duší), odpadají konsekvence, k nimž dospěli Mill a Spencer a zákony associační nenabývají toho filosofického významu jako v Anglii. Za to associace využitkována pro paedagogiku, jejíž základní zákon tvoří. V psychologii německé mimo školu Herbartovu zákony associační jsou důležitosti menší. Beneke[1]) zahrnul je v čtvrtém základním processu; možnost obnovy dojmů předešlých je hlavní podmínkou duševního vývoje; Spuren, Angelegtheiten, Urvermögen jen skrze ni nabývají významu; však těžiště výkladu v nich nespočívá. Psychofysika zabývala se hlavně poměrem popudu k pocitu a nedospěla k představám a k vlastnímu dění duševnímu. Fysiologická psychologie má svůj hlavní obor v čití a vnímání, kdež associace malou hráti může úlohu a Wundt svým pojmem appercepce zbavil vybavování toho methodického významu, jaký má v Anglii, dosadiv místo něho soud. O zákonech při successivní associaci insoferne man unter denselben Regelmässigkeiten des Geschehens versteht, die den verschiedenen Erscheinungsformen der Association zu Grunde liegen, nemůže býti řeči.[2])

Naproti tomu nové důležitosti nabývají v psychologii Höffdingově a novějším směru materialisticko-fysiologickém. Ziehen[3]) praví v před-

---

[1]) *Wundt* I² 317.

[2]) Phil. Studien VII. Bemerkungen zur Associationslehre, 358.

[3]) *Ziehen* předmluva k Leitfaden zur physiologischen Psych. 1891. I. vydání. Srovnej Časopis Českého musea 1894, str. 443.

mluvě k své psychologii, že se těsně přikloňuje k tak zvané associační psychologii anglické, aby se dokázalo, že není potřebí k vysvětlení zjevů psychických pomocného pojmu Wundtovy appercepce. Skutečně pak Ziehen obnovuje staré stanovisko Hartleyovo, v nervových processech a jich spojeninách hledaje vysvětlení i nejsložitějších pochodů duševních.

Stručný tento přehled má sloužiti za důkaz, jak důležité místo mají associační zákony v psychologické theorii, jak nutno jest s každého stanoviska o nich přesného nabyti ponětí, jak v nich právě záleží značný kus vědecké práce systématické. V přítomném pojednání podniknut na novo pokus ohledati je se všech stran a umístiti v systému empirickém dle důsledků plynoucích se stanoviska vyloženého v dřívější práci o elementu psychologickém.

§ 2. Vytčení otázek a rozvrh.

Data psychické zkušenosti týkající se paměti a vzpomínání, pak význam, jehož nabyla associace vývojem psychologické vědy, jakož bylo v předešlém odstavci stručně naznačeno, vyžadují zodpovědění těchto otázek:

1. Za jakých okolností se představy či dojmy vůbec obnovují (zákony reprodukce).

2. Co jest příčinou vybavení. Při tom se ukáže, zdali nějaké sdružení jest a, zda-li má své zákony (zákony associační v užším smysle).

3. Jaký má associace význam pro theorii psychologickou.

4. Jaký má význam filosofický a noetický.

Co se týče prvních dvou otázek, připomeneme dvě věci, kterými postup naší úvahy jest z předu určen.

První věc jest nepřístojnost, na niž jsme již narazili, která celou otázku associace sešinula v mnohých systémech na místo nepravé a byla příčinou jednak přeceňování jednak nedocenění tohoto úkazu a dosud jakési nedorozumění způsobuje. Pokládána byla zajisté associace za příčinu reprodukce. Když se shledalo, že se vybavují dojmy, které současně a po sobě se vyskytly kdysi ve vědomí, že se vybavují dojmy podobné a konstrastné, předpokládalo se, že se vybavují proto, že byly současné nebo po sobě anebo proto, že jsou podobné anebo kontrastné. Z toho zdánlivě plynulo, jakoby samozřejmý úsudek, že dojmy současné, posloupné, podobné a kontrastné jsou již před vybavením v nějakém poměru, který zván byl sdružením čili associací. A tento úsudek brán byl podivuhodným způsobem za nepopíratelné faktum zkušeností dané, které by se hodilo za základ celé theorie psychologické. Hrdá budova associanismu opírá se o toto předpokládání, jakoby bylo stejně jisté jako úkazy tíže a z nich vyvozený pojem přítažlivosti hmoty. Ovšem jest to domněnka oprávněná a nic nenamítáme proti jejímu proslovení ani proti užití jejímu ve výkladu psychických zjevů; avšak s tím nemůžeme souhlasiti, že by to bylo faktum zkušenosti, od něhož jest vycházeti. Nepopíratelné jest pouze vybavování se dojmů dle oněch čtyř

způsobů, nikoli jejich sdružování. I když omezíme se na současnost anebo podobnost jako na základní zákon sdružení, není ze zkušenosti dokázán. Nevybavují se zajisté všechny dojmy[1]), které najednou v mysli se setkaly, nevybavují se všechny dojmy podobné, o posloupných a kontrastných ani nemluvě. Pak ovšem nemůžeme v zákonech sdružování viděti analogii se zákonem gravitace, jenž jest patrn všude v přírodě, v nejbližší blízkosti i v největší vzdálenosti, z jehož platnosti není výminky v celém světě hmotném.

Pak také nemůžeme sdružování představ nebo dojmů učiniti základem při vysvětlování úkazů zahrnutých názvem associace, a jest nám vyjíti od fakta reprodukce.

Druhá věc, již se nám vidí hned z předu poznamenati, týče se postupu. Zdáť se, že by při práci námi obmýšlené nejpříhodnější bylo redukovati různé způsoby vybavení na způsob jediný. Tím by se druhá otázka po příčině vybavení zjednodušila a celý shluk zjevů duševních byl by vměstnán v jednu záhadu, a tím by docíleno bylo aspoň přehlednosti a soustavnosti, i když by nebylo lze záhadu uspokojivě rozřešiti. Tak se to skutečně stávalo a stává v psychologických theoriích dle osvědčeného vzoru věd přírodních. Než od tohoto postupu odvrací nás neúspěch dosavádních pokusů. Ze čtyř způsobů vybavení stanovených Aristotelem pouze vybavování kontrastných dojmů uznáno jest v celku za případ podružný, a ještě nejčastěji redukuje se posloupnost na současnost nebo naopak; avšak vybavení dle podobnosti a dle současnosti stejným počtem psychologů považována jsou za základní, kdežto jiní je nechávají platiti vedle sebe.[2])

To by nás konečně nemuselo odrážeti; k tomu však přistupuje, že i kdyby se nám podařila redukce na jeden zákon, otázka po příčině vybavení se stejnou nalehavostí žádala by zodpovídání, jako když bychom měli vysvětlovati tři způsoby vybavení, a o to hlavně běží. Obrátíme tedy postup: pokusíme se určiti podstatu vybavení vůbec ze základních pojmů psychické theorie, vytknouti logickým postupem myslitelné případy vybavení a doložiti je empirickými fakty, kteréž tím dojdou vysvětlení. Zda-li jest k tomu třeba předpokládati sdružení, a zda-li se řídí nějakými zákony, ukáže se tím samým. Jest to týž postup, jakým Herbartovci dobývají ze vzájemných poměrů představ poměry aesthetické záliby, předpokládajíce ovšem, anebo pokusivše se dříve dokázati, že záliba se zakládá na takovýchto poměrech. Vzhledem k tomu obsahuje pojednání tři části:

1. Vyvození zákonů reprodukce.
2. Užití zákonů těch v psychologii.
3. Filosofický význam associačního zákona základního.

---

[1]) Na př. části akkordu. Ostatně bude o tom pověděno šíře.

[2]) Přehled minční v té příčině podává dr. *Čáda* ve zmíněné poznámce a bude doplněn příležitostně v pojednání tomto; pak *Volkmann*, Psych. I[3] 441 a nás., *Lehmann*, Über Wiedererkennen. Phil. Stud. V. 96.

ČÁST DRUHÁ.

Vyvození zákonu associačních.

§ 3. Stopa v nervstvu po dojmech. Reprodukce.

Vybavení jest obnovení dojmu dřívějšího, není-li zde týž popud. Takto obnovený dojem nazýváme představou (v užším smysle), kterážto lišíc se od dojmu původního zřetelností a jasností jest jakoby obrazem, kopií jeho čili, jak obecně se říká, jest upomínkou na dojem.

Podstatu obnovení lze pochopiti z poměru vybaveniny k dojmu původnímu, jenž jest určen důsledky plynoucími z empirického pojmu počitku a vjemu, jimiž vysvětluje se základ duševního dění. Hledíce k těmto pojmům, jak jsou vymezeny se stanoviska, jež jsme označili v pojednání: Element psychologický[1]), usuzujeme nejprve záporně, že k vysvětlení reprodukce nemůžeme předpokládati, že představy trvají v duši.

Představy jsou zajisté jako počitek, vjem, cit, soud, vůle abstrakce theoretické; nejsou nic skutečného, jsou pojmy, neexistují nikde ani v nás ani mimo nás leč jako pojmy; nýbrž my představujeme a, pokud představujeme, máme představy; nepředstavujeme-li, nemáme představ. Kdybychom tedy soudili, že představy, nemáme-li jich právě ve vědomí, někde jsou ať již jako obrázky anebo stavy něčeho, hypostasovali bychom pojmy, k čemuž nemáme práva. Běžné výrazy, jimiž naznačujeme pochody týkající se vybavování, svádějí snadno k nepravému ponětí o představách. Říkáme: »představa se vybavuje, představa vstupuje do vědomí, tane mi na mysli« jakoby představa byla již zde před vybavováním a jakobychom k ní hotové pozornost svou obraceli. Paměť konkretisujeme, říkáme-li »uchovávati v paměti«, a výrazu »vzpomínati na něco« rozumíme, jakobychom měli nějakou schránku pro představy, z níž dle potřeby vybíráme upomínky.

Rčení taková jest nám pojímati, jak káže základní pravda, že zjevy duševní jsou činnosti. »Mám představu« znamená »děje se pochod, který má za následek takový stav vědomí, jaký byl při vnímání původním.« Z toho tedy, že vybavení jest možné, nemohu souditi, že představy trvají.

To také není empirický důsledek; neboť ihned bych se musel ptáti, kde zůstávají, kde jsou uschovány. A na tyto otázky může se odpověděti jen hypothesou o duši, jakožto podkladu dění duševního a sice o duši, vystrojené attributy analogickými zjevům světa vnějšího, o duši osobité,

---

[1]) Element psychologický v Rozpravách České Ak. r. 1895 str. 68 nás.

prostorné nebo neprostorné, což se nesrovnává s empirickým stanoviskem. Nebrojíme proti hypothesám takovým; avšak nesmíme od nich vycházeti nýbrž pokusiti se, abychom se obešli nejprve bez nich.

Naproti tomuto zápornému důsledku usuzujeme kladně: že po dojmech zůstává v nervstvu nějaká stopa, kterážto jest příčinou, že se dojmy mohou obnoviti.

Každý stav duševní provázen jest pochodem nervovým, a o pochodu nervovém platí zákony fysické. Dle těchto zákonů každý děj působí změnu v molekulárním složení hmoty, která jeví se jako stopa účinu síly. Věc jest i všední zkušenosti zřejmá; obecné mínění jest, že nic není bez účinku, *οὐδὲν χρῆμα μάτην γίνεται* (Demokrit); gutta cavat lapidem. Vyplývá ze zákona zachování energie a z pojmu hmoty. Působení síly jest sdílení energie, která tedy jistým kvantem zůstává, i když síla přestane působiti. Pokládáme-li okamžitý stav hmotného předmětu za rovnováhu molekulů v jistém poměru uspořádaných, tedy se sdělením energie rovnováha tohoto složení ruší a nemůže se vrátiti v stav předešlý, dokud není odstraněn nějakým způsobem činitel přibyvší působením síly. Tak se na př. zvýšením teploty hmota roztáhne, molekuly uvedou se v jiné složení, ubýváním teploty vrací se ponenáhlu stav původní; když však nastane nový náraz dříve, nežli se zjedná stav původní, jeví se stav prvním nárazem vzniklý *stopou*, která novému nárazu staví se na odpor jiným poměrem než při nárazu prvním. Krátce hmota doznala změny, po působení síly zůstala stopa.

Podobným způsobem nevrací se nerv popudem rozrušený v původní stav, nýbrž změna trvá.

Na jakosti změny, totiž na tom, co se s nervem stane, nezáleží; postačí nám pouhé faktum, že změna, stopa po popudu trvá a důsledek analogický, že jest co do kvantity v poměru k mocnosti popudu.[1])

Jediná věc, o které jest třeba při tom se dorozuměti, ale také nikoli rozhodující, jest, zdali stopa po dojmech zůstává v celém oblouku čivném stejnou měrou anebo, zdali jiná jest v centrálních orgánech než v čidle a drahách vodivých a, jaký to má následek pro obnovu dojmu.

Oblouk čivný, v němž probíhá každý rozruch nervový, obsahuje centripetální dráhu od čidla k ústředí jakož i centrifugální od ústředí k svalům neb žlázám, má tedy pět částí: dvě dráhy vodivé, čidlo, ústřední orgán a konečný orgán motorický. Není pochyby, že se v celém oblouku popudem dojmu mění složení molekulární; avšak nedá se mysliti, že by stopa této změny byla ve všech částech stejná a že stejně podmiňuje a umožňuje případnou obnovu.

Dráha vodivá jest asi neutrální, jakož svědčí analogie s fysickým voděním v drátu elektrickém. Stopa v ní nemá významu specialního, totiž tak, že by po každém dojmu zůstávala přiměřená stopa. Vodění se usnadní, ale vodění vůbec, ne toho kterého dojmu.

---

[1]) Srovn. *Wundt*, Grundzüge der phys. Psychologie I² 98.

Jde tedy především o centrální orgán a čidlo. Některé zkušenosti svědčily by, že je stopa omezena na orgán ústřední. Je-li nerv atrofický, máme představy zrakové ve snu a deliriu; oslepli (ne slepí od narození) vybavují staré dojmy zrakové. Naproti tomu dle jiných zkušeností zdá se býti při reprodukci dotčeno i čidlo, takže i v něm by zůstávala stopa. Při představách pohybových je zřejmo, že celý nerv jest súčastněn; neupamatuji se na pohyb (nemíníme však zrakové dojmy s pohybem sdružené!), leč když se pohyb buď vykonává anebo, když se dostaví snaha pohyb vykonati. Avšak tu jest přirozeno, že pochod vybavuje se od centra k periferii, neboť to jest též původní směr centrifugální.

Když však při illusích anebo ve snu zdá se nám, že vidíme, čili jinak řečeno, když vybavenina má jasnost vjemu, takže od něho se nerozeznává, a když bychom proto soudili, že se v těchto případech obnovuje stopa v čidlech zůstavená: museli bychom souditi, že při vybavování jde anebo může jíti pochod v sensitivním nervu od centra k čidlu. Mohl by tedy nerv sensitivní voditi směrem obojím, což odporuje schématu oblouku čivného čili tak zvané větě Bellově. [1])

---

[1]) Proto také netřeba se nám příti, zdali to, co po dojmu zůstává, jest *stopa* (Spur) anebo *disposice*. Jenom to jest vytknouti, že nemíníme stopou nějaký materialní obrázek, otisk dojmu, který by, v nervstvu zůstávaje, byl jakoby matice fotografická a tvořil podklad obnovení stavu vědomí. V nervstvu něco se změní asi tím způsobem jako ve svalstvu nacvičeném k jistému pohybu, takže jest potřebí jen zase jistého popudu, aby pohyb se vykonal takřka sám sebou, a tato změna v psychickém ohledu jest dispocicí nervstva k snazšímu a rychlejšímu opáčení fysiologického pochodu, který podmiňuje a ssebou nese stav vědomí. Potud souhlasíme s *Wundtem* (Psych. II^2, 205), že die aus dem Bewusstsein verschwundenen Vorstellungen werden psychische Dispositionen unbekannter Art zu ihrer Wiedererneuerung zurücklassen. Srovnej též *Kapras*, Paměť, rozprava psychologicko-didaktická, 1885, str 46, citát z *Delboeufa*. *Bagehot* citovaný od *Pereza*: Les trois premières années de l'enfant. 5. vyd. str. 139 dí srozumitelně: Chaque nerf garde, pour ainsi dire, le souvenir de sa vie passée, a reçu une education ou en a été privé, a vu son activité decroître ou grandir, suivant les circonstances; chaque trait a pris un dessin plus précis, plus caractéristique, ou peut être resté vague ou sans expression; chaque main porte les marques de sa profession, les signes que sa vie y a gravés, est façonnée à son tour par les traveaux qu'elle exécute; tout cela se trouve dans l'homme, si nous savons l'y voir. K tomu můžeme dodati, že podobného něco děje se s orgány ústředními, tak si představujeme tu stopu.

Přehled názoru o stopě od nejstarší do nejnovější doby podává *Volkmann* I^3 403--5. Již nejstarší řečtí materialisté *Heraklit, Eleaté* představovali si, že po dojmech zrakových zůstávají v duši obrázky, otisky, residua hmotná, na základě jichž se pamatování a vzpomínání děje. *Platon* mluví o celé věci obrazně, takže nelze z Thait. p. 191 C—E více souditi, než že nějaká stopa zůstává v duši, ale nikoli materiálná, o čemž srovnej můj článek v Listech filolog. 1896.

Podobně *Aristoteles* vyjadřuje se obrazně, takže pochybno jest velmi, zdali stopy, jež nazývá *μόνας α κινήσεις*, jsou prostorově omezené hmotné otisky dojmů. Teprve později *Stoikové* a *Epikureovci* vrátili se opět k starému názoru, že v duši jsou skutečné otisky. *Plotin* odpíral tomuto materialistickému ponětí a pokládá stopy za akty duševní myšlénkám podobné.

V tomto sporu fysiologické a psychologické zkušenosti pokládáme za závažnější fysiologický poznatek, jemuž dlužno psychologické pozorování přizpůsobiti. Nerv vodí jenom jedním směrem, sensitivní centripetálně, a to musí platiti i při illusích a vybaveninách snových; v tom smyslu jest rozhodnouti záhadu: der centralerregten Empfindungen. Vodí-li nerv jedním směrem, tedy nemůže čidlo býti uvedeno v činnost z centra; stopy v čidle není třeba k vybavení, jež se uskuteční nějakým pochodem v centru. Je-li však při některých vybaveninách súčastněno též čidlo, musí býti toho jiná příčina. A ta se dá dobře mysliti i při illusích i v živém snění. Ani illuse ani živé sny nedějí se, aby čidlo nebylo drážděno vnějším popudem. Při illusi jest vždy nějaký vjem, který jest podkladem, na nějž přenáší se vzbuzená představa; na př. vidím nějaký pařez a utvořím z toho klamnou vidinu zářící hromady zlata. Ve spánku pak doléhají na čidlo uzavřené dojmům světelným všeliké popudy z venčí (mimovolný tlak, teplo) i z nitra organismu (návaly krve, činnost očních žlaz). Tím uvádí se nerv zrakový v činnost a vzruch zcela normálně převádí se drahou sensitivní k ústředí, kdež přejde ve stopu zůstavenou dojmem dřívějším a představa tím vzbuzená nabývá rázu a živosti vjemu. Soudíme tedy, že stopa po dojmech v nervstvu jest dvojí. V centru zbude nějaká změna, jakožto následek toho, co se v něm dálo, když jsme si dojem uvědomovali. V drahách vodivých, čidlech a svalstvu zbude změna, jež je činí schopnějšími příslušné funkce určitého druhu (princip zvyku). [1])

Descartes přijal vedle rozumových ideí v duši též hmotné otisky v mozku, k nimž se duše obrací prostřednictvím duchů nervových zabývajíc se fantasmaty o předmětech hmotných. *Malebranche* a anglofrancouzští sensualisté dospěli opět k hmotným stopám, takže je *Theodor v. Craanen* dovedl vykresliti! *Hobbes* přidržel se Aristotelova neurčitého pojmu *κινήσεις* a *Hartley*, otec associanismu, pokládá představy a pocity za chvění nervových vláken, po nichž zbývají disposice trvalé k podobným záchvěvům. Tento názor v podstatě se udržoval u anglických associanistů a francouzských sensualistů. V novější době přistoupil k tomu ponětí pojem představ nevědomých, temných, které se podstatou svou měnily dle podstaty duše. Osobitá duše na př. *Herbartovců* podržuje stavy své celou svou bytostí, jež staví se novým dojmům na odpor; u *Benekc* a empiričtějších psychologů jeho směru jeví se stopy po dojmech minulých jako Angelegtheiten a Strebungen. V době nejnovější převládá názor, že jsou to disposice ve způsobu výše vylíčeném.

[1]) Celý tento výklad by ovšem odpadl a veškeren názor o činnosti nervové nabyl by jiného tvaru, kdyby pravdivý byl objev, o němž zmiňuje se O. *Külpe* (Grundriss der Psychologie 1893, str. 88), že totiž konstatována byla při nervu zrakovém sensitivní vlákna vodící centrifugálně. Külpe míní, že »vermuthlich« se vyskytují též u smyslů ostatních a že se jimi vzruch inadaequatním popudem způsobený na »Nervenstammu« převádí z centra k periferii zpět a zakládá na tom svou theorii o central erregte Empfindungen, kterými se dosavádní ponětí o stopě a disposici, o paměti, reprodukci a associaci podstatně mění. Než objev těchto sensitivních centrifugálních nervů smyslových jest příliš problématický, než aby se mohl pokládati za faktum fysiologické, kterému by se podříditi musely věty o funkci nervové obecně uznávané, na př. Bellova a celé schéma nervové. Psychologické úkazy pak, které by tomuto objevu svědčily, nejsou taktéž rozhodující, ježto se dají vysvětliti jinak na základě obyčejných předpokládání.

Něco určitějšího o fysiologické podstatě této změny říci se nedá, ale již pouhá existence nějaké takové stopy nutí nás se stanoviska parallelismu duševního s hmotným k důležitému závěru.

Každý duševní pochod provázen jest nějakým fysiologickým pochodem v nervstvu: tedy také vybavování a představování. Ačkoliv kausalita fysická neplatí pro poměr psychických pochodů a fysiologických je provázejících: tož přece nemůžeme jinak než souditi logickým postupem, že *stejné* duševní zjevy mají *stejné* fysiologické pochody provázecí.

Stav vědomí vznikající vybavováním neshoduje se ve všem se stavem vědomí, který vzniknul původně vnímáním; přízvuk a reakce motorická jest pravidelně jiná a obsah sám liší se zřetelností; avšak v čem se shodují, to musí míti za základ týž pochod nervový.

Poněvadž s fysiologické stránky liší se pochod vybavování od pochodu vnímání, že zde není popud, totiž přímé podráždění periferických nervů ze světa vnějšího, musí se v ústředí, v mozku, příbližně týž pochod opakovati, a to jest zase myslitelno jen tehda, když tam jest po dojmech perifericky vzbuzených nějaká stopa, nějaká změna, zkrátka něco, co umožňuje opakování příslušného pochodu fysiologického i, když nepůsobí týž popud.

Fysiologická stopa zbylá v centru po dojmu periferickém jest poslední příčinou vybavení. Kdyby nebylo stopy, nebylo by vybavení; kdekoli nemůžeme stopu předpokládati, nemůžeme vybavovati. Paměť duševní předpokládá paměť (sit venia verbo) hmoty. Všechno, co v duševním dějství zakládá se na reprodukci, vychází od

---

Na př. známý úkaz, že, púsobí-li dojem výlučně na jedno oko, vzruch se nějak i na druhé rozšiřuje, nemusí hned vésti k závěru, že tu jest eine Art von sensibler Reflexübertragung in einem Centrum des Sehnerven. Neboť jest docela dobře možno, aby vzruch ten se bral v oku druhém drahou motorickou a aby pohyby tím vznikajícími nebo napjetím vznikl popud na nerv sitnice, odkudž se vede zpět drahou sensitivní.

Jestliže po dojmu zrakovém dostaví se za nepatrnou dobu půlvteřinovou pocit téhož obsahu (Nachempfindung, či secundäre Empfindung), není třeba, aby to byl zpáteční reflex z centra sensitivním nervem centrifugálně vedený. Již Herbartovci (*Durdík*, Psych. § 11,) vysvětlují úkaz tohoto pačití tím, že stav, v nějž uveden jest nerv dojmem, trvá déle než popud. Zavru-li oko, zmizí fysická část popudu, ale nezanikne fysiologický vzruch. Ta pausa mezi původním dojmem a sekundárním, která jaksi odporovati se zdá tomuto vysvětlení, an by měl býti dojem nepřetržitý, má příčinu v odvrácení pozornosti a adaptaci novému stavu — je-li totiž nějaká. U sebe jsem nepozoroval této přestávky. Co se konečně týče Erinnerungsbilder, k vůli nimž Külpe celou hypothesu sestrojil, tu je pravda, že by se vysvětlily reprodukce illusí a hallucinací pohodlněji, když by sensitivní nerv vodil též centrifugálně; avšak naznačili jsme, že jsou pochopitelny i jinak.

Dokud tedy nebude na jisto postaveno, že ty domnělé sensitivní nervy s centrifugálním voděním v oku nejsou motorické, nelze objevu tomu přikládati významu. Zdá se, že na novo *Flechsigem* konstatovaná sensoricko motorická funkce orgánů centrálních předpokládá v nervovém prameni zrakovém přítomnost nervů motorických a, že objev Külpem míněný jest omyl.

těchto stop. Nihil est in intellectu, in memoria, in phantasia, quod non fuerit in sensu.

Tuto stopu činíce východiskem při stanovení zákonů reprodukce, myslíme, že vycházíme od základu bezpečného, od fakta z empirických dat důsledně plynoucího, a že tím nikterak nevyslovujeme se pro stotožnění fysiologického pochodu s psychickým. Fysiologický základ náš jest jen pomůckou methodickou, skrze niž se k psychickému chceme dostati, kteréž svou podstatou jeví se sice fysiologicky podmíněno ale ne vysvětleno. Uvarujeme-li se při tom všeho, co přesahuje požadavek parallelismu duševních a hmotných pochodů a co by se příčilo nesrovnalosti pochodů duševních a hmotných, uvarujeme se úskalí hypothes materialisticko-fysiologického směru zůstávajíce na jedině správném stanovisku empirickém.

§ 4. Psychické důsledky. Zapomenutí úplné.

Předpokládáme tedy stopu po dojmech v nervstvu. Chceme-li nyní z existence stopy této souditi nejen na pouhou možnost vybavení, nýbrž i na různé případy jeho tak, aby se odtud po případě daly určiti zákony vybavení, jest se nám držeti kvantitativných růzností stopy, nikoli kvalitativných. Neboť tyto jsou nám dosud a snad na vždy skryty, kdežto ony dají se určiti logickou dedukcí z pouhého ponětí změny a stopy.

Stopa zajisté může býti miznoucí nebo trvalá, čili může trvati déle nebo kratšeji, což patrně závisí na síle a častosti dojmu. Silným dojmem anebo častým opakováním dojmu slabého vzniká stopa trvalejší; slabým dojmem, který se neopakuje, vzniká stopa nepatrná, miznoucí.

I vyplývá z toho, že jest možno, aby stopa po dojmu v nervstvu za jistých okolností zmizela úplně. Tím zmizí také možnost reprodukce, čemuž odpovídá psychický úkaz úplného zapomenutí.

To jest zcela logický následek z pojmu stopy, vůči němuž musí odmítnuta býti domněnka o nezničitelnosti představ i ve smyslu tom, jakoby aspoň stopa zůstávala na vždy. Domněnka tato vyskytuje se hlavně v psychologii Herbartovské jsouc tam odůvodněna metafysickým pojmem duše a má velkou důležitost. Celá theorie o vzájemném působení představ a celá mathematická psychologie zakládá se na domněnce, že představa jest nezničitelná, že může sice býti zatlačena pod práh vědomí, zatemněna, ale že nikdy nepozbývá schopnosti, aby se opět vyšinula nad něj podobna pružnému péru. (Durdík.[1]) Proto praví Herbart (Lehrbuch der Psych. 16) odpovídaje na otázku, již si sám dal: Vernichten sich die Vorstellungen ganz oder theilweise?: Das Vorstellen muss nachgeben, ohne vernichtet zu werden. Das heisst, das wirkliche Vorstellen verwandelt sich in Streben vorzustellen. A Volkmann I[3] 181: Die Vorstellung geht der Seele als Entwickelungsmoment ihres eigenen Lebens nicht verloren, sondern es tritt nur das Vorstellen für die Dauer seines Gebundenseins ausser Wirksam-

[1]) *Durdík*, Psychologie § 31 (uprostřed).

keit; die Vorstellung bleibt, wenn sie auch eben nicht wirklich vorgestellt wird.

Tedy naprosté zapomenutí není dle této theorie možné.[1]) Avšak jen dle této theorie s jejími metafysickými základy. Zkušenost nepotvrzuje této hypothesy. Zkušenost dí pouze, že žádný dojem nepřichází na zmar, ježto podmiňuje třeba minimálně duševní činnost vůbec. Trvá tedy účinkem svým, nikoli však jako samostatný stav duševní; tak jako každý přírůstek energie trvá obměniv se v energii druhu jiného. Případy uváděné za doklad nezničitelnosti představ dotvrzují pouze, že stopa po dojmech trvá značně déle než popud a než představování samo. Některých bylo se dotčeno výše a byly vysvětleny. Fortlage[2]) uvádí jako zvláštnost, že jistý venkovan Rostocký rozpomněl se najednou po 60 letech na řecká slova z úvodu evangelia sv. Jana. Beneke a Ribot vzpomínají ženštiny, která v pokročilém stáří náhle jala se recitovati slova syrská, chaldejská, hebrejská, jež zaslechla náhodou jako mladé děvče u jednoho evangelického kazatele. Avšak tyto případy dají se rovně dobře pochopiti a vysvětliti tím, že jsou to *opětované* upomínky na dojmy mocnou stopu zanechavší. Není zajisté vyloučeno, že se představy příslušné vybavovaly hodně často, aniž by si byly osoby ony toho všimnuly a, že celá zvláštnost spočívá pouze v tom, že byly pozorovány teprv při vybavení tolikátém a tolikátém a to od osob, jimž bylo neznámo, co se dálo v době uplynuvší od původního dojmu. Z vlastní zkušenosti mohu dotvrditi to případem analogickým. Asi tříletý spadnul jsem do studně. Tři léta věku jest doba, do níž nesahá normálně upomínka žádná; avšak pamatuji se též, že o této mé nehodě často bylo mluveno v rodině, zvláště když přišly osoby, u nichž jsem byl právě s dědem návštěvou, anebo, když bylo mluveno o okolnostech souvisících s onou návštěvou pro mne osudnou. Vím také, že se leckdy divili ti, jimž jsem to vyprávěl, kterak mohu si něco pamatovati z tak daleké minulosti. Kdyby nyní se stalo, že bych v nemoci nebo ve snu anebo v nějaké nestřežené chvíli, v blouznění, vzpomínal oné události, mohl by pozorovatel v tom viděti zvláštnost podobnou jako u onoho venkovana a oné ženštiny.

Také *Tolstoj* uvádí ve spisech svých případy upřílišení paměti, které se snadno vysvětlí způsobem právě uvedeným. Ostatně myslím, že tento spisovatel, pokud se týče pozorování psychologických, applikuje věty německé psychologie na případy jím líčené; nelzeť zajisté pokládati za bez-

---

[1]) Také *Kapras* (Paměť, str. 34) pokládá naprosté zapomenutí za nemožné, ač-li to, co uvádí za názor »psychologie školské«, podává za svůj. Nevidíme však, proč by tak činil. Citát z Komenského, jenž vlastně opáčí názor Platonův, nerozhoduje nic a výkladu paměti, jak se podává v kapit. hned následující, to odporuje. Je-li dle str. 50. paměť vědomá jen analogií paměti hmoty, pak jest i zapomenutí naprosté možné.

[2]) *Fortlage* Psych. I. str. 120; *Beneke*, Neue Psych. str. 127. *Ribot*, Das Gedächtnis und seine Störungen, *Volkmann*, Psych. I[3] 182. *H. Taine*, De l'intelligence, Paříž 1872 a referat o tom ve Zeitschrift für exacte Philos. XI. str. 49. Jednotlivé případy z těchto spisů vybral *Kapras*. Paměť str. 29. nás.

prostřední pozorování, co o snu, o mdlobě, o reprodukci představ u jiných osob povídá, ježto odnikud nemá přístup k jejich nitru.

Pozorování vývoje paměti u dětí potvrzuje náš závěr, že představy mohou na dobro zmizeti, čili, že stopa po dojmech se po případě úplně vytrácí. Dle Pereza dítě tříleté nepamatuje si pranic z doby předchozí. Co si dítě nejdřív počne pamatovati, co počne poznávati jako známé, jsou dojmy, jež mnohonásobným opakováním zanechaly stopu trvalou. Tak nejsnáze pamatuje si tvář matky nebo chůvy a jiného z počátku nepamatuje. A jenom opakováním může stopa býti utvrzena z počátku. Silné dojmy rozprchnou se po všem nervstvu a nezanechávají určité stopy a ojedinělý dojem slabý nezůstavuje sledu. Byl jsem upozorněn přítelem na jednu zkušenost z dětského života, která dokazuje zcela zřejmě tuto dětskou zapomětlivost. Dítě tříleté, předříkáváme-li mu, dovede povídati slova po nás, avšak opakovati, co řeklo, nedovede ani v okamžiku nejbližším.

Podobným způsobem zmizí nesčíslný počet dojmů nejen v počátcích vývoje ale i na stupních pozdějsích. Leibnitz podotýká případně: Je ne vois aucune necessité, qui nous oblige d'assurer, qu'il reste aucune trace d'une perception, quand il n'y en a pas assez pour se souvenir qu' on l'a eue. (Nouveaux Essais I., 3., 24.)

§ 5. Obnova dojmu týmž popudem. Upamatování se.

Druhý myslitelný případ jest: stopa jest trvalá a dojem se opakuje. Dle analogie se světem hmotným jest souditi, že fysiologický rozruch jde v tomto případě touž drahou, jakou šel ponejprv, že tedy projde stopou. Má dráhu jaksi upravenou a vykonává se snadněji a rychleji (princip cviku). Tato okolnost může se jeviti nějakým následkem při příslušném stavu vědomí.

Skutečně rozeznáme dojem opětovaný od zcela nového; čijeme, že jest to něco jiného viděti něco ponejprv nebo podruhé nebo několikáte. Výrazu dostává se tomu slovy: připadá mi to známým, to znám, to jsem už viděl. Úkaz ten nazýváme: upamatování se (Wiedererkennen), jež jest provázeno citem uspokojení, stupňujícího se po případě ve vášnivý vznět radostný.

Psychologicky vysvětlujeme případ upamatování se takto: Poněvadž opakuje se pochod, který zanechal v nervstvu stopu, opakuje se s ním i duševní stav jej provázevší, vybavuje se představa o dojmu, který jsme měli. Avšak jenom *vybavuje se, nevybaví se.* Neboť měli bychom týž stav míti dvakrát, jednou jako představu, podruhé jako vjem, což není možno, any v takových případech stejné stavy splývají. Dva stejné vjemy zvukové nedovedeme najednou míti, nýbrž máme jeden, jak říkáme, silnější.[1]) Tak

[1]) Jenom jestliže dva úplně stejné tóny barvou a výškou liší se něčím na př. směrem, odkud vlna do ucha se dostává, rozrůzníme je. Tóny pak, které rozrůzňujeme, ačkoli mají býti stejné, nejsou v pravdě tytéž. Unisono sehraného orchestru zní jako

myslíme, že i zde představa se vybavující nedojde uvědomění vedle vjemu totožného, nýbrž splývajíc s ním *zjasňuje* jej a toto zjasnění tvoří *obsahovou* různost dojmu opakovaného proti původnímu. Upamatování se tedy pokládáme za případ vybavení a, poněvadž se vybavuje týž stav vědomí, nazýváme je vybavením dle zákona totožnosti.

Aby výklad tento měl dostatečnou oporu ve skutečných zjevech duševního dění, nesmí se vztahovati ke všemu, co běžně upamatováním se nazýváme; nýbrž jen k takovým případům, jež shodují se s předpokládáním naším a které můžeme zváti bezprostředním poznáním. Veliká část zajisté poznání jsou zjevy daleko složenější a výsledkem kratšího nebo delšího souzení. Případům, které míníme, jest vlastní zvláštní změna, k vůli níž nám připadá opakovaný vjem známým, kteréžto vědomí dostavuje se ihned, bezprostředně, třeba bychom zprvu neměli vědomí, že jsme dojem ten již měli. Mohli bychom říci, že na to, co jsme již jednou viděli, díváme se podruhé jinak a rozdíl mezi díváním se v obou případech, který obsažen jest právě v tomto *jinak,* nelze přesně určiti slovy, poněvadž obsah se opakováním vjemu nemění v podstatě své.

Když na př. na obraze, který vidím ponejprv, spatřím rys, tvar, barvu zcela podřízeného druhu, která mi však připadá známou: dostaví se toto vědomí ihned a dříve, nežli si vzpomenu, kde a kdy jsem rys nebo tvar ten viděl, a nežli mohu přirovnávati jej k představám jiným. Anebo když tichem nočním zavznívá zvuk, který nedovedu určiti, odkud pochází, ale který se jeví nějak známý. Národní ráz hudby »vycítím«, jak říkáme, ihned; také subjektivní ráz umělcův hlásí se mi rázem při vnímání výtvorů v celku různých obsahem od těch, které již znám.[1]) Ještě lépe jest to poznati při vzpomínání si na nějaké slovo. »Mám to na jazyku, ale nemohu a nemohu si vzpomenouti,« řekne někdo. Chceme mu pomoci a řekneme nějaké slovo. »To není to;« řekneme jiné. »Také to není to.« Jak začíná? »Tuším takto!« Jest to tedy tohle? »Také ne!« Konečně řekneme to pravé. »Ano, to je to.« Avšak nezačíná tak, jak bylo oznámeno, a nemá třeba ani písmeny stejné. Kdyby tedy někdo chtěl souditi, že přirovnává se tu dojem přítomný s vybaveným a že v tom záleží ono poznání, mýlil by se. Předně není času k tomu a za druhé není tu co přirovnávati, když slovo hledané

---

jeden tón a nepoznáš, že nápěv nějaký hude dvanáct houslí, jsou-li houslisté skuteční umělci. Podobně nedovedeme dívajíce se na osobu nějakou viděti v duchu její obraz, leč když pozornost od přítomného dojmu odvrátíme. Také nedovedeme v upomínce zdvojiti obraz nějakého předmětu, jejž jsme vídali ojedinělý, na př. zase nějaké osoby. Ovšem můžeme dvě stejné věci viděti, aniž splývají, ale ač jsou to stejné věci (objektivně), nejsou to stejné dojmy (subjektivně); neboť jest mezi nimi různost vztahů prostorových. Ani obrázky z téhož předmětu vznikající při šilhání nejsou totožny.

[1]) Čtu na př. báseň, kterou jsem dosud nečetl, a ihned poznávám, že by mohla pocházeti od určitého umělce. Co vnímám: slova, obsah jest různé od obsahu básní téhož umělce, které jindy jsem čítal, a přece dojem, který na mne činí, připadá mi známým. Jest tedy v přítomném dojmu něco, co shoduje se se staršími dojmy, ačkoli si toho okamžitě nejsem vědom.

nemá s uvedenými pomůckami nic společného. Vědomí totožnosti a poznání dostaví se ihned, jakmile dojem vstoupí v stopu po dojmu dřívějším.

Od těchto a podobných případů musíme lišiti upamatování se sprostředkované, jehož podstata jest přirovnání dojmu přítomného s vybaveným a určení jich totožnosti.[1]) Jdu na př. krajinou; náhle zdá se mi, že jsem tu již byl. Tamto jest dům — to je jako onen, jejž jsem vídal za svého pobytu v N. Za ním byla zahrádka s besídkou a poněkud dále most přes bystřinu. Jdu dále a hle — tu je zahrádka, tu je most: nyní jsem jist, že jsem v N. Poznal jsem to místo, upamatoval jsem se. Anebo jiný příklad: vidím dům; z počátku nepřipadá mi známým. Všimnu-li si však ozdoby nějaké, hned soudím, že by měla býti naproti jiná ozdoba. Shodneli se vnímání s tímto soudem, poznám, že jsem již dům viděl. Tady ovšem se dá poznání vysvětliti jiným způsobem než v případech předešlých.

Konečně musí se vyloučiti případy, při nichž se dá předpokládati anebo experimentálně dokázati sprostředkování jinými představami, jakož bude uvedeno později. Obmezíme-li se tedy na příklady z předu vytknuté, máme tu zjev psychický, jejž nemůžeme jinak vysvětliti, leč vybavením představy totožné, která však splývá s dojmem přítomným zjasňujíc jej a dodávajíc obsahu jeho zvláštního rázu.

Výklad tento se shoduje jednou částí s výkladem psychologů Herbartovských, jak jej podává na př. Volkmann[2]) (I^3 § 70, str. 412) a sice potud, že pokládá se uvedený úkaz psychický za vybavení představy kvalitativně stejné, která splývá s dojmem přítomným. Není ovšem určitě udáno u Volkmanna, že se míní upamatování se bezprostřední; avšak nevím jiného případu, kde by vybavená představa zastihnouti mohla ve vědomí představu kvalitativně stejnou než právě upamatování se, které dostavuje se při opakování téhož dojmu, a myslím, že tento případ je Volkmannem míněn. Praví: Complicirter ist der zweite Fall der unmittelbaren Reproduction, bei dem der Grund der Hemmung des Gegensatzes in dem Eintritte einer neuen, der verdunkelten qualitativ (ganz oder theilweise) gleichen Vorstellung liegt. (Našemu případu sluší jen ganz gleiche Vorstellung.) Da unter dieser Voraussetzung die steigende Vorstellung bei ihrem Auftauchen im Bewusstsein eine ihr qualitativ gleiche vorfindet, *verschmilzt* sie mit dieser.[3])

Toto splývání (verschmelzen) představ kvalitativně stejných pokládáme za zcela oprávněný náhled, pokud se k němu nemísí metafysická předpo-

---

[1]) Srovnej pokusy Merklovy a Lehmannovy, o nichž je později řeč.

[2]) Anebo *Steinthal*, Einleitung in die Psych. str. 190.

[3]) K tomu srovnej výrok téhož spis. I^3 340: Wir können also als Grundgesetz der Wechselwirkung der Vorstellungen den Satz aufstellen: Gleichzeitige Vorstellungen verschmelzen d. h. ihr Vorstellen vereinigt sich zu einem einheitlichen Acte; ihr Vorstellen fliesst zusammen zu einem Bewusstsein . . . Gleichzeitige gleiche Vorstellungen verschmelzen zu Einer Vorstellung in dem Sinne, dass das gleichzeitige Vorstellen in einem Act zusammenfliesst, der auf die einheitliche Geltendmachung der gleichen Qualität gerichtet ist.

kládání o představách jakožto stavích duše jednoduché a jednotné a pokud se tím má naznačiti empirické faktum zjasnění dojmu přítomného. Podotýkáme však, že nedá se pochopiti se stanoviska Herbartovského, jak může pocit odstraniti překážky zabavující představu *kvalitativně* stejnou a proč právě ji vybavuje, o kteréž věci u Volkmanna marně hledáš vysvětlení.

Ostatní částí shoduje se výklad náš s výkladem Höffdingovým.[1]) Obnoví-li se týž popud, Höffding nazývá psychologický děj příslušný Wiederkennen (= Wiedererkennen) a naznačuje jej formulí ($A + a$) anebo, jak míní, vhodněji (A^a), kdež A znamená pocit, a jeho vybaveninu a závorky, že oba tyto stavy nevystupují samostatně ve vědomí, nýbrž theoreticky považují se jako činitelé zdánlivě nesloženého zjevu. Vybavení a se neuskuteční, nýbrž jest příčinou, že A se pozná jako něco, co jsme již jednou vnímali, čili přítomnému dojmu dostane se zvláštní Bekanntheitsqualität, změny obsahové, kterou se liší od dojmu, který jsme dosud neměli.

My pokládáme tuto Bekanntheitsqualität theoreticky za splynutí vybavené představy (anebo lépe vybavované) s dojmem přítomným, jemuž empiricky odpovídá zjasnění. Höffdingův náhled vzbudil v posledních létech značnou pozornost psychologů hlavně proto, že velice účinně zasáhl do kontroverse vlekoucí se již po dlouhou dobu empirickou psychologií, totiž: zdali má se považovati vybavení dle podobnosti za základní zákon associační anebo vybavení dle současnosti, (Aehnlichkeitsassociation, Berührungsassociation). Höffding uvádí své Wiederkennen za důkaz, že nedá se vysvětliti vybavením dle současnosti, a jest pochopitelno, že zastanci této hypothesy proti němu sa obrátili a hleděli jednak výklad jeho vyvrátiti, jednak upamatování se vysvětliti pomocí zákona sdruženosti. Nezáleží nám zde na podrobnostech celého sporu, ale ty námitky musíme uvésti a vyvrátiti, které přímo nebo nepřímo ohrožují výklad náš.

§ 6. Námitky a vyvrácení jich.

1. Lehmann[2]) soudí, že i nejjednodušší případy upamatování se dají vysvětliti zákonem sdruženosti. Z případů Höffdingem uvedených vybírá ten, když pozorujíce na večerní obloze nějakou nuanci barvy shledáváme ji nějak známou, a míní, že příčinou tohoto poznání jest vybavení se *slova*. Vzdělaný člověk zdravého oka nemůže prý za žádných okolností

---

[1]) Harald *Höffding*, Psychologie in Umrissen auf Grundlage der Erfahrung. Něm. překlad, Lipsko 1887, str. 152. a 153.; týž: Über Wiedererkennen, Association und psychische Activität ve Vierteljahrschrift für wiss. Philosophie XIII. a XIV.; týž: Zur Theorie des Wiederkennens. Eine Replik, ve Wundtových Phil. stud. 1893, VIII. 86.

[2]) *Lehmann*: Über Wiedererkennen. Versuch einer experimentellen Bestätigung der Theorie der Vorstellungsassociation. Phil. Stud. V. str. 96—156.

Kritisuje zde Höffdingův náhled, načež Höffding odpověděl v poslední části zmíněného pojednání ve Viertelj. f. w. Phil. XIV. Na tuto odpověď reaguje Lehmann ve Wundtových Phil. Stud. 1892, VII. pojednáním Kritische und experimentelle Studien über das Wiedererkennen, 169 - 212

viděti barvu sebe zvláštnější, aby se mu nevybavilo jméno barvy té anebo podobné. Muže prý sice krása večerního nebe tak zaujati mysl naši, že nepozorujeme die augenblicklichen Mitschwingungen des Seelenlebens, ale proto prý nemáme práva říci, že jich zde není. Nějaké jméno barvy se vybaví jistě, a to postačí hypothese o sdruženosti; neboť tímto vybavením slova vysvětluje se bezprostřední poznání barvy a barva souvisí s jménem dle zákona sdruženosti.[1])

Nelze upříti, že skutečně jsou případy, kde poznání uskutečňuje se prostřednictvím vybaveného slova a rovněž, že ve velikém množství případů slovo se vybaví: avšak jsou případy, kde upamatujeme se na předmět jako známý, kde slovo se nemůže vybaviti, poněvadž ho není.

To ostatně nepopírá ani Lehmann sám a my vyvracíme námitku týkající se určitého případu jednotlivého, poněvadž je na snadě a poněvadž snadno by ji mohl někdo zevšeobecniti. Jsou na př. některé druhy vůní, pro něž jména odborník nemá a dobře se dají poznati.

Děti poznávají mnohé věci a osoby, pro něž jména nemají; i zvířata patrně jsou schopna toho, jakož lze souditi z analogie s našimi vlastními ději. Konečně zdá se mi, že někdy při poznání na př. osoby milé a známé vybavení se slova jest podružné a že poznání uskuteční se i, když bych jméno její zapomněl.

2. Podstatnější jest námitka, kterou činí týž Lehmann a Wundt,[2]) že to, čím se liší dojem, jejž poznáváme jako známý, od dojmu úplně nového, netýče se obsahu, nýbrž, že jest to citové zbarvení vznikající změněným pochodem fysiologickým. Opětovaný dojem má pro svůj popud dráhu jaksi upravenou, i jde rychleji a snadněji před se; tedy poměr tohoto pochodu k organismu jest jiný než při prvním dojmu a odtud jiný přízvuk citový.

Lehmann[3]) dí: »Es ist bekannt, dass eine Wiederholung oft merkbar lustbetont sein kann, und es dürfte unzweifelhaft sein, dass die Gefühlsbetonungen der Empfindungen in enger Beziehung stehen zur Leichtigkeit des psychophysischen Vorganges, woraus die Empfindung resultirt. Somit spricht nicht weniges für die Annahme, dass die durch Wiederholung hervorgebrachte Disposition zu einer bestimmten Hirnbewegung psychisch als ein an der Empfindung haftender Gefühlston hervortritt. Dále soudí, že Höffdingův výklad obsahuje vnitřní spor, an prý se předpokládá, že může určitý pohyb vzbuditi pocit a zároveň, že snadnost téhož pohybu vzbuzuje rovněž pocit; tedy, že týž psychický zjev má dvojí příčinu.

Wundt[4]) praví souhlase s Lehmannem: Ich glaube, wie dies auch L. ausgesprochen hat, dass die Bekanntheitsqualität lediglich ein die Vor-

[1]) Phil. Stud. VII. str. 181.

[2]) *Lehmann* v cit. pojednáních, *Wundt*: Bemerkungen zur Associationslehre, Phil Stud. VII. 329 - 361.

[3]) Phil. Stud. VII. 183.

[4]) Phil. Stud. VII. 352.

stellung begleitendes Gefühl ist. Als die Grundlage dieses Gefühls betrachte ich aber eben jene meist dunkel bewussten Nebenvorstellungen.

Proti této námitce možno dokázati a priori i a posteriori, že různost dojmu nového a opakovaného, pokud se jeví ve vědomí, není podmíněna citem nýbrž obsahově. A priori soudíme, že, je-li obsahová různost počitků podmíněna růzností popudu, také každá změna popudu má za následek různost obsahovou. Silnější, slabší, rychlejší, snažší popud zapřičiňují různosti kvalitové; proto mluvívá se o intensitě počitků jakožto korrelatu intensity popudu, kdežto my vidíme v počitcích, z nichž nazýváme jeden silnějším, různé počitky; proto rychlejší průběh pochodu bolest působícího čijeme jako větší bolest — počitek to jiného obsahu; proto snadněji vykonaný pohyb jest jiný pohyb než pohyb vykonaný s námahou. Tedy také snadnější průběh při vnímání bude jeviti změnu v obsahu. A není v tom vnitřní spor, jak Lehmann soudí, vytýkaje Höffdingovi, že obsah pocitu činí jednou závislým od kvality popudu či fysiologického pochodu nervového a podruhé od snadnosti průběhu. Neboť snadnost pochodu nervového jest skutečně změna popudu; snadnější pochod nervový jest jiný než nesnadnější.

Ale tato snadnost nezapřičiňuje citový přízvuk, jakož Lehmann soudí. Citový přízvuk zakládá se jednak na poměru popudu k stavu nervu, jednak na poměru dojmu k mysli; tedy na změně, ale ne popudu, nýbrž změně popudem v nervstvu a mysli způsobené. Jest tedy něco jiného změna popudu a celková změna v nervstvu, ačkoliv opět jedna druhou se podmiňují. Citový přízvuk při opakování se dojmu zajisté vzniká; jest to jistý druh libosti blížící se uspokojení, ale *vedle* něho děje se i změna obsahová odpovídající změněnému popudu (rychleji, snáze probíhajícímu).

A posteriori dá se tento apriorní důsledek pověřiti jedním faktem významným.

Je-li to, co Höffding nazývá Bekanntheitsqualität cit, měl by býti vždy buď libý nebo nelibý. Každé opakování dojmu mělo by býti libé, ta známost způsobená opakováním měla by vždy býti zdrojem libosti anebo stejného citu. Külpe[1]) míní: Wenn wir von der besonderen Beschaffenheit beider absehen, auch von vorausgehenden Bewusstseinszuständen der Erwartung oder der unvorbereiteten Aufmerksamkeit, so wirkt das Bekannte als Bekanntes beruhigend oder lusterregend, das Unbekannte als Unbekanntes beunruhigend oder unlusterregend. Avšak upamatování se dostavuje se též při dojmech *nelibých*; tu známost (vědomí, že jsme dojem již měli) oddělujeme zcela zřetelně od citu nelibého. Na př.: tahy člověka některého vzbuzují v nás antipathii; setkáme-li se s nimi jinde, poznáme je ovšem, ale hned se dostaví s nimi nelibý cit odporu; čím »známější« se jeví, tím jsou mnohdy odpornější. V mnohých pak případech je patrno, že upamatování se svým výsledkem jest citově zcela lhostejné, ačkoli by měla urči-

[1]) Grundzüge der experimentellen Psychologie 178.

tějším poznáním vznikati větší libost. Jestliže pak uvědoměním si toho, že jsem dojem nějaký již jednou měl, vznikne větší vzruch citový, jest toho příčina jinde než právě v opakování dojmu.

Jeví-li se mi stav způsobený nemocí nějakou známým, poznávám-li příjemný dojem chuťový, nebo čichový, nebo hmatový, nemívám vždy z uvědomění si toho radost; ale je-li dojem příjemný, oddávám se libosti jeho. Má tedy takový dojem dva momenty zcela zřetelně odlišené, které najednou jsou ve vědomí, a to o citech neplatí. Libosti současné by splynuly ve výslední stupňovanou libost; libost a nelibost mohly by se nanejvýš střídati a dáti vznik citu smíšenému. Ani jedno ani druhé však na sobě nepozorujeme v těch zmíněných případech. Takž není jiného východiska z těchto sporů, než abychom »známost« přičtli obsahu a cit od ní oddělili. Přičte-li se však na vrub obsahu, musí míti nějakou příčinu a tu jsme podali svým výkladem upamatování se.

Co Wundt praví o vzniku citu, jejž předpokládá při obvovení se dojmu, nealteruje vlastně ponětí naše — vždyť souhlasíme, že také nějaký přízvuk citový provází tento děj — a dojde vysvětlení i odmítnutí hned v následujícím.

§ 7. Pokračování. Erkennungsgefühl.

3. Wundt se svého stanoviska dospívá k výkladu zjevu upamatování se, který částečně s naším ponětím se shoduje a částečně od něho liší. I musíme důsledně souditi, že to, čím se liší, jest nesprávné a pokusíme se to dokázati. — V zásadě přijímá princip totožnosti. Každá prý vybavenina způsobená dojmem smyslovým jest výslednicí dvou pochodů, jež se obyčejně zovou associací dotykovou a podobnostní. Tuto však Wundt neuznává za základní proces a redukuje ji na Gleichheitsassociation, jež jest, když ne totožná, tož analogická našemu zákonu identity. Jenom prý stejné může vybaviti se navzájem mocí cviku; podobné jest součin stejného a různého a, je-li zde nějaké vybavení, jest způsobeno prostřednictvím částek stejných. Nejprve vybaví se tedy při vnímání částky stejné a s nimi vstoupí do vědomí i různé, s nimiž byly sdruženy při dojmech dřívějších. Následkem toho jest každý vjem jakási illuse buďto obsahujíc částky, jichž dojem nemá, anebo nemajíc částek, jež dojem vskutku má. Samostatného sdružení a vybavení dotykového (Berührung) ani totožného není a celkový proces nazývá *assimilací*. Jí vysvětlují se také případy Erkennen a Wiedererkennen.

Erkennungsact jest na př. když poznám stůl jako stůl, ač jsem tento stůl právě nikdy neviděl. Wiedererkennungsact jest, když poznám tento stůl jako takový, jejž jsem již viděl.

Známkami prvního způsobu poznání jsou předně assimilační proces: četné představy splývají stejnými a sdruženými částmi v jednu výslední představu, kterou vztahuji na předmět pozorovaný; a za druhé zvláštní cit Erkennungsgefühl jakožto uvědomění si té shody.

Wiedererkennen má stupně:

a) Upamatuji se a nevzpomínám okolností, za nichž jsem dojem měl dříve, na př. poznám nějakou osobu ihned, bez rozmýšlení.

b) Upamatuji se a zároveň si uvědomím provázející okolnosti; vidím člověka a myslím, že jsem ho viděl již tam a tam; to jest mi důkazem, že se nemýlím.

c) Sprostředkuje se upamatování pomocí představy jiné. Poznám člověka podle sluhy a p. Sem patří Lehmannův pokus s počitky čichovými.[1]) Studující čichaje k lahvičce s přiboudlinou nemohl se upamatovati. Když mu však bylo řečeno, aby myslel na třídu X. jednoho gymnasia, ihned si vzpomněl, že to voní jako líhové praeparaty.

Wundt soudí, že všem těmto případům jest společné

a) působení představ sdružených, jež jsou jednou uvědoměny, jinde ne;

b) cit uspokojení, který liší se v jednotlivých případech proto, že ony podružné představy jsou pokaždé v jiném poměru k základnímu dojmu. Tím způsobem jevil by se každý i nejjednodušší Wiedererkennungsact zjevem složeným, nemohl by býti pokládán za psychický následek opakovaného dojmu, nedal by se vysvětliti reprodukcí představy totožné a neměli bychom pro předpokládaný pochod takové reprodukce opory ve skutečném dění duševním.

Než předně: podružnými představami není úkaz upamatování se ve všech případech dostatečně vysvětlen; vždy zbude něco nevysvětleného. Wundt neprávem shrnuje všechny případy v jedno, a závěr jeho, že to, co se děje při složenějších případech, kterýmiž jsou zde případy upamatování se sprostředkovaného, platiti musí i o jednodušších (zde sub *a* uvedených) není nutný. Vizme: Upamatuji-li se na něco prostřednictvím představy jiné vědomě, poznám-li na př. pána podle sluhy jej provázejícího, musím přece aspoň toho sluhu poznati bezprostředně.

Upamatuji-li se sice na člověka ale ne hned, kde a kdy jsem jej viděl, musím přece poznati především toho člověka bezprostředně t. j. musí mi připadati známým a pak teprv je možno, abych vzpomena na okolnosti čili vybavě představy sdružené, ujistil se, že jest to osoba ta která. Zůstává tedy v obou případech něco nevysvětleného a, shoduje-li se konečně případ na prvním místě uvedený s nimi jen v tomto nevysvětleném znaku: kterak mohu jej pokládati za vysvětlený?

Neboť v případě bezprostředního se upamatování, když nejsem si pomoci podružných představ vědom, mohu na nejvýš souditi, že tu nějaké takové představy přece působí, ale i od nich musím abstrahovati, abych dospěl k jádru otázky. Na základě analogie s případy složenějšími *nemáme práva je předpokládati* a tím rozplývá se argumentace Wundtova.

Dají se však nalézti příklady, kde představy ty ani *nemohu* předpokládati a přece uskutečňuje se upamatování se. Na př. u dětí. Pomáhají-li

---

[1]) Phil. Stud. VII. 185 násl.

dítku poznávajícímu svou chůvu představy nějaké? Říkají, že zjev chůvy vzbudí dítěti vzpomínku na libé dojmy ssání, tepla atd. a to že je příčinou radostného rozruchu, jimiž chůvu vítá, anebo že je to vůně obleku, prsů atd., která vybavuje ostatní sdružené dojmy. Budiž. Dítě však také poznává hračku a neuspokojí se, dokud se mu nepodá ta pravá. Co tady pomáhá? Vidím-li v obrazárně obraz na témž místě a, dejme tomu, za okolností stejných do nejmenších podrobností, což se dobře mysliti dá, poznám jej přece, upamatuji se naň. Co zde by bylo příčinou? Jaká podružná představa by pomáhala zde, když spíše všechno různé poznání překáží? Příklad z Lehmanna uvedený nedokazuje nic. Upamatování se bylo zprostředkováno vybavením *slova,* jímž navoděno vybavení představy podobné, záhadno jistě zdali stejné! Možno, že kdyby mu byl připomněl jiné místo, že by reprodukce šla směrem jiným.

Za druhé. Wundt soudí, že kdyby nebylo pravda, co praví o účinku představ sdružených, nedal by se vysvětliti rozdíl mezi Erkennungs- a Wiedererkennungsgefühl. Ty jsou prý očividně různé a musí se tudíž na různém poměru představ zakládati, kdežto prý Höffding je nemůže vysvětliti. Ano jsou různé, mají za základ různý poměr představ, ale dají se zcela pohodlně vysvětliti, aniž by se ublížilo výkladu našemu (Höffding se hájí jinak). Wiedererkennungsgefühl jest cit ze shody vjemu s představou, provázející soud thetický, identický: toto jest A.

Erkennungsgefühl jest cit z částečné shody vjemu s představou provázející soud zahrnovací čili podřaďovací (subsumptivný): toto jest nějaké A.; jest to delši pochod a bývá mnohdy provázen pochybností.

Tím jest rozdíl vysvětlen bez pomoci představ sdružených a, byla-li nemožnost vysvětliti jej důvodem proti našemu výkladu, pozbývá důvod ten platnosti.

4. Fysiolog dánský Arne Löchen, o němž se zmiňuje Höffding v pojednání uvedeném, popírá, že by Wiedererkennen bylo možné bez prostřednictví sdružených představ. Dovolává se při tom tak zvané slepoty a hluchoty slovní (Wortblindheit a Worttaubheit), kdež nemocný slova mluvená čije jako prázdné zvuky a slova napsaná jako dojmy zrakové, ale nerozumí jim. Zajímavo je, že takoví neduživci dovedou kopirovati, že tudiž optická stopa po dojmech zůstává a může se vybaviti. Tato věc nedá prý se vysvětliti theorií o upamatování se. Kdyby prý při reprodukci, která nastati musí, dálo se splývání stopy vybavené s dojmem přítomným, musel by nemocný poznati, co okresluje, a rozuměti tomu.

Avšak tu se nesprávně zaměňuje Wiedererkennen s poznáním významu slova. Slovo nemusí se při poznání něčeho jako známého vybaviti. Mohu rostlinu poznati jako známou ale nesprávně pojmenovati. To jest nesprávnost soudu a nemá co dělati s bezprostředním poznáním. Vždyť i otec splete si jména dítek, které dobře zná. Byl jsem svědkem,

jak ředitel představuje členy sboru označil jednoho jménem kollegy dávno zemřelého bezpochyby proto, že představení za týchž okolností se dálo a že živý i zemřelý byli učiteli téhož odboru.

Co se pak týče pathologického zjevu slepoty a hluchoty slovní, není tak bezpečně prozkoumán, aby na jisto se mohlo tvrditi, co se děje v mysli nemocného.

5. Külpe snaží se bezprostřední poznání vysvětliti na základě své hypothesy o počitcích centrálně vzbuzených (srvn. l. c. § 27, 3.) a tím některé momenty tohoto úkazu vykládá jinak než my. Nepochopuji však, proč obrací se proti Bekanntheitsqualität, když i dle jeho předpokládání díti se musí něco ve fysiologickém vzruchu, co zase dle mého soudu musí míti psychický korrelat ve změně obsahu vjemu, jenž se nám zdá bezprostředně známým. Külpe soudí o bezprostředním poznání, že ve většině případů jest jen zkrácené poznání a sprostředkované přirovnáním přítomného dojmu k dřívějšímu prostřednictvím mezičlenů, jehož si neuvědomíme. To může však platiti pouze o případech, které my vyloučili jsme z případů poznání bezprostředního, jakož Külpemu při tom více tane na mysli bezprostřední přirovnání a uvědomění si podobnosti dvou vjemů nebo představ. Dále míní, že »známý« a »neznámý« jsou pojmy relativní a nemohou platiti o jediném obsahu, nýbrž o poměru jeho k obsahům jiným.

Na to dí: Da aber die letzteren beim unmittelbaren Vergleichen und Wiederkennen im Bewusstsein keine Rolle spielen, so werden wir annehmen müssen, dass gewisse physiologische Äquivalente von nicht näher zu bestimmender Art in Gemeinschaft mit dem wahrgenommenen Eindruck jene Urtheile (?) reproducieren. Bei beiden Acten also ist die Mitwirkung einer centralen Erregung anzunehmen, die entweder schon vorhanden ist, wenn der zum Vergleich dienende Reiz einwirkt, wie beim vorbereiteten, absichtlichen Vergleichen oder Wiedererkennen, oder durch ihn erst miterregt wird, wie beim unvorbereiteten Vergleichen und Wiedererkennen. Jestliže však při bezprostředním poznání skutečně nějaké plus přistupuje k fysiologickému vzruchu způsobenému dojmem a jestliže toto plus je příčinou, že se mi jeví dojem opěťovaný jinak než dojem nový, nenahlížím, proč by toto plus nemělo míti vliv na obsah stavu vědomí v tomto případě, když obsah dojmu záleží *jen* od změny nervstva. Či v čem se jeví psychický korrelat tohoto změněného pochodu fysiologického, ať jest ta změna již jakákoliv? Že Höffdingův termin Bekanntheitsqualität je méně vhodný, připouštím, jakož i to, že může býti příčinou nedorozumění; to však nemění nic na podstatě zjevu. Změna musí se jeviti ve vědomí a není-li ani snahou ani citem, jakož jsme proti Wundtovi dokázali, musí býti obsahová. Ostatně naše ponětí, že se obnovuje ale neobnoví stopa po dojmu předešlém splývajíc s dojmem přítomným, shoduje se dobře i s ponětím Külpovým o vzruchu centrálním: neboť i ten musí splynouti se vzruchem periferickým, kdež děje se v téže dráze.

II.

§ 8. Obnova popudem částečně stejným. Schéma první.

Další myslitelný případ poměru stopy a nového dojmu jest: stopa trvalá, dojem částečně stejný. Částečná stejnost jest podobnost. Přirovnávajíce dva děje psychické co do podobnosti, můžeme míti na mysli jednou fysiologický podklad jejich anebo stavy vědomí bez ohledu na podklad.

Stavy vědomí mohou býti podobny jenom, jsou-li složeny. Nestejné, jednoduché stavy vědomí jsou vždy různy. Nemáme nic, co bychom shledávali společného ve vědomí při počitku bělosti a červenosti zrovna jako při počitku chuťovém a zrakovém, pohybovém a hmatovém. Čijeme je prostě různými, a vše, co do nich vkládáme podobného, jest přeneseno z toho, co víme anebo předpokládáme o jejich původu. Tak stavíme na př. blíže k sobě počitky jednoho čidla a mezi nimi počitky pocházející z téhož vnějšího popudu, které lišíme co do síly. Ačkoli toto přenášení jest oprávněno a pomáhá rozrůzňovati obsah počitků a tím podporuje poznávání, tož nemůžeme odtud souditi nic o větší neb menší příbuznosti počitkových obsahů, tím méně o příbuznosti příslušných pochodů fysiologických, stop po nich zůstavených a reprodukovaných obsahů.

Z parallelismu psychického vyplývá pouze, že stejné stavy vědomí mají stejný fysiologický podklad (ne vnější popud! viz specifickou energii čidla) a různé stavy že mají podklady různé. *Jaká* ta různost jest, zda-li někdy a do jaké míry mají něco společného, to se nedá stanoviti. Pomníme-li, že základem každého vzruchu nervového, jenž má za následek stav vědomí, jest oblouk čivný, pomníme-li dále, že dojmů jest daleko více než drah fysiologicky stanovitelných, mohli bychom sice souditi, že dojmy mají společnou buď dráhu sensitivní nebo motorickou nebo středisko. Že by však tato shoda se nějak jevila i v stopě, toho tvrditi nelze, a proto musíme považovati stopy po různých stavech vědomí jednoduchých také za různé, totiž pro logický postup, jejž zde podnikáme.

Podobnost může nastati teprv při stavech vědomí složených při vjemech, jakožto družinách počitkových. Vjemy mohou míti některé části společné, jiné různé a nejjednodušší schémata těchto podobností jsou, znamená-li $A =$ vjem přítomný, $B =$ vjem dřívější, a, b, c jich složky:

1. $A = a + b \qquad B = a$
2. $A = a \qquad B = a + b$
3. $A = a + b \qquad B = a + c$

Na tato schémata dají se uvésti všechny podobnosti stavů vědomí, vjemů i představ, a schéma platí stejně o psychických zjevech jakožto stavech vědomí i o jejich fysiologických podmínkách. Ovšem ale souvislost složek může býti různá, což nutno bedlivě v úvahu vzíti.

Při reprodukci a sice v tom postupu, v jakém snažíme se v přítomném pojednání vyvoditi její zákony, stojí proti sobě stopa a vjem. Podobnost může tedy záležeti jen v tom, že částí přítomného vjemu jest (anebo lépe, navozuje se) stav vědomí, po němž zůstala stopa. I musí vzhledem k této

části vjemu uplatniti se zákon totožnosti t. j. část vjemu vybaví stopu svou. Avšak psychický effekt mění se podle toho, které ze tří schémat podobnosti výše uvedených béřeme v úvahu.

Nejúže a nejzřejměji stýká se zákonem totožnosti a s důsledkem jeho právě uvedeným schéma A (vjem) $= a + b$; B (stopa) $= a$, při tom nezáleží na poměru složek.

V tomto případě část vjemu a musí vybaviti stopu a, se kterou splývá tak, jak jsme poznali při upamatování se, a výsledek ve vědomí jest rovněž týž: poznám přítomný vjem jako částečně známý. Při tom tedy nevybaví se a tak, aby samostatně bylo ve vědomí. Jest to ten úkaz poznávání, který na př. Wundt nazývá Erkennen na rozdíl od Wiedererkennen (viz str. 20); poznám předmět nějaký ne jako totožný s něčím, co jsem už jindy viděl, nýbrž jako s ním se shodující v něčem, jako jemu podobný. To jsou vůbec ony případy reprodukce, jichž výrazem jest soud: toto jest nějaké A, na nichž zakládá se zařadění předmětu pod určitý rod a pojmenování jeho. Pravíme *zakládá se;* neboť celý pochod tím není ještě vysvětlen. Vždy jest tu prostředníkem a činitelem důležitým slovo, jež se vybavuje při spatření nějakého předmětu a po případě pronáší; a poměr slova k představě není schématem naším vysvětlen. Avšak, aby se slovo příslušné proneslo, jest dříve třeba, aby se vybavila představa s ním spojená, jím označená. Vidím na př. něco a řeknu: to je strom. Říkává se, vybavila se představa stromu. Avšak žádnou představu stromu nemáme. Či dovedeme si představiti strom jakožto obecnou představu, jako něco, co má jen určité znaky, které ve skutečnosti nikdy se nevyskytují samy? My jsme viděli jen jednotlivé stromy, a každý z nich byl jiný, my jsme viděli jeden a týž strom jednou s listím, podruhé bez listí, jednou v květu jindy obtížený ovocem, a to jsou všechno různé vjemy, o nichž možny jsou jen různé představy.

My máme však jedno *slovo* pro všechny ty zjevy a *to* se vybavuje, spatřím-li předmět v určitých znacích shodný s předměty označenými slovem tím. Avšak, proč se vybavuje slovo? Nemáme jiného vysvětlení, než že vnímáním předmětu vybavuje se těch několik znaků, které shrnuty byvše v jedinou představu spojeny jsou se slovem, které vybaví se s nimi a tvoří jeho význam. Proto nevybavuje se žádná jednotlivá představa, ani dubu, ani lípy aniž jiného stromu, nýbrž dostaví se ihned poznání, jež dojdouc výrazu slovem, stává se pojmenováním. Ještě jednou dodáváme, že poměr slova k stopám, k představám tvořícím jeho význam, což zde tvoří důležitou část celého zjevu, není tím vysvětlen.

Postoupíme-li nyní ke schématu druhému a třetímu, vyplývá ze zákona totožnosti jenom, že stejné se vybaví; ale nic nelze a priori souditi, co se stane s ostatními složkami; neboť poměr jejich vzájemný není hned z předu dán. Musíme tedy pozorovati jednotlivé případy; neboť je patrno, že může býti různý i poměr vjemu přítomného k předcházejícímu i spojení složek v jednotlivém vjemu.

a) Vjem přítomný může býti neúplný vjem dřívější, takže nevyskytnul se dosud jako vjem samostatný o předmětě, čili neodpovídá mu ve skutečnosti samostatný předmět; na př. vidím pouze část předmětu, o němž mám celou představu z dřívějška. Vidím vrchol stromu, hřeben hory, témě střechy, hlavu, ruku, prst.

b) Vjem přítomný jest sice také částí vjemu dřívějšího, avšak vyskytuje se i samostatně i odpovídá mu ve skutečnosti samostatný předmět. Na př. vidím stůl, jejž jsem viděl kdys v pokoji přítele; knihu, jež byla mi darována určitou osobou; slyším píseň, kterou zpívala jistá osoba v určité místnosti atd.

Ze zkušenosti víme, že v obou případech vnímáním částečného vjemu vybavuje se celkový vjem dřívější. Vidím-li vrchol stromu, doplním si k němu zbývající část a slyším-li nápěv jakýs, vzpomenu na osobu, jež jej hrála při prvním zaslechnutí. Ačkoliv jest tedy effekt stejný, přece zase poznávám, že spojení částí v obou případech jest jiné. Jinak přece souvisí prst s rukou, ruka s tělem, střecha s domem než nápěv s osobou jej zpívavší nebo hravší, než vůně s květinou.

Třeba bychom nemohli hned říci, v čem ta různost záleží, předce tato různost v souvislosti dá tušiti, že příčina vybavení v obou případech jest různá. Proto také schéma nemůže býti společné, a abychom hověli různosti, označíme první případ součinem, druhý součtem algebraickým, nemínice symbolicky podstatu spojení vystihnouti. Tedy bude schéma:

$A = a \quad B = ab$ značiti případ, kde vjem prítomný jest neúplný vjem dřívější o předmětě tak, aby A dosud neznamenalo samostatný předmět.

A schéma $A = a \quad B = a + b$ bude znamenati případ, kde samostatný vjem a jest částí skupiny vjemů $a + b$, dříve jako jednotný vjem do mysli vstoupivší. Téhož rozlišení užijeme v případech dalších.

c) Vjem přítomný obsahuje složku a, která nikdy se jako samostatný vjem nevyskytuje, nýbrž jakožto složka jiných celků. Schéma $A = ab$ $B = ac$. Na př. dva předměty částečně stejných vlastností.

d) Vjem přítomný jest složený z vjemů jindy samostatných, z nichž vnímali jsme jeden neb druhý v složení jiném. Schéma: $A = a + b$ $A = a + c$. Skupina vjemu zrakového se sluchovým a skupina téhož vjemu zrakového s jiným vjemem zrakovým. Píseň hraná na piané a táž píseň zpívaná jistou osobou.

Přirovnáme-li tyto čtyři případy, je patrna souvislost prvního se třetím a druhého se čtvrtým. Neboť když dle zákona totožnosti jisto jest, že a vybaví a, záleží všechno od poměru složek dojmu dřívějšího, má-li nastati vybavení i složky druhé a jest stejná příčina vybavení ab v prvním a třetím a stejná příčina vybavení $a + b$ v druhém a čtvrtém; ale může býti a pravděpodobno jest a priori, že jest jiná v obou dvojicích.

Pojednáme tedy nejprve o schématě 1. a 3.

Když v případě prvém přítomný vjem jest kusý vjem dřívější, předpokládáme, že stopa po dojmu tomto obnoví se tou částí, která odpovídá

kusému dojmu přítomnému. Tedy zabočí vzruch nervový v dráhu již upravenou a již dle prostého zákona setrvačnosti, jemuž podléhá fysiologické dějství jako fysické, nemůžeme souditi, že by rázem mohla energie vzbuzená přejíti v jiný směr, nýbrž, že půjde tím směrem předurčeným, dokud mocnější příčina ji neuvede jinam; následek toho je pak, že se obnoví stopa celá a vybaví celý vjem. Analogický doklad poskytuje tak zvaná irradiace, když mocnější dojem nezůstává účinkem svým omezen na příslušný organ nervový, nýbrž setrvačností zasahuje i nejbližší sousedstvo.[1])

Můžeme také z případů takového vybavování části předmětu seznati, že tu nic jiného nepůsobí než to, co je příčinou úkazu setrvačnosti. Neboť jakmile jest energie poutána pozorností na kusý vjem přítomný, nezbude času na doplnění jeho vybaveninou. Ve chvíli klidné přimyslím k vrcholku stromu zbývající část, dokreslím v obraznosti osobu, od níž vidím pouze hlavu. Když však jda na lov uzřím na vrcholku stromu za horou vyčnívajícího kořisť loveckou, jsem zaměstknán tím zjevem tak, že k vybavení ve smyslu uvedeném nedojde. Energie násilně odvedena jinam. Není tedy toto vybavování leč obměna zákona totožnosti a to dosti jednoduchá.

Náležejí pak sem především případy, když vnímaje část předmětu doplňuji obrazností zbývající části v celek, jakož příklady uvedeny. Při tom však musí vyhověno býti třem podmínkám.

Předně musí býti pozornost obrácena na toto doplnění vjemů a ne zaujata něčím jiným, sice by nedostalo se dosti energie k vybavení celé stopy.

Za druhé musí částečný vjem skutečně býti částečný, nesmíme jej míti v paměti samostatně. Kdo viděl useknutý prst, uťatou ruku anebo ruku namalovanou na ukazateli cest nebo na vyhlášce nějaké, nedoplňuje vjem představou celého těla. Kdo neviděl ocas kohoutí jinde než u kohouta, tomu stačí zahlednouti v poli nebo na obraze ocas ten, aby na kohouta vzpomněl. Kdo však viděl jej jako ozdobu na klobouku, stěží bude míti určitou vybaveninu.

Za třetí musí vjem býti skutečně zřetelnou částí určitého předmětu a sice buď pouze anebo především tohoto předmětu, nikoli částí více předmětů stejným poměrem, sice by vzruch nervový nebyl veden k určité stopě, energie jím vzbuzená nestačila by na vybavení určité stopy. Nanejvýš vznikne vědomí, že jsem dojem ten už měl (dle zákona totožnosti). Kus

---

[1]) Příklady jakési setrvačnosti jsou v oboru duševního dosti hojné a to právě při vybavování řad. Známo jest, že řada počnouc se vybavovati jeví snahu vybaviti se celá; vzpomeneme-li na první slova verše, doříkáme verš celý bezděky. Zvláště je významné, že mechanicky vybavují se řady snáze než vědomě, jakoby setrvačnost byla následek nějaké duševní souvislosti, snad tedy té fysiologické ve stopě. Zapomeneme-li orthografii nějakého slova, pomáháme paměti tím, že je hledíme mechanicky napsati. Žáci majíce udati přízvuk slova řeckého často se mýlí; dáme-li jim slova psáti, dělají chyb méně. Chtěje reprodukovati nápěv nějaký, pomáhám si pohybováním prstů, jako při hraní. Srovn. *W. James*, The association of ideas 1880 a referát o spise tom v Revue philos. 1880 X. str. 229.

látky určité, zvláštní barvy jest s to, aby mi živě připomněl kabát z ní zhotovený. Pouhý však dojem barvy všední nuance nepřipomínává určitých předmětu stejně zabarvených.

Dále sem náleží poměr náčrtu k předmětu, jejž má označovati. Několik podařených rysů je s to, aby mi vyvolalo představu předmětu v celé životní svěžesti a složitosti. Zvláště patrno jest to u dětí, při obrázcích humoristických, skizzách a pod. Náčrt jest ad hoc sestaven z vjemů, jež jinde se nevyskytují leč jako znaky předmětu, který jsme viděli; jest to tedy *A* našeho schematu a že vybaví onen předmět, děje se postupem takovým, jakým část vybavuje celek. W u n d t vysvětluje úkaz ten assimilací; vkládáme prý do zjevu znaky, jichž nemá, poněvadž se vybavují prostřednictvím částí stejných, s nimiž byly spojeny; nová představa assimiluje se starším. H e r b a r t o v c i vidí v tom processu promítání vybavenin na předmět světa vnějšího, z něhož pochází přítomný popud; vjem jest tedy více méně jakási illuse, jež jest výsledkem appercepce. Obojí výklad vztahuje se k většímu počtu případů, než naše schéma připouští, avšak našemu ponětí neodporuje.

Pak sem patří většina *illusí*. Illuse jest klam, avšak něco jiného jest tento zjev subjektivně než objektivně; jiný jest to proces, dokud klamem jsme jati a jiný, když poznáváme, že jsme se klamali. V tom okamžiku, kdy vidím v lese na mechu místo listu suchého, schouleného a případně zbarveného houbu, vnímám pouze některé znaky skutečného předmětu, které jsouce částí představy o houbě jsou s to, aby ji vybavily. Ostatních znaků nedbám, nevnímám jich, sice bych nemohl viděti něco jiného než schoulený list. Jakmile při bližším přihlédnutí všimnu si také jiných znaků, zmizí představa houby a vidím skutečný předmět; poznám, že jsem se klamal. Pak teprv je to illuse. Dokud tedy nejsem si klamu vědom, shoduje se vybavení příslušné úplně se schématem naším: neboť to, co vskutku vnímám, jest částí představy o houbě, která se, abych tak řekl, dovybaví a nabývá tím zvláštním spojením vjemu s částmi představy povahy skutečného dojmu. Analogicky je to stejné u většiny illusí.

§ 9. Zákon podobnosti.

Vybavení dle schématu $A = ab$ $B = ac$ děje se za týchž podmínek jako v případě předešlém a jest to vlastně obměněný případ předešlý, pokud společná složka *a* nevyskytovala se vůbec jako vjem samostatný a nevyskytuje se ani nyní. To jest conditio sine qua non, máme-li vystačiti na vysvětlení vybavení dle tohoto schématu s tím, co bylo řečeno o případě minulém. A proto vyhoví se podmínce té nejspíše, a vzhledem k skutečným případům možno říci, jen tam, kde *a* nemůže se vůbec objeviti jako vjem samostatný. To jest výlučně vlastní počitkům zrakovým a hmatovým, jež pokládáme za vlastnosti předmětů. Zajisté nikdy dojem červenosti nemáme leč ve spojení s dojmem plochy nebo tělesnosti, a nedovedeme si ji jinak představiti, než *na něčem* přese všechno namahání; totéž platí o dojmu

tepla anebo drsnosti. Naproti tomu zvuk a vůni dovedeme si mysliti isolovaně, a tudíž i možné jest, abychom je samostatně vnímali, kdežto chuťové počitky můžeme umístiti na jazyk a alespoň tak isolovati od předmětů, z nichž pochodí a jimž je jako vlastnost přisuzujeme.

Tato okolnost musí přirozeně míti svůj následek i v stopě. Počitek barvový nemá samostatné stopy, nýbrž i zde jest spojen nerozlučně se stopami počitků jiných, a má-li se stopa obnoviti, nemůže se obnoviti jinak, než ve spojení s jinými. Když tedy mám vjem *ab* a měl jsem jindy vjem *ac*, po němž zůstala přiměřeně znatelná stopa, zasáhne vzruch nervový svou částí *a* stopu *ac* a vybaví ji celou nemoha odloučiti složky její. Takž jest to opět případ zákona totožnosti, jenž nepotřebuje jiného vysvětlování.

Sem náležejí přečetné případy reprodukcí, jichž výrazem jsou slovní a básnické metafory. Homérovi připomíná lesk zbraní požár lesa; český pěvec národní vidí v tváři červeň jablíček anebo odlesk ranních červánků; zvláštní modravá běl sněhu, zeleň jednotlivých travin a lupení často slouží za ozdobné metafory a mnohdy i za název barvy vůbec (pomerančová, olivová, ořechová atd.). Srovnej dále metafory jako havraní vlas, sametové ručky, úběl ramen.

Soudíme tedy, že v těchto případech uplatňuje se zákon totožnosti, an vjem vybavuje svou představu čili prochází stopou, jež totožná jest s účinkem popudu na nervstvo, a při tom obnovuje i souvislou část vjemu dřívějšího. Höffding[1]) soudí naproti tomu, že v případech takových, jaké my jsme uvedli, a jim podobných nelze o nějaké identické společné složce mluviti, že je nelze na schéma zmíněné uvésti, že tedy nutno jinou příčinu reprodukce hledati, než identitu společných členů. Ovšem jest tomu tak, pokud *přirovnáváme* a pokud přirovnati můžeme dva vjemy. Tu zajisté v nejčastějších případech nuance barev na sebe upomínající, navzájem se vybavující nejsou totožny. Ani nemusíme býti malíři a poznáme přirovnávajíce, že lesk zbraní bronzových nemá stejný ton barvový s požárem lesním ani zralé jablko míšenské jako mladistvá tvář. Avšak jinak jest to s *upomínkou* na barvu, s barvou vybavenou.

Jest ze zkušenosti patrno a experimentálně dokázáno, že stopa po dojmu se mění. Nelze říci, co se při tom v nervstvu děje, v čem a jaký úbytek účinku způsobeného dojmem nastává, avšak nějaký úbytek nastává jistě, který má za následek, že reprodukovaný dojem dosti značně se někdy liší od vjemu původního obsahem. Nemusíme připomínati dojmů složitých, při nichž mohou jednotlivé složky zmizeti, jsou i případy celkové změny, jimiž obsah podstatně se mění. Goethe praví, že obrazy předmětů ve vzpomínce se zdají z pravidla menšími, že tedy odhadujeme jejich rozměry

---

[1]) Vierteljahrschrift für. wiss. Phil. XIV. str. 167. Wenn Homer den Anblick der glänzenden Waffen der griechischen Krieger mit dem Anblick eines fernen Waldbrandes vergleicht, so haben doch die Farben der beiden Erscheinungen, der Metallglanz und das Feuer, verschiedene Qualität und die Phantasie des Dichters muss einen Sprung machen, um von der einen zum andern zu kommen.

na základě vzpomínky níže. Merkl[1]) shledal pokusem, že ze dvou dojmů zvukových, po sobě následujících, druhý bývá »überschätzt«. Když tedy druhý dojem přiměřeně seslabíme, docílíme, že se jeví vědomí pozorovatelovu stejným. Smíme tedy souditi, že podobného něco platí též o dojmech světelných, při nichž nuance barvy jest analogická výšce tonu. I zde sníží se v upomínce tón barvy a tím je totožnost vjemu a vybaveniny podmíněna. Víme, jak jest nesnadno a mnohému nemožno vůbec, vybrati předmět určité barvy pouze z paměti; abychom se nemýlili, bráváme si na ukázku vzorek.

Z toho plyne, že subjektivní totožnost vybaveniny a vjemu nemusí shodovati se s objektivní totožností předmětů co do barvy. I jest docela dobře možno, aby nuance lesku bronzového shodla se s nuancí lesního požáru. Když pak vybavují se někomu představy barev objektivně nestejných, musíme souditi, že subjektivně jsou mu totožny a pak není potřeba jiného důvodu pro vybavení a jiného vysvětlení než zákon totožnosti.

Nyní můžeme vysvětliti vybavení naskytující se při vnímání podobizny, které mnohé nesnáze činí psychologům dadouc se ztěžka podříditi některému schématu zákona associačního.

Zdá se na první pohled, že mezi podobiznou a originálem není žádné shody, barva bývá jiná, rozměry jiné; kde vzíti to společné *a*, jehož potřebujeme, aby zákon identity mohl dojíti platnosti a podati vysvětlení? Proto Höffding míní, že ne identita částí ale vůbec podobnost nějaká podmíněná nervovým složením jest příčinou reprodukce. Külpe[2]) zase utíká se k jakési substituci. Jen tehdy prý upamatuje nás podobizna na osobu nám známou, když máme vědomí o významu a účelu podobizny. Dříve musíme se učiti poznávati vztah mezi obrazy a předměty jimi označenými a pak vědomí, že jedná se o napodobení způsobuje obmýšlenou reprodukci. Obyčejně dostaví se slovo a to snad prostředkuje vybavení jak předmětu tak průvodčích okolností; neboť podobizna nemůže ani vybaviti představu originálu, any se oba tyto obsahy vědomí vedle sebe nemohou vyvinouti.

Není tedy vybavena podobná představa podobným vjemem, sondern es hat den nämlichen Effect wie dieses, es reproduciert die gleichen Worte. Dvě veličiny vybavující třetí, vybavují se navzájem, mohli bychom říci stručně shrnujíce náhled Külpe-ův. Než myslím, že se dá případ tento zcela snadně vysvětliti dle schématu našeho. Zajisté jest dosti případů, kde nevěda, co podobizna znamenati má, přece poznám ji ihned čili vzpomenu na to, co má znamenati. Děti již ve 3. roce poznají, jak toho zkušenost mám, známé

[1]) *Wundt*, Phil. Stud. III. Untersuchungen über das Tongedächtnis. 564. Rozdíl tónu domníváme se poznávati i tam, kde tóny jsou stejny. Nepochází to od nedbalosti souzení, eher ist vielleicht die Erklärung darin zu suchen, dass erstens der zweite Ton unter veränderten Bedingungen einwirkt und dass zweitens das Erinnerungsbild durch psychische Vorgänge verändert wird.

[2]) *O. Külpe*, Psych. § 29, 7.

osoby na obraze. Naopak zase je dosti obyčejno, že ani fotografie není s to, aby nás upamatovala na osobu, jíž svědčí, připomínajíc nám živě osobu jinou. Při tom jest pravda, že podobizna nemusí míti ani jediné známky naprosto shodné s originálem.[1] Nesmíme však zapomenouti, že v mysli není uložen jen obraz odpovídající předmětu neb osobě, abych tak řekl v životní velikosti, nýbrž i obrazy odpovídající jejich perspektivnímu průmětu. Osobu známou viděl jsem z blízka i ze vzdálí, v různých posicích a situacích, což jsou vjemy samostatné a zanechaly zajisté v nervstvu stopy přerozmanité. I není vyloučeno, naopak více než pravděpodobno, že podobizna buď rozměrem neb zabarvením s některým takovým vjevem se kryje, a pak máme to hledané *a*, ten člen společný, jenž může reprodukci sprostředkovati.

Každý ví, že charakteristické tahy jsou znatelny pouze na podobizně určitého rozměru a že stírají se vůbec nebo částečně zabarvením základním. Daguerotypy byly slabým prostředkovatelem upomínky. V menších rozměrech, jaké jsou třeba možné na fotografiích skupin, málokdy poznáme osoby a často je zaměňujeme třeba šatem se mýliti dávajíce. Přesvědčil jsem se, že děti moje, které dobře poznaly osobu na fotografii formátu visitkového, nedovedly ji rozpoznati ve skupině vypodobněné v rozměrech značně menších. A tak asi děje se vůbec, když není nějaký zvláštní rys, zvláštní tvar tělesný dostatečným prostředkovatelem za všech okolností.

Případy vybavení právě vypočtené shrnujeme pod **zákon podobnosti.** Charakteristické známky vybavení takového jsou:

a) Vjem a představa jsou jistou částí totožny a sice buď jest vjem integrující částí představy anebo představa částí vjemu anebo konečně mají vjem i představa společnou část, která nevyskytuje se nikdy (ovšem se subjektivního stanoviska) jako vjem samostatný.

b) Příčinou vybavení jest buď obnovení stopy odpovídající společnému členu vjemu, anebo částečné obnovení stopy skrze vjem, takže rozzářením přejde i v ostatní část stopy.

c) Psychický effekt jest buď částečné poznání anebo vybavení představy podobné.

Podobnost takováto jest částečná totožnost, i možno zváti zákon podobnosti zákonem částečné totožnosti.

§ 10. Obnovení dojmů sdružených. Různé výklady a kritika jich.

Nyní dlužno v úvahu vzíti ony případy poměru vjemu a představy dle schématu $A = a \quad B = a_1 + b_1$ a $A = a + b \quad B = a_1 + c_1$, kde b_1 a c_1 souvisí s a, tak, že vybavení jejich není pochopitelno přímo ze zákona totožnosti. Mám-li skupinu z domu, stromu a řeky anebo skupinu chuťového vjemu

---

[1]) Postačí, aby obsahovala vnitřní neb zevnější »logiku« originálu, jak praví *Tain* (Filosofie umění v čes. překl, str. 25).

s čichovým a hmatovým, zvuku s hudebním nástrojem, zkrátka skupiny vjemů nejrůznějších, přece vím ze zkušenosti, že se části skupiny navzájem vybavují. Vida dům, vzpomenu na strom, jenž u něho stával, slyše zvuk piana ihned přimýšlím k němu piano, a hraje-li se píseň, kterou jsem za jistých určitých okolností slyšel, vtanou mi tyto okolnosti více méně na mysl. A tak pozoruje souvislost jevů duševních vůbec shledávám pravdou, že dojmy vůbec, které spolu najednou ve vědomí se setkaly, navzájem se vybavují.

Pro tento proces hodí se sice naše schéma napsané, ale nevysvětluje nic. Ve všech možných případech jest ovšem společný člen a ten se vybaví dle zákona totožnosti; proč však s ním vybavuje se i druhý člen skupiny, není vysvětleno. Nedá se zde předpokládati taková stopa skupiny celé, aby částečné její vybavení nezbytně mělo za následek také vybavení celé stopy. Jest tedy otázka, kterak souvisí spolu dojmy, jež se navzájem vybavují, byly-li kdys najednou ve vědomí?

Za příčinu byla udávána právě associace, totiž představy vybavují se navzájem, *protože* se spolu sdružily, associovaly. Než bylo již podotknuto, že to jest circulus; neboť místo jedné záhady máme novou, proč a jak se sdružují dojmy současné.

Stanouti pak u tohoto úkazu jako u fakta základního, spokojiti se s jeho konstatováním a dále nevysvětlovati není radno ze dvou příčin. Předně máme již jinou příčinu vybavení, zákon totožnosti, pochopitelný po stránce fysiologické i duševní, a sdružení, pouhé soubytí dvou stavů ve vědomí, nemůžeme odůvodniti fysiologicky. Za druhé bychom nemohli pouhé soubytí považovati za dostatečný důvod vybavení příslušných dojmů, které společně se vyskytly ve vědomí.

Tóny v akkordu splývající neupomínají na sebe jsouce vnímány jednotlivě; představa anebo vjem osoby známé nevybaví mi vždy všechny okolnosti, při nichž jsem ji viděl.

Proto Höffding[1]) pokládá za základní zákon reprodukce: Tendenz des Bewusstseins, seinen ganzen früheren Zustand wiederzuerzeugen nazývaje jej zákonem totality (p. 52). Associace — vykládá Höffding dále — jest jakož již naznačuje slovo, spojovací činnost. Při každé associaci děje se vlastně toto: z jednotlivého daného prvku vědomí sestavuje vědomí dle principu podobnosti a dotyku větší souvislý celek, jehož jednotlivou část tvoří daný prvek.

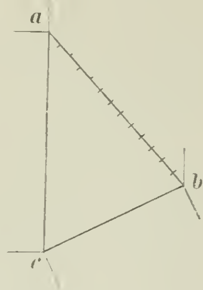
Nemyslím však, že by tímto ponětím duchaplného psychologa dánského bylo dáno nějaké vysvětlení ve smyslu zákona příčinnosti. Jest to prosté proslovení fakta, že se sdružování děje a mimo to se tu vědomí jaksi zosobňuje, ana se mu připisuje činnost, jejíž objektem jsou představy, ačkoli vědomí jest jen souhrn duševních stavů, jichž jsme si v daném okamžiku vědomi a není nic od představ rozdílného. Rovněž pozbýváme při

[1]) Vierteljahrschrift für w. Phil. XIII.

tomto zákoně totality souvislosti s fysiologickým podkladem nejen snad ve smyslu materialistickém ale i ve smyslu psychického parallelismu. Neboť, co odpovídá této činnosti »vědomí« v nervovém vzruchu? Jak souvisí tato totalisující činnost se zákony nervového hybu?

Odpověď podávají associanisté angličtí. Nemyslím Hartley-e, který associaci činí základním zákonem nervových pochodů, ale nepraví, *proč* se chvění (vibrace) sdružují; poukazuji na př. na Baina, který snaží se toto sdružování nervových pochodů vysvětliti splýváním nervových proudů. V hemisférách mozkových uskutečňuje se souvislost dějů associovaných, dva proudy nervové energie způsobují činnost dvou svalů po sobě; proudy ty stýkajíce se v mozku ferment une fusion partielle, qui avec le temps, devient une fusion totale. Než výklad ten stačí právě jen na pochopení sdružování se pohybů a nevím, jak by se z toho pochopiti dala souvislost jiných dojmů na př. různých smyslů, když je přece známo, že se vždy navzájem nevybavují.

Ziehenův výklad zabíhá zase příliš daleko v hypothetickém líčení nervových změn, které mají podmiňovati vybavení associovaných stavů duševních. Proč budí, ptá se p. 114, představa právě tu, s kterou byla častěji pohromadě? Podává toto schéma: *a*, *b*, *c* = buňky gangliové, v nichž uschována jest stopa po dojmu perifericky vzniklém, jejž zve Erinnerungszellen; jsou spojeny mezi sebou a s jinými buňkami četnými vlákny. Představy těmto buňkám příslušné buďtež zcela nepodobny, *a* s *b* buďtež častěji spolu ve vědomí, ne však *b* s *c* aniž *a* s *c*. Kdykoli byly *a* a *b* spolu vzbuzeny (erregt), byly všechny dráhy z *a* a *b* vedoucí v činnosti (miterregt). Toto Miterregung bylo zvláště silné pro dráhu *ab*. Následek toho, že je dráha *ab* jaksi vychozena (ausgeschliffen) t j. naznačeným způsobem disponována, aby převedla podráždění z *a* do *b* a naopak. Proto každé podráždění *a* nebo *b* bude přecházeti v dráhu *ab* jakožto nejpřístupnější (bestleitend). Anebo po psychicku řečeno: je-li zde představa *a*, připojí se k ní nejdříve *b*, jež s ní bývala často spojena.

To ovšem nemůžeme pokládati za vysvětlení. Jest to schéma fysiologického pochodu, který *má* býti vysvětlen. Co jest však na tomto schématě bezpečného, co není domněnkou? Jisto, protože vyplývá z pojmu stopy, jest pouze, že opětované podráždění téhož druhu půjde nejpohodlnější, zvykem upravenou drahou, tedy třeba drahou *ab*. Odkud však máme zaručeno, že *každá* buňka je spojena s *každou* buňkou zvláštními vlákny, určenými jen pro associaci? (Ziehen zve je Associationsfasern). Ziehen říká, že by se to mohlo i jinak vysvětliti, k čemu se tedy namáhati schématem? Mimo to jest tomu na odpor okolnost častěji zde připomenutá, že se nevybavují všechny dojmy navzájem, jež jsme měli současně, a to by muselo nastati, kdyby rozhodovala dráha, jež jest nejvíc ausgeschliffen. Dále by muselo býti spojení od *a* k *b* býti stejně silné jako od *b* k *a* a bylo by jedno,

která z obou představ dříve je vzbuzena. Než víme, že tomu není tak při skupinách zrakových a sluchových. Pohled na piano nevybaví mi vždy zvuk, ale zaslechnuv zvuk piana nedovedu se ubrániti, abych si nepředstavil nástroj. Jablko nepůsobí mi vždy laskominy, pomeranč nenavodí vždy dojem vůně, ale cítím-li vůni pomeranče, vidím jej v duchu; mám-li laskominy, týkají se vždy určitého pokrmu, jehož představa na mysl se dostaví.

Vubec spůsob, kterým Ziehen podniká redukci pochodů psychických na fysiologické, nevzbuzuje důvěru. S lehkým srdcem zachází se svými »substraty« fysiologickými a má pohotově i pro nejsložitější zjevy vždy nějaké Leitungsbahnen, Abstimmungen, nějaké Zellen a Fasern; mozek má miliony buněk a vláken, a o jména není zvláště v německé filosofické řeči nouze. Takové rozbory mohou sloužiti nanejvýš k znázornění něčeho, co skutečně vnímati nemůžeme; důkaznost nemají žádnou a vysvětlení nepodávají. Má se to s nimi asi jako s obraznými výrazy v Herbartovské psychologii, s tím prahem vědomí, úžinou vědomí, klenbou představ atd., jež sice nechtějí býti ničím více než obrazným vyjádřením, snadno však svádějí, aby byly považovány za něco skutečného. My jsme vyšli také od fysiologického substratu představy, od stopy, a z ní chceme určiti případy reprodukce, ale Ziehenova methoda ukazuje nám úskalí, kterého se nutno vystříhati, aby se nepřekročila hranice stanovená parallelismem psychickým.

Jindy zase odůvodňuje se vybavení současných dojmů jednotností duše a říká se, že souvislost jistých činností rozumí se sama sebou, pokud pocházejí od jediné a téže bytosti. Dobře namítá Wundt,[1]) že se tu zaměňuje spojení představ se svým následkem, neboť pokládáme bytost za jednotnou, jestliže její představy se associují; činíme tedy závěr, že duše musí býti jednotná, poněvadž její představy jsou associovány.

Avšak vysvětlení, které podává sám Wundt, není opět žádným vysvětlením. Jest prý jedna podmínka, bez níž bychom ani o associaci nevěděli, aniž ji pochopovali jakožto vnitřní děj, totiž apperccepce, z níž přenášíme povahu vnitřní činnosti na obsah apercipovaného. Představy jeví se nám vnitřními činnostmi, ačkoli jsme si vědomi, že tato vlastnost náleží pouze appercepci. Bez ní nemohly by se představy associovati. Associace jest jen reflex oné vnitřnější, centrálnější jednoty našeho vědomí, kterou vnímáme v sobě při činnosti volní. Das letzte, nicht weiter zu reducierende und schliesslich einzige Merkmal für die psychologische Einheit unseres Wesens ist die Thätigkeit der Apperception; darum ist eben jene Einheit unseres Wesens selbst nichts anderes als die Thätigkeit der Apperception, und jede Metaphysik, welche die letztere an ein an sich unerkennbares Substrat binden möchte, zahlt der Mythologie ihren Tribut. Na otázku po psychologické příčině associace nedá se tedy odpověděti leč: představy

[1]) *Wundt*, Phys. Psych. II². 304—305.

se spojují, poněvadž jednotlivé akty představivé činnosti samy, totiž appercepce, jsou v nepřetržité souvislosti.

Ejhle nové slovo! Appercepce má vysvětliti spojení představ; ale co jest appercepce? kterak spojuje představy? Otázka se opakuje v jiné formě, a jest věru jedno, nazvu-li nevysvětlenou příčinu tak nebo onak. Jiní říkají jednotící činnost, jednotící mohutnost duše a Wundt říká appercepce; to má býti výkladem?

Jindy udává se za příčinu associace zvyk. Již Malebranche podává takový výklad, pak Brochard[1]) a také Höffding[2]). Avšak co jest zvyk? *Slovo* pro úkaz, který má býti teprv vysvětlen. Odvolávají se při tom na pohyby automatické t. j. takové, které vzniknuvše úmyslně častým opakováním stávají se reflexními, neúmyslnými. Hráč na piano, tanečník mechanicky opětuje pohyby, jimž navyknul častým cvičením a opakováním. Než pohyby ty dají se vysvětliti zcela mechanicky, dle analogie změn ve světě hmotném: jsouť jakožto pohyby neúmyslné také zjevem hmotným a nemají s duševní činností, s představami co činiti či lépe, netřeba pro jich pochopení vystupovati z oboru zákonů fysických v obor duševního.

Dle zákona statického žádá zdvih návrat v původní polohu, porušení rovnováhy žádá její obnovení a děje se v světě hmotném samo sebou. Udeřme do vody a rozvlní se, a zákonnou nutností budou se díti za týchž podmínek tytéž pohyby. (Chladnýho obrazce). Rozhoupejme větev stromu a bude se klátiti pokaždé týmž spůsobem, byl-li popud stejný, dokud nenastane rovnováha. Anebo vizme, co se děje, souvisí-li několik pak, klik, kladek atd.: hněte jednou, a účinek nárazu bude jeviti se vždy stejně. Voda upravivši si jednou řečiště, poteče vždy tím směrem.

Zcela tak má se to s pohyby. Souvislost jejich jest mechanická; neboť sval jest provaz, kosti jsou páky a cvikem, opakováním týchž pohybů způsobí se souvislost čistě mechanická. Energie vzbuzená jde drahou upravenou mechanicky dle principu nejmenšího nákladu sil (Princip des kleinsten Kraftmasses).

Ale tím není associace představ vysvětlena; neboť i když pohyby se bez závady reprodukují, nereprodukují se představy o nich. Důkazy toho podávají případy uvedené na str. 27 pozn. o setrvačnosti. Zahraju-li bezvadně nějaký kousek nastudovaný, ale nedovedu-li jej reprodukovati slovy tak, abych řekl, jaké akkordy po sobě následují, napíšu-li slovo správně, ale nevím udati jeho přízvuk: jest to důkazem, že souvislost fysiologických

---

1) *Brochard.* De la loi de similiarité str. 265. Revue Philosophique 1880 IX. uvádí Malebranchevo mínění, jenž pokládá za příčinu spojení představ spojení stop v jednom okamžiku: stopy se současně spojují, a to stačí, aby se společně obnovily; neboť duch trouvant le chemin de toutes les traces, qui se sont faites dans le même temps entr' ouvertes postupuje tou cestou, ježto je snadnější. C'est la cause de la mémoire et des habitudes corporelles, qui nous sont communes avec les bêtes.

2) Phil. Stud. VIII. 89.

pochodu, pohybů nemůže vysvětliti souvislost představ. Pak by byla associací i písnička kosova, ano i hra flašinetu.

Princip zvyku tedy nepostačí na vysvětlení souvislosti představ současně do mysli vstupujících a tudíž ani na vysvětlení vzájemného jich se vybavování.

Nejmenších nesnází působila otázka associace starší psychologii, pokud uznávala mohutnosti duševní. Tu se krátce duši připsala mohutnost paměti a vše, čeho je třeba k pochopení sdružení představ, vloženo do tohoto pojmu, z něhož pak dedukce plynuly zcela hladce.

Podobně snadný jest problém tento moderním dualistům, u nichž duše má vládu nad tělem a tudíž i nad nervstvem, užívajíc ho k uskutečnění činnosti své. Pozornost jakožto spontane Selbstbethätigung der Seele vysvětluje, proč představy souvisí spolu, neboť was sie interessiert, hält sie fest oder greift sie schnell wieder auf; was ihr gleichgiltig ist, vergisst sie.[1]) Úkaz, že dřívější představy opět se vyskytují ve vědomí, vysvětluje se jednoduše tím, že jsou v duši, která se od přítomnosti odvrací a tím umožňuje obnovení představ starších.

S Herbartova stanoviska dá se pochopiti, proč současné dojmy zůstávají spojeny. Jsouce najednou ve vědomí buď se sesilují anebo si odporují, a tím navodí se jich vzájemný poměr. Jsou svým stavem jedna odkázána na druhou, každá změna jedné pozměňuje vzájemný poměr a má vliv na stav druhé. Proti následující třetí představě spojují se k společnému odporu, neboť ta je obě vypuzuje z vědomí, a tak jsou v neustálém styku. Než jako se tím jejich souvislost pochopuje, tak vznikají nesnáze s vysvětlením vzájemného vybavení, při čemž ve spor se dostávají mefasysická předpokládání o podstatě duše a představ s fakty zkušenosti. Kirchner[2]) na ně upozorňuje a Volkmann[3]) marně snaží se je vyrovnati.

Nejnověji spůsobuje veliký vzruch fysiologický objev tak zvaných associačních center v koře mozkové, jehož ozvěna zasáhla i do posledního mezinárodního sjezdu psychologů v Mnichově. Již název svědčí, že tu fysiologové chtějí vysvětliti faktum psychologické a nelze upříti, že závěry Flechsigovy,[4]) jež právě na onom sjezdě ponejprv oznámil, jsou mnohoslibné. Než přece nepostačí na vysvětlení reprodukce. Fysiologická fakta jsou tato:

1. Kora mozková jest sídlem a orgánem uvědomění a sebevědomí. Jest spojena se všemi smyslovými středisky nikoli přímo, nýbrž skrze *neu-*

[1]) *Kirchner*, Katechismus der Psychologie 178.

[2]) *Kirchner*, l. c. 179.

[3]) *Volkmann*, Psych. I[3], 339 a 342.

[4]) *Dr. Paul Flechsig*, Über die Associationscentren des menschlichen Gehirnes. Přednáška při III. internationálním sjezdu psychologů v Mnichově 1896. Přednášeč provázel výklad znamenitými demonstracemi praeparatů z mozků dětských, jimiž je postupný vývoj kortikálních center smyslových a associačních dokázán nade vši pochybnost. Ovšem jest výklad o funkci těchto center pouhá hypothesa a jméno samo jen z hypothesy této oprávněnost má.

rony, výběžky to záležející z buňky, jež vybíhá v dlouhá vlákna nervová; tytéž, kterými spojeny jsou střediska smyslová s periferií těla.

2. Spojení s korou mozkovou (*kortikální* spojení) nevyvíjí se ze všech smyslů stejnou dobou. Nejdřív jest hotovo spojení s oběma míchami, takže tělových a hmatových dojmů nejprve si zárodek uvědomuje, vědomí těla předchází vědomí o světě vnějším; pak spojí se čich (tractus olfactorius) a zrak, posléze sluch, kdežto chuť nemá zvláštního střediska v koře zastoupena jsouc čichem a hmatem.

3. Kortikální tato střediska smyslů zabírají pouze *jednu třetinu* kory mozkové, jsou oddělena a nestejně veliká (největší hmatové, nejmenší čichové) a jsou zároveň středisky motorickými pro svůj smysl. Jejich funkcí jest uvědomění dojmů smyslových (Sinneswahrnehmung v užším smyslu) bez ohledu na spojení s dojmy smyslů ostatních.

4. Zbývající části kory mozkové jsou *původně nespojeny* s čidlovými centry; však již v druhém měsíci vývoje objevují se »markhaltige« svazy, jež vycházejíce od středisk smyslových, vrůstají do prázných dosud část hmoty mozkové a mizí v jejich koře. Přibývá jich neustále, až natvoří se miliony drah spojujících prostřednictvím kory smyslová střediska, kdežto přímých spojenin mezi nimi není leč nepatrnou výjimkou.[1]) O těchto oborech kory mozkové soudí Flechsig, že slouží k uvědomění si spojených dojmů smyslových, že umožňují či podmiňují veškerou vyšší činnost poznávací, a nazývá je associačními centry. Svědčí tomu jednak právě naznačený vývoj jejich u člověka, dále ta okolnost, že mozková kora nižších ssavců zaujata jest celá centry smyslovými, že ani u nejdokonalejších ssavců (opic některých) nepřesahuje obor center associačních obor kortikálních center smyslových, což shledáváme jen u člověka povolaného přírodou k vyšší činnosti rozumové. Flechsig soudí dále, že centra associační jsou dílnou Erinnerungsbilder, paměti a reprodukce, poněvadž poraněním jejich činnost smyslová nepřestává, ale paměť se jednostranně ruší a že Gedächtnisspuren nacházejí se asi v gangliových buňkách, k nimž až pronikají dojmy smyslové. Konečně jsou ještě centra tato spojena zvláštními neurony mezi sebou, čímž prý se umožňuje vědomí celkové o stavu těla a sebevědomí. Na základě těchto fysiologických dat, jež pokládati možno v jádře za nepopíratelná fakta, poněvadž dosaženo jich methodou exaktní (srovnáváním vývoje fysiologického s vývojem funkcí psychických a zkoumáním pathologických zjevů), pochopujeme psychický úkaz vnímání. Každý vjem jest složenina počitků a, pokud činilo nesnáze pochopiti, kterak že tyto složky v jeden jediný stav duševní, jednotný stav vědomí se spojují, dostává se tomu světla objevením souvislosti nervových pochodů při tom se vyskytujících. Synthesa psychická, která zplodila

[1]) Zdá se prý, že od sluchového a zrakového střediska jdou přímo spojovací svazy k středisku hmatovému a že jsou to dráhy, které podrobují motorické buňky hmatové a rohu Ammonova vlivu čichu, zraku a sluchových dojmů. Spojeniny však sluchových sfér s associačními jsou nekonečně četnější.

tolik metafysických domněnek o jednotící funkci duše, podmíněna jest synthesou nervovou, a třeba bychom nedovedli vyložiti, v čem psychicky záleží, tož pochopujeme, že podmíněna jsouc nervovým ústrojím, nejen jest možná, ale nutná. Avšak příčina associace a reprodukce dojmů různorodých není tím udána. Neboť kdežto při vjemu jednotném vždy všechny složky v tom spojení se reprodukují, v jakém do mysli vstoupily, jako jednotný stav, nevybavují se družiny současných dojmů vždycky a proto musí býti ještě jiná příčina i v nervovém podkladě, která způsobuje, že se vybavují jen za jistých okolností. To chtěli bychom od fysiologie věděti.

§ 11. Vysvětlení na základě oblouku čivného. Sdružení pohybů.

Vysvětlení dle našeho náhledu vůbec není možné, pokud zůstáváme u představy jakožto stavu vědomí, o němž nic jiného nevíme, než *že* jest, nikoli však, *co* jest. Chceme-li nějaký krok učiniti ve smyslu zákona příčinnosti, jest se nám držeti stopy, fysiologické změny. Jen při této možno nadíti se souvislosti nějak odůvodněné, což znamená: souvislosti pochopitelné dle analogie souvislosti ve světě hmotném. Z duševní zkušenosti vědouce, že dojmy současné zůstávají pohromadě, soudíme, že musí zůstávati z nějakého důvodu pohromadě, a vědouce dále, že psychickým zjevům odpovídají pochody nervové, soudíme, že i tyto musí z nějaké příčiny zůstavovati stopy, které jsou v souvislosti. A ta příčina spojující fysiologické, tedy hmotné pochody, musí se dáti pochopiti ze zákonů vládnoucích v světě hmotném. Jinak bychom se museli spokojiti s prostým konstatováním fakta zkušenosti, že se dojmy současné vybavují navzájem, jakož Lotze přesvědčivě vyložil.

V té příčině máme jednu věc, která jest s to, aby v záhadu vnesla trochu světla: čivný oblouk. Všechny dojmy probíhají v čivném oblouku t. j. vzruch sensorický odráží se v dráhy motorické, na dojem následuje reakce, na každý popud následuje pohyb svalů nebo činnost žlaz. To musíme míti na paměti jak při základních zjevech čití tak při složitějších činnostech, ať se zovou jakkoli, a třeba ze všelikých příčin se zdálo, že omezeny jsou na sensorium nebo na mozek. Ukázal jsem jinde, že je to nezbytný následek zákona zachování energie, aby vzruch vzbuzený popudem přešel v dráhy motorické, nemá-li energie jím vzbuzená jiného odpadu.[1])

Má tedy oblouk čivný tři části, což se dá naznačiti schématem: *ab* značí dráhu sensorickou, *a* ústřední buňku, v níž se odraz vykonává, *ac* dráhu motorickou.

Z toho však nikterak nevyplývá, že by stav vědomí tomuto fysiologickému pochodu příslušný, také měl tři části od sebe oddělené anebo,

[1]) Element psychologický kap. 15.

že by tomuto pochodu odpovídal trojí různý stav vědomí. K tomu soudu parallelismus duševní neopravňuje; nýbrž zkušenost psychická praví, že mu odpovídá jednotný stav vědomí, v němž tři živly možno znamenati splývající v jedno: obsah, přízvuk a vznět snahy. Nemusíme si tedy býti vědomi toho, co se v nervstvu děje, tedy ani toho motorického ani sensorického pochodu. Jako z počátku nevíme, čím slyšíme, čím vidíme, tak nevíme ani, že se při dojmu nějakém koná pohyb (pohyby reflexní). Z toho všeho jest ve vědomí nějaký stav, který teprve postupem vývoje naučíme se analysovati, umísťujíce příčinu jeho na těle, v čidlech a všímajíce si jeho následku, pohybu. Avšak musíme předpokládati, že při *každém* dojmu fysiologický pochod probíhá obloukem čivným i, když si nejsme zvláště vědomi motorického vzruchu. A to má velikou důležitost při reprodukci. Reprodukovati znamená z pouze duševní stránky: obnoviti týž stav vědomí, jaký jsme již jednou měli. Stav vědomí jest provázen fysiologickým vzruchem, tedy reprodukce znamená opáčiti týž vzruch fysiologický, s nímž byl spojen příslušný stav vědomí. Víme-li, že každý stav vědomí jest provázen vzruchem dle schématu oblouku čivného, tedy reprodukce znamená obnovení tohoto vzruchu v celém oblouku čivném.

Víme-li však také, že nejsme si při každém stavu vědomí vědomi toho, co se děje v nervstvu, nebudeme si toho vědomi ani při reprodukci. Víme, že není reflexního pohybu, jenž by nepovstal z podráždění periferického nebo centrálního, že je to vlastně pouze druhá část pochodu, jehož první část se odehrála v drahách sensitivních. Víme také, že mnohé dojmy uvědomíme si pouze co do obsahu a přízvuku, ale nemáme tušení o pohybu reakčním, který právě proto zoveme bezděčným.

Když tedy obnoví se reflexní pohyb, není třeba, aby se zároveň obnovila představa o jeho příčině. Měl jsem nějakou bolest, a ta měla za následek nějaké určité pohyby odvratné. Vybaví-li se tyto odvratné pohyby, nevzpomenu při tom na bolest (není-li ovšem příčina vzpomínky jinde!). Mohu se kolikrátkoli chytiti za prsa, a píchání se nedostaví, mohu mrkati očima sebe důrazněji, a nedostaví se představa lesku, jemuž jsem pohybem tím kdysi chtěl uniknouti. Neboť reflexní pohyb — ne však zrakový vjem jeho — neexistuje pro vědomí a nemůže tedy zapříčiniti stavu vědomého.

Naproti tomu, obnoví-li se sensitivní vzruch, který vedl původně k nějakým určitým pohybům reflexním, musí se obnoviti i tyto pohyby a sice v té míře, jak obnovený vzruch sensitivní rovná se podstatou a množstvím energie dojmu původnímu; buď zůstane při pokusu je vykonati, anebo se skutečně vykonají. Avšak jako byly mimovolné původně, tak jsou jimi i při vzpomínce, jako jsem si jich nebyl vědom tehda, tak si jich nejsem vědom ani nyní.

Známo jest, že vzpomínku provázíme často výkřikem a pohyby bezděčnými. Vzpomenu-li na žár sluneční, bezděky přimhuřuji oči; hrozba-li nebo hněv se vzpomínkami obnovuje, bezděky zatínám pěstě a mávám rukou; chmurná vzpomínka obráží se v obličeji, vzpomínka na citron způ-

sobuje laskominy. Toho druhu jsou asi četné associace u zvířat pozorované. Na dojem sluchový vykonává se reakce s mechanickou pravidelností. Koně v cirkusu na práskání bičem konají pohyby, pes lovecký vida anebo ucítiv zvěř, zastaví se. Psi eskymáčtí (dle sdělení Jamesova) praská-li led, rozbíhají se se saněmi, nabyvše zkušenosti, že praskot jde před prolomením. Pud vůbec uskutečnuje se vybavováním takových mechanických činností.

I my v těch případech, kde, jak říkáme, instinktivně konáme něco, vybavujeme dle oblouku čivného. Zaslechne-li vojín hvizdot koule, ránu, mimovolně uskakuje, sklání hlavu; kohout, procházeje branou dvorní, shýbá se atd. atd. U dětí malých jsou podobné associace a reprodukce. Mnohá zvláštnost dětských pohybů se tímto způsobem stává pochopitelnou.

To jest tedy první obměna zákona totožnosti s hlediska čivného oblouku: obnovuje-li se dojem, obnoví se i příslušné reflexní pohyby zůstávajíce mimo vědomí; ale obnovením reflexních pohybů nenavodí se celý dojem. Z toho uzavíráme, že stopa po dojmu, ať je jakákoli, obsahuje eo ipso možnost vzruch převésti v motorické dráhy čili, abychom se se Steinthalem mluvili, že má motorickou latentní sílu.

Jinak mají se věci, když uvědomíce si pohyb vykonaný na nějaký dojem sensitivní, rozdělíme pochod *ba* — *a* — *ac* ve dva počitky: vjem smyslový a vjem pohybový. Má-li totiž reakce motorická za následek pohyb končetin anebo změnu na povrchu těla anebo činnost orgánu hlasového, stává se po případě novým popudem smyslovým. Ruku vztahující se vidíme, náraz její na ostatní části těla cítíme, hlas slyšíme a z toho vzniknou nové počitky, které souvisí družíce se ve vjem zvláštním způsobem. Nejenom, že jejich fysiologické substraty souvisí spolu tak, že jeden jest bezprostřední příčinou a druhý následkem úplně dle analogie příčinné souvislosti ve světě hmotném, ale motorickou částí prvního vzniká zároveň popud pro počitek druhý, takže v tomto případě tvoří oba substraty fysiologické celek nepřetržitý, který jest přerušen pouze optickým pochodem mimo tělo, totiž vlnou aetherickou, zapřičiňující dojem zrakový. Ale i tento pochod jest nezbytným článkem celku. Nad to spojuje se motorický vzruch, spojený s druhým počitkem, k stejnému účelu, takže i po této stránce jest dráha *ac* společnou. Spálím-li se na prstu, vykonám pohyb odvratný a, pohlédnu-li na místo raněné, upravím reakci účelněji, odtáhnu po případě prst ještě dále, anebo pohnu celou rukou ano i tělem, a tento vědomý pohyb jest vědomou reakcí na oba dojmy současně trvající. Též přízvuk bolestný zůstává spojen a přenáší se na dojem zrakový.

Za těchto podmínek uskutečňuje se reprodukce trojím způsobem.

Mějme představu dojmu nepříjemného s reakcí motorickou (A), a zrakovou představu pohybu způsobeného touto reakcí (B).

a) Obnoví-li se A, obnovuje se tím i popud pro B tedy B se navodí, vybaví též.

b) Obnoví-li se B, navodí předně společnou reakci motorickou, ne pouze představu o pohybu, nýbrž pohyb sám a s ním za druhé i A.

c) Může se státi, že se obnoví pohyb oběma představám společný (v dráze *ac* na hořejším schématě) vzbuzen byv na př. reflexivně dojmem zcela jiným. Býváť týž pohyb motorickým následkem více dojmů. V tom případě navodí se nejprve B a pak zbývající část dojmu A, jehož pohyb ten byl částí.

Ve všech případech těchto jeví se působnost zákona totožnosti; neboť příčinou vybavení jest obnova téhož fysiologického podkladu probíhajícího v oblouku čivném. Mnoho případů vybavení obyčejně jmenovaného vybavením dotykovým (contiguity, Berührung) vysvětluje se tímto způsobem.

Ad a) náleží tak zvané přivtělování, umísťování dojmů na povrchu těla vlastního, kterým se příznak místový vysvětluje. Každou bolest a vůbec každý počitek tělový umísťuji na nějaké části těla, a nerozmýšlím se a pravdivost toho nezkoumám. Ta okolnost, že se často mýlím, a známé pozorování, že nemocní umísťují bolest do amputovaného údu, svědčí, že se tu děje reprodukce stavu vědomí prostřednictvím stopy v orgánu ústředním. Přítomný stav nervstva jest stejnou měrou podkladem přítomnému stavu vědomí jakož popudem k obnovení stavu dřívějšího: představy údu, jež s nynějším stavem těla více nesouvisí.

Dle schématu tohoto vysvětluje se vznik žádosti po něčem. Má-li děcko v prvních dnech života hlad, křičí a koná všeliké nezřízené a bezúčelné pohyby, dokud se nenasytí. Když toto nasycení stává se častěji týmž spůsobem, podáním prsu nebo ssavičky, spojují se dojmy zrakové, dojmy hmatové v ústech, dojmy čichové s pohyby, jimiž uskutečňuje se ssání a nasycení v jeden pochod ve smyslu čivného oblouku; tyto pohyby stávají se přirozenou motorickou reakcí na ony dojmy zrakové, hmatové a čichové. Jakmile tedy opakují se, navodí ihned reakci motorickou a s nimi představu nasycení, kteráž se jeví jako žádost po požitku. Dítě vidouc potom ssavičku, křičí a koná pohyby tytéž, jako když má hlad a neukojí se dokud ssavičku nedostane do úst. Nemá-li opravdu hlad, zassaje si a více se o ssavičku nestará, byloť učiněno vzruchu vzbuzenému názorem ssavičky zadost.

Má-li však hlad a ukážeme-li mu ssavičku, tu již v 7—9 nedělích je pozorovati, jak dokládá Romanes,[1] že ssavičku poznává, a že s ní spojuje představu nasycení; neboť jeví snahu jí se zmocniti, dávajíc ji na jevo dosti srozumitelnými pohyby. A tomuto poznání napomáhá dle mého soudu, že pohledem na ssavičku vybavuje se představa pohybů ssacích, které samy v sobě jsou projevem snahy.

Pozorovatelé dětského života uvádějí četné případy takovýchto associací, v nichž nelze viděti leč spojení představy o předmětě nějakém s představou pohybovou, které se navzájem vybavují. B. Perez[2] vypravuje, že as tříměsíčné dítě dáno byvši v náruč strýci, jenž měl v knoflíkové dírce

[1] *Romanes,* L'évolution mentale chez les animaux str. 112.

[2] *Perez Bernard,* Les trois premières années de l'enfant, 5. vyd. 1892, str. 158.

růži, jalo se k němu tuliti, jakoby chtělo ssáti. Perez soudí, že to byla vůně růže, která vzbudila snahu ssáti, poněvadž kojná měla fialky. Tu by tedy dojem vůně reprodukoval pohyby ssací. Compayré[1]) míní však, že to byla posice, v níž se dítko octnulo, která vybavila ostatní části podobné posice, v jaké se nacházívalo v náručí kojné. Než ať tomu jakkoli, v obou případech je reprodukce dle schématu našeho.

Ad b) náležejí pohyby napodobivé. Vidím-li někoho zívati, zívám hned s sebou. V hovoru s někým, jejž pozoruji upřeně buď ze zvědavosti anebo, že jsem k tomu veden úctou, anebo z jakékoli příčiny jiné, bezděky opáčím jeho posuňky a držení těla. Co se tu děje? Především mám vjem zrakový nějakého pohybu. Jestliže jsem pohyb podobný, t. j. týmž údem, vykonal vědomě tak, že měl jsem o něm zrakový vjem, vybaví se mi dle zákona podobnosti představa vlastního pohybu a ta přejde dle schématu, o němž zde mluvíme, nejprv v tendenci pohyb vykonati a, trvá-li zrakový vjem dostatečně dlouho, nabude tendence dosti síly, aby se pohyb vykonal; neboť energie vzbuzená opčtovaným vjemem hromadí se ve směru stopou určeném.

Nepřímým potvrzením tohoto výkladu jest, že, nemám-li představy o vlastním pohybu a, není-li stopa po něm dosti silná, napodobení se nedostaví. Klidně stojí divák některý při pohledu na cvičení sokolů anebo na dostihy, ale se sportsmanem to jak říkáme »hraje«.

Na témž základě vysvětluje se výraznost posunů. Posunem míní se změna na povrchu těla, která se pokládá za známku určitého stavu duševního. Jest to obyčejně reflexní pohyb, který tudíž má příčinu v nějakém dojmu smyslovém, jenže souvislost ta jest patrna pozorovateli, nikoli tomu, kdo posun koná, a že patrna jest, musíme předpokládati. Jsem si na př. vědom toho, že píchnuv se do ruky, třepal jsem prsty; v zrcadle jsem pozoroval, že při dojmu bolestném jsem zvláštním spůsobem stahoval obličej. Vidím-li tyto pohyby na někom jiném, vzniká ve mně nejprve snaha napodobiti pohyb dle postupu právě zmíněného a s tím se mi vybaví představa dojmu, jehož pohyb ten byl následkem. Tím liší se od mechanického napodobení pohybu po způsobu předešlém, kdež se představa dojmu základního nevybavuje, ježto pohyb byl reflexní t. j. neuvědomělý i pro mne. Výraznost posunu, t. j. za kterého stavu duševního známku považuji pohyb pozorovaný na jiné osobě, jest subjektivní, jak známo, a to vysvětluje se tím, že závisí na tom, jak já jsem spojil pohyb ten u sebe sama. I u zvířat jsme nakloněni předpokládati jistý stav duševní, konají-li jisté pohyby; důkaz to, že předpokládání to je vybavenina našeho vlastního stavu, který dalším soudem přenášíme na předmět pozorovaný.

Slovo jest vlastně zvukový posun a tudíž jest spojení slova s představou v poslední řadě takové, jako spojení reakce motorické s dojmem. Proto jest pochod, jímž myslíme prostřednictvím slov a jímž se prostřed-

[1]) *Compayré G.*, L'evolution intellectuelle et morale de l'enfant.

nictvím slov dorozumíváme, v základě svém týž jako při interpretaci posunu. K pochopení toho obraťme se k prvotnímu stupni vývoje řeči. Ovšem musíme míti na paměti, že vznik řeči nikterak není na jisto postaven; ale přece snad možno skrze zvuky, jež jako citoslovce v každé řeči žijí, nahlédnouti když ne k původu řeči, tož aspoň do první periody vývoje. Ať již je původ řeči jakýkoli, myslím, že původní slovo souviselo s představou tak, jako dosud citoslovce.

Citoslovce Ah jest výrazem překvapení. Dojem neobyčejně příjemný, neočekávaný vyloudí nám bezděky zvuk tento. Jest to bezpochyby přebytek vzbuzené energie, která přecházejíc v dráhu motorickou dle základního zákona nevyčerpává se s dostatek pohyby provázejícími pozornost, již zjev svou povahou bezděčně poutá a zasahuje motorické nervstvo oblongaty, odkudž účinkuje na dýchací ústrojí a ulevuje napjetí vyražením vzduchu hlasivkami, čímž vznikne zvuk. Zvuk slyšíme a tím se spojí ve vědomí s dojmem překvapení, kdežto fysiologicky souvisí s ním jako částka téhož pochodu. Zaslechnu-li zvuk ten, obnovuje se fysiologický stav, v němž jsem byl, když jsem zvuk ten pronášel sám, zcela mechanicky a s ním se dostaví i představa o stavu vědomí, kterouž přenáším soudem na osobu zvuk pronešší. Soudím, že ona osoba má podobný stav. Často se stává, že slyšíce hodně intensivní hluk, který způsobován jest pronášením citoslovcí od celého zástupu, cítíme snahu hlučeti spolu a mnohdy i tak činíme, při čemž se vpravujeme v podobnou náladu mysli čili »dáváme se unésti«. Zvuky známé písně naladí nás k společnému zpěvu.

První slova byla také takovou přirozenou hlasovou reakcí na dojem a proto dorozumívání se prostřednictvím jich dálo se týmž způsobem reprodukce, jako právě vylíčeno. Souzení záleželo v první době vývoje v bezděčném pronášení zvuku spojeného s představou, která se vybavila působením přítomného dojmu. Na pozdějším stupni spojení slov s představami nabývalo rázu spletitějšího a proto k pochopení dorozumívání se jest přibrati všechny zákony reprodukční. V základě však najdeme vždy spojení jednoduché dle schématu čivného oblouku.

Ad c) poskytují příklad některé vybaveniny s n o v é a v h y p n o s e. Spíme-li, jsou sice činnosti smyslův obmezeny na míru nejmenší; avšak přece dostává se jim vegetativní činností organismu, která neustává, dosti popudů. Krev účinkuje na oko a ucho, výmětky žlaz a šťávy žaludeční na chuť, výpotky a p. na čich; tělo odpočívající přirozenou tíží doznává popudů hmatových a svaly udržují je v určité posici. Také mnoho bezděčných pohybů vzniká z takových dojmů, jež jinak nejsou s to dostati se do vědomí. Když však vědomí se probouzí, tu stává se, že těmi reflexními pohyby vybaví se i stavy vědomí, jichž bývaly ve stavu bdělém příčinou, a my sníme t. j. jsme vybavenin si vědomi nic netušíce o příčinách, z nichž vznikly. Proto bychom sebepozorováním o těchto věcech nemohli se přesvědčiti, ale pozorováním jiných osob snících dovedeme i o sobě souditi. Posune-li se na př. hlava na podušce, zdá se nám, že padáme; tlačí-li nás na prsou,

konáme odvratné pohyby rukama i celým tělem a při tom se nám zdá, jakobychom s někým zápasili. Zajímavý byl případ, jejž se mi událo pozorovati. Děcko povalujíc se ve spaní, aby si upravilo pohodlné položení těla, náhodou sesunulo se s pokrývky tak, že ocitlo se v poloze, jako při modlení, a hle! skříživši ruce a naklonivši hlavy k prsoum jalo se ze spaní modliti na hlas, čímž nemálo vystrašilo matku. To je zcela mechanická a jednoduchá reprodukce dle našeho schématu. O hypnotisovaných je známo, že vzbuzením jistých pohybů vnějším působením (na př. skřížíme-li jim ruce, skroutíme-li prsty, svaly lícní a p.) vzbudí se v nich představy dojmů s těmito pohyby spojených.[1])

Spatřujeme tedy ve vzájemném se vybavení pohybu a představy příslušného dojmu smyslového obměnu zákona totožnosti. Příčinu vybavení shledáváme v organické souvislosti motorického pochodu, kterým vzniknul pohyb, s nějakým pochodem sensorickým, z něhož vznikl vjem smyslový a spojil se s předešlým v jednotný pochod fysiologický v oblouku čivném. Stopa po dojmu tomto, vlastně po těchto dvou dojmech současných, jak předpokládáme, obsahuje možnost, aby navodila celý pochod a s ním spojené současné stavy vědomí.

Zveme-li spojení pohybu s představou sdružením, můžeme zváti tento případ reprodukce **zákonem sdružení.** Zákon totožnosti jest pak základem i tohoto zákona sdružení.

§ 12. Obnovení dojmů sdružených na základě pozornosti.

Stav vědomí, který nazýváme pozorností, jest psychický korrelat reakce motorické jistého druhu. Hned při nejjednodušším případě činnosti duševní, kterou zkušenost podává, při vjemu, vyskytuje se pozornost jakožto podmínka vnímání, kteréž jest spojování jednotlivých počitků v skupiny nebo splynuliny. Reakce motorická, kterou musíme považovati za nutnou část fysiologického pochodu při všech dojmech, jeví se při vnímání napjetím svalů, jichž pohyby jest vnímání vždy provázeno, neboť při každém vjemu jsou i pohyby.[2]) Pohybů těch nejsme si vědomi, ale napjetí odpovídající větší menší intensitě jejich čijeme zřetelně jako zvláštní stav, v němž vědomí jest obráceno k jednomu předmětu, a nazýváme jej pozorností bezděčnou. Pozornost tedy není něco rozdílného od vědomí a jeho stavů, nýbrž je to vědomí samo, jsou to stavy vědomí samotny, lišíce se jen, jsouli přirovnány k jiným stavům. V obecném způsobu vyjádření se stavíme ovšem pozornost *nad* ony stavy, jako by mohla je ovládati a říditi; avšak to jest jaksi personifikované pojetí dějství duševního dle analogie sil pří-

---

[1]) Srovn. *Ribot*, Le mécanisme de l'attention. Revue phil. XXIV. 387, kdež odkazuje k *Duchenne*, Mécanisme de la physiologie humaine 1862. Viz též *Lehmann*, Die Hauptgesetze des menschlichen Gefühlslebens, překlad Bendixenův 1892, str. 287 a téhož: Die Hypnose und die damit verwandten Zustände 1890, str. 123 a nás.

[2]) *Krejčí*, Psychologie § 19.

rodních. Řeknu-li: pozornost jest upjata na tuto představu, mohu stejným právem říci: představa poutá pozornost. Řeknu-li: obracím pozornost k něčemu, mohu též říci: toto poutá mne, vzbuzuje mou pozornost. Vždycky však jest to stav vznikající působením vnějším, závislý na duševním mechanismu, a ne na nějakém vnitřním činiteli samostatném, na duši nebo vůli; jest to duše, vůle sama, passivnost a aktivnost v jednom.

Řekneme-li tedy majíce zření k reprodukci a k sdružování se stavů duševních, že pozorností se sdružují, že pozornost je sdružuje, že jest příčinou jich souvislosti, nevysvětlili jsme nic; neboť pozornost jest právě průvodcem nerozdílným toho případného sdružení. Jsou-li však případy vybavení vzájemného, kde představy vybavující se nemají nic společného v obsahu svém, než to, že jsme si jich všimli, když byly ve vědomí najednou: pak musí příčina jejich souvislosti záležeti v něčem, co stejně podmiňuje i pozornost i jich souvislost.

Když na př. připomíná mi předmět nějaký osobu, v jejíž přítomnosti jsem jej viděl anebo, když uzel na šátku upamatuje mne na něco, co jsem úmyslně s ním spojil, nepostačí na vysvětlení říci, že pozornost byla příčinou té souvislosti, neboť pozornost neexistuje sama o sobě; a nepostačí říci, že úmysl spojil ty dojmy v jedno; neboť ani úmysl neexistuje sám o sobě, aby představy ovládati mohl. Co tedy podmiňuje souvislost v takových případech?

Připomeňme si nejprve jedno obecně známé faktum zkušenosti psychické. Pozornost může býti upjata pouze na jeden vjem.[1]) Buďto všechno, co doléhá v jednom okamžiku na mysl, splývá v jediný dojem, jemuž náleží napjetí pozornostní, anebo z celku toho odlišuje se jistá část a soustředí na sebe vědomí, takže ničeho z ostatního množství popudů neznamenáme. Čím více dovede nějaký takový zjev soustřediti na sebe vědomí, tím více světla shrnuje na sebe a tím větší stín vrhá na ostatní zjevy, tak jako po-

---

[1]) S tím souvisí otázka, kolik může býti najednou představ ve vědomí, čili o rozsahu vědomí (Umfang des Bewusstseins).

Stotožníme-li pozornost s momentanním vědomím, jest otázka o objemu jeho zbytečnou; pak může jen jedna představa býti ve vědomí. Obyčejně se však činí rozdíl mezi soustředěním vědomí na jednu představu, a to je stav pozornosti, a mezi vědomím na více představ se vztahujícím, jichž počet nestejně se udává, a to je pak stav analogický roztržitosti. *Herbart* mluví obrazně o klenbě vědomí, že se přiostří, jestliže pozornost zaujme jedna, sploští, je-li stejně rozdělena jasnost na více představ. Co se objemu týče, již ode dávna byla mínění různá. *Waitz* připouštěl pouze dvé představ, jež se prou o percepci se strany duše, tedy mohla by vlastně jen jedna představa býti v plné jasnosti ve vědomí. *Hamilton* připouští až 6 představ. *Wundt* udává objem až 12 jednoduchých dojmů, což se vyrovná asi době jednoho taktu, avšak ty spojují se v jednu představu. Pro nás jest otázka ta rozhodnuta, neboť pozornost s vědomím stotožňujeme a pravíme, že to, co v jednom okamžiku jest ve vědomí, tvoří jednotný stav, který pouze postupem můžeme analysovati. Tím se nevylučuje rychlé střídání se stavů a pozornosti, které působí zdání, jakobychom více dojmů měli vedle sebe najednou. Srovnej *Ribot*, Le mécanisme de l'attention, str. 377, kdež mluví o polyidéismu a monoidéismu; též *Volkmann*, Psych. I², 342 pozn.

zorujíce zářivý paprsek, slepi jsme takřka pro ostatní světelné dojmy. Stává se však, že pozornost, nejsouc zaujata výhradně jedním dojmem, rychle obrací se od jednoho k druhému a tím vzbuzuje se zdání, jakoby více dojmů současně mohlo býti ve vědomí. Než to jest právě jenom zdání, a v daném okamžiku jest pozornost upjata na jediný vjem; za delší dobu ovšem možno, aby se vystřídalo více dojmů na př.: zvuky melodie, rhytmické rázy; můžeme je shrnouti v jeden celek, můžeme je cítiti jako jeden celek (takt); ale je klam domnívati se, že by pozornost stejnoměrně rozdělena byla na jednotlivé zvuky i, kdyby střídaly se rychlostí, jaká tvoří hranici vnímavosti. Vždyť některé předměty bych musel viděti dvakrát (šilhání).

Toto empirické faktum odůvodněno jest fysiologickým substratem pozornosti; duševně t. j. kdybychom se drželi jen stavu vědomí, bylo by dále nevysvětlitelné.

Je-li však pozornost korrelatem reakce motorické, budou změny obou si odpovídati a, třeba by to nebylo vysvětlení ve smyslu zákona příčinnosti, jest to přece pochopitelnější; neboť aspoň fysiologický substrát jeví se odůvodněn.

V nervstvu zajisté jest jistá summa pohotové energie, která čeká, aby přešla v činnou. Každý dojem jest s to, aby ji vzbudil a převedl čivným obloukem v určitý směr, ať silný ať slabý, jenže ovšem řídí se využitkování právě silou dojmu. Současné dojmy mají v této příčině stejný effekt: spojenou silou energii vzbudí; avšak nastane jaksi spor, *kterou* drahou vzbuzená energie bráti se má; neb dojmy mohou míti různé reakce motorické sobě přiměřené. Tu stane se, co se děje v přírodě vůbec v podobných okolnostech. Reakce strhne se na stranu dojmu silnějšího, jde drahou nejmenšího odporu. (Princip des kleinsten Kraftmasses.) Veškera pohotová a uvolněná energie dá se ve službu dojmu jednoho, buď aby byl využitkován ve prospěch organismu nebo odvrácen, a tím právě nastane stav pozornosti, která se pozorovateli jeví upjatou v jednom směru. Dá se také mysliti případ, že jsou dojmy vzhledem k účinnosti stejně silné, že tedy spor nedá se v prospěch jednoho rozhodnouti. Nevíme, zda-li ve skutečnosti takový případ se vyskytá; ale pokud jest theoreticky možný, musíme souditi, že v tom případě nastane neladný vzruch, který činí vnímání pozorné nemožným. Zde si uvědomíme ten spor zcela zřejmě a snad ony případy, kde si dojmy překážejí a roztržitost vzniká, odpovídá tomuto předpokládání; reakce nejde určitou drahou, rozprchává se cestami pobočními, vznikají reflexní neurčité pochody, závrať, hlava se točí, zatmívá se v očích, vůbec jsme zmateni. Podobný to úkaz jako, když úmyslně chci dvěma dojmům stejnou věnovati pozornost, na př. dvě melodie najednou reprodukovati. Avšak normálně stav ten se ukončí převahou dojmu jednoho, jemuž odněkud dostává se posily, třeba bychom si jí nebyli vědomi.

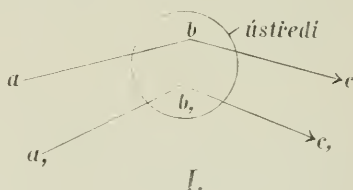
Jest tedy po stránce fysiologické pochopitelno, že *pozornost* jenom *jednoho*, anebo lépe řečeno, *jednotného* dojmu *se může týkati.*

II.

Aby se obrátila v jinou stranu, jest třeba, aby nastal dojem nový, a to se zase děje dvojím způsobem. Buď dosavadní dojem ustane, poněvadž zmizí jeho popud, anebo jest zatlačen dojmem mocnějším, čehož příklady jsou tak na snadě, že jich netřeba uváděti.

V obou případech převede se reakce motorická v jiné dráhy a s ní i pozornost k jinému předmětu. Jest však v tomto převedení rozdíl. Nastoupí-li dojem jiný, když popud předcházejícího byl ustal, jest vzbuzená energie vyčerpána, vynaložena v poměru, v jakém ji popud byl vzbudil a vázal, a jest zbytkem svým na novo k disposici dojmu novému. Ten probíhá tedy docela nezávisle na dojmu předcházejícím, leda že má méně energie pohotově, nežli za jiných okolností.

Když však nový dojem, a to silnější, dostaví se, pokud jiný trvá poutaje pozornost, a když dovede pozornost na sebe strhnouti, musí se něco státi v nervstvu, čím energie z jedné dráhy přivádí se v jinou. Reakce motorická jednoho směru se zarazí, a to ne bez odporu (dle zákona setrvačnosti), s ní ustane i pozornost v tomto směru, a berou se směrem žádaným od dojmu nového. Jak a co se tu děje, nelze do podrobna určiti, ale tolik je patrno, že tímto způsobem dráhy obou dojmů fysiologicky souvisí a že tato souvislost musí býti patrna i ve stopě. Jinak by zajisté počínal nový dojem bez překážky, kterou mu činí dojem starší, a dojem starší jinak by končil, kdyby nebyl přerušen dojmem novým. Takto spojují se v nerozlučný celek.

Schématicky dá se to naznačiti takto:

Schéma I. naznačuje průběh dvou dojmů po sobě následujících tak, že *abc* bylo ukončeno, když nastal popud $a_, b_,$ a způsobil reakci $b_, c_,$. Jsou nespojeny.

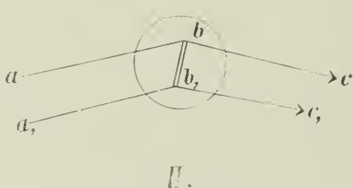

Schéma II. naznačuje případ, kde dojem $a_, b_,$ začal působiti, dokud *abc* trval; $bb_,$ značí dráhu, kterou se zarazí energie v *bc* činná a převede v dráhu $b_, c_,$

Touto drahou zůstanou dojmy spojeny.

Tvoříce takto celek fysiologický podmiňují dojmy stopu svou a tím i reprodukci. Obnoví-li se *a b c*. přejde spojovací drahou vzruch do stopy $a_, b_, c_,$ jejíž představa se vzbudí, podobně obnovením $a_, b_, c_,$ vzbudí se představa *abc* tedy: D o j m y, j e ž z a s e b o u n á s l e d o v a l y t a k, ž e s e v e v ě d o m í s e t k a l y, v y b a v u j í s e n a v z á j e m. Z á k o n **posobnosti** č i l i p o s o b n é s t y č n o s t i.

Vysvětlení toto stýká se částečně s H e r b a r t o v s k ý m [1]) výkladem o souvislosti sousedních členů řady. Máme-li dojem *a* a vstoupí-li za ním

[1]) *Durdík*, Psychologie § 42.

do vědomí *b*, nemůže *a* zůstati v plné jasnosti a klesne na a_1. Tímto zbytkem jasnosti své přidruží se k *b* dle zákona současnosti.

Vysvětlení naše stýká se dále s výkladem Wahle-ho,[1]) který shledává příčinu sdružení dojmů dle kategorie Gleichzeitigkeit, Folge, Angrenzen, Raumgemeinschaft ve: Contingenz der Bewusstseinselemente in einem identischen Zeitmomente. Na př. sdružení villy a jezera. Zorné pole zaujímá v jednom okamžiku celou villu, v kontingentním okamžiku posune se zrak na jezero. Der contingente Zeitmoment ist derjenige, in welchem wir das erste Neue wahrnehmen, also hier die erste Welle. Da aber unser Gesichtsfeld mehr als diese umfasst, sehen wir auch noch fast die ganze Villa: so wird unser Blick noch weit in den See rücken können und noch immer grosse Theile der Villa übersehen. Wenn wir demnach räumlich contingentes in zeitlich contingenten Momenten zu associieren scheinen, so würden in Wahrheit die Dinge doch im identischen Zeitpunkte associiert.

I Herbartovci i Wahle soudí, že jen ty představy se sdružují, které najednou v mysli se setkaly, v tom se tedy s nimi shodujeme. Také to neodporuje našemu výkladu, když Wahle míní, že dojmy po sobě následující nesdružují se proto, že následovaly, nýbrž že byly v mysli najednou. Avšak proč se sdružují, to Wahle dále nevykládá a Herbartovci pomáhají si svými metafysickými předpokládáními o podstatě duše a jejích stavů.

Z našeho výkladu vyplývá, že příčinou sdružení jest souvislost fysiologického pochodu, který probíhá tak, že substraty obou dojmů současných vespolek tak se podmiňují, že v tom stavu, v jakém se následkem tohoto poměru nacházejí, nemůže býti jeden bez druhého. Kdyby nebyly na sobě závislé, byl by výsledek ve vědomí jiný a tudíž i stopa tohoto pochodu musí nésti známky vzájemné odvislosti, která se jeví i při reprodukci.

Dále z toho plyne, že dojmy, které sice po sobě následují, avšak nebyly společně pozorností spojeny proto, že popudy jejich nebyly současny, nesdružují se a nevybavují se navzájem. Řady dojmů časově oddělených nesouvisí spolu, leč když je úmyslně spojíme, t. j. když podržujeme představu o dojmu prvním tak dlouho ve vědomí, až dostaví se dojem druhý. Na př. dojmy, jichž doznávám při procházce, tvoří jeden nepřetržitý celek; avšak spojuji a vzpomínám jenom na některé z nich. Pamatuji se, že potkav se s přítelem zahlédl jsem něco zvláštního, a vzpomenu-li na tento zjev, vtane mi i představa přítele na mysl. Z pestré směsice každodenních dojmů nahodilých, ne pravidelně se opakujících, spojují se mi jen některé; z přednášky nestejnou pozorností poslouchané také jen ty pozorně zaslechnuté myšlénky spojuji, ale dobře mi spojí se nenadálé vyrušení přednášky s celkovým dojmem.

---

[1]) *Wahle*, Beschreibung und Eintheilung der Ideenassociation, Vierteljahrschrift für wiss. Ph. IX. 1885, 404.

Slova netvořící souvislou myšlénku, zvuky, jimž nerozumím a jimž proto nevěnuji pozornost, těžko se pamatují. Pro posloupnost dojmů čichových a chuťových i teplosmyslových nemáme, jak říkáme, paměť.

Musíme-li však ze zkušenosti připustiti, že spojeny jsou a posloupně se navzájem vybavují dojmy, které jsme notoricky najednou nemohli míti ve vědomí, vysvětlíme věc trojím spůsobem.

a) Buďto jsme ty dojmy úmyslně spojili.

b) Anebo souvisí dojmy ty (*a*, *b*,) prostřednictvím členů jiných, jichž vybavení jsme si nevšimli.

c) Anebo konečně vyskytly se dojmy ty jako představy někdy v mysli najednou, byvše vybaveny podobnými dojmy, každá jiným směrem. Tím zjedná se mezi nimi spojení, jehož při vnímání nebylo.

Hlavně však jest první případ obyčejný. Příklady uvedeny budou příležitostně v následujícím.

Podle tohoto ponětí vysvětluje se, že se části složené představy vybavují navzájem. Každá složená představa vzniká posloupně; neboť záleží z více vjemů, které mohly pozornost na sebe obrátiti jenom postupně a které jenom proto v těsný celek se spojily, že pozornost obracela se od jednoho členu k druhému a zpět. Takováto složená představa, po případě složený vjem, jest družina *vjemů* a lišiti se musí od družiny *počitků,* která jest právě jednotlivý vjem; neboť ačkoli v obou případech vybavuje část celek, jest příčina vybavení v každém z obou případů jiná. (Srovnej str. 26.)

O poměru částí jednotného a jednotlivého vjemu bylo již jednáno a za příčinu vybavení uznán zákon částečné totožnosti.

Při družinách vjemových děje se vybavení dle schématu posloupnosti.

Každá družina vjemů vzniká posloupně a tudíž se posloupně vybaví. Zaslechnu-li píseň nějakou, vzpomenu si na nástroj, z něhož zvuky pocházejí, a na osobu, která ji kdysi hrála a na jiné okolnosti, za nichž jsem ji tenkráte slyšel hráti. Všechny tyto vybaveniny jsou části jednoho celkového dojmu. Nejprv jsem slyšel zvuky písně, při tom padly zraky mé na ulici, kdež spatřil jsem kolovrátek, pozornost na okamžik byla odvedena od písně a zabírala se s nástrojem; od něho postoupila k muži točícímu klikou, snad k jeho průvodci, k potahu, jímž byl kolovrátek vezen a pak zase zvuky upoutaly pozornost na novo; více jsem se o hudebníky nestaral. Tím způsobem spojily se vjemy zvukové a zrakové reakcí pozornostní a mohou se kdykoli navzájem vybaviti. Příklad výše z Wahle-ho citovaný jest téhož druhu a jsou vůbec příklady velmi četné a zcela na snadě.

Avšak i každý jednotlivý vjem o předmětu, který původně splývá v jakýsi nerozlučný celek, stává se skupinou vjemů, jestliže jsem jej pozorností analysoval, jestliže jsem, ohledávaje jej, pozornost od jedné části k druhé obracel. Reprodukce takového vjemu nedějí se rázem, nýbrž také

posloupné; jest to jakési obzírání, a pozorujeme-li se bedlivě, cítíme při takové vzpomínce i napjetí v oku neb v uchu, což pochází od vybavujících se dojmů svalových, které provázely vnímání a které jsou stopa po napjetí pozornostním.

Vidím nějaký předmět ve změněných okolnostech na př. v jiné místnosti. Nejprve poznám jej, a pokud mohu od něho odvrátiti pozornost, vzpomenu si, kde jsem jej vídával, při čemž si dřívější okolnosti takřka znovu sestrojuji a, je-li dovoleno užiti podobenství, tedy to vnitřní oko, kterým zírám dřívější místnost, pohybuje se také od předmětu k předmětu, sleduje tvary, měří velikost a vzdálenost, a potřebuji k tomu též pozornosti, abych vmyslil se v situaci dřívější, takže ubírám jí dojmu přítomnému.

Z toho vysvětluje se také poznávání, pokud neděje se rázem bezprostředně, nýbrž pokud dostavuje se při delším zabývání se s předmětem. Stává se, že člověka, s nímž mluvím, nepoznám hned, ač se nemohu zbaviti dojmu, že je mi nějak známý. Rovněž vida nějaký dům, nějakou krajinu, poznám ji teprv po chvíli. Příčinou opozděného poznání jest posloupné vybavování jednotlivých vjemů částečných.

Čím více jich se obnovuje, tím určitěji obnovuje se představa celková, až jest konečně tak silná, že poznání se uskuteční.

Stojím-li před nějakou budovou, takže jedním pohledem nemohu ji pojmouti, nepoznám jí hned anebo z těžka; kdežto v patřičné vzdálenosti ihned ji poznám. Podobně děje se nám s modelem nějaké budovy, kterou jsme navykli vídati v určitém okolí a v určitém perspektivném průmětu; mnohdy zajisté působí jako něco zcela nového, a je potřeba delšího obezírání a přirovnávání, abychom si vybavili představu originálu, zvláště nevíme-li, co má model značiti. Obyčejně teprv zvolením jistého stanoviska vynikne podobnost reprodukce schopná.

Podobně vysvětlujeme si účin tak zvaných *Vexirbilder*.

Při prvním pohledu neznamenáme nic a zdlouhavě sháníme rysy, jež mají vybaviti představu žádanou. Když však najdeme jeden jediný, hned se orientujeme a pak nedovedeme v obrázku neviděti záhadný náčrt. Doplní a sestrojí se takřka sám sebou.

Z jiného oboru smyslů jest příkladný případ slabikování. Děti slabikují slovo *seno* takto: s + e = se, n + o = no, se + no = seno. Znaménko + znamená, že nejprvé jsou jednotlivé písmeny samostatné vjemy zrakové spojené pouze s představou zvukovou, která se vyslovením vybaví. Znaménko = značí, že úmyslně spojují v celek slabiky a pak v slovo, jež úmyslně spojí se s příslušnou představou, která tvoří význam slova. Čtouce tedy rekonstruujeme celek a to tím rychleji, čím zručněji čísti umíme. Vybavení uskutečňuje se z prvu zákonem posobnosti a doplní dle zákona sdruženosti tak, jak jsme je zde vyložili. Zajímavé je a z vyloženého snadno se pochopuje, že děti učíce se čísti z první slabiky snadno vybavují nesprávně jinou, předbíhajíce vjem zrakový.

Čtouce se = no matou se a říkají se = če anebo něco jiného, co jim utkvělo v paměti více, co jim je běžnější. Tu je patrna reprodukce celku prostřednictvím obnovené části. Zručným však čtenářům přiházi se podobné omyly jen zřídka při slovech neobyčejných (subjektivně méně známých).

Takovýmto způsobem vznikají také řady, jež v Herbartově theorii hrají důležitou úlohu. Řada není nic jiného než několik vjemů posloupných, z nichž každý souvisí s následujícím posloupnou styčností, neboť jej vypudil z pozornosti a tím se s ním spojil. Liší se od jiných družin vjemových, že souvislost členů jest zjednána pouze jedním směrem, kdežto na př. u družiny tvořící vjem prostorový pozornost od jednoho členu ke kterémukoli jinému postupuje a zase se vrací, a při tom popud od všech částí vycházející tvoří společné pozadí, od něhož se části právě pozorované postupně odrážejí. V řady spojují se dojmy, kde nemožno pozornost obraceti směry různými, dojmy plynulé jako jsou zvuky anebo děje, které by současně splývaly v celek nerozeznatelný. Melodie jest řada, věta jest řada, řetěz příčin a účinů jest řada.

Ovšem jest možno, abychom úmyslným spojováním docílili spojení i směrem jiným, na př. říkáme-li abecedu pozpátku. Avšak nikdy nenabudeme tím takového celku jako při vjemech prostorových, nýbrž nové řady, které zase posloupně se vybavují. Mějme řadu a b c d e; obrácením dostaneme druhou řadu e d c b a; přesmyknutím *badce*. Řady ty pak trvají v paměti samostatně. Vybaví-li se d, postupuje vybavení v některé z řad posloupně a sice v té, která jest pro daný okamžik nejpřístupnější, v níž vybavení jde nejsnáze před se. Nikdy se řady ty nespojí vybavováním v jednu výslední, nanejvýš se vybavení splete a zastaví.

Proti herbartovskému ponětí řad dlužno poznamenati, že se nespojují v řady *všechny* dojmy, které posloupně do vědomí vstupují, nýbrž jen ty, které jsme pozorností spojili. Nelze tedy předpokládati, že sdružením řadovým všechny dojmy souvisí, a je možno, aby jednotliví členové objektivní řady subjektivně úplně zanikly.

Bylo již připomenuto, že nepamatujeme všechno z nějakého období žití duševního, nýbrž jen něco.

Proto však důležitost řadového spojení není malá. Prostřednictvím jich sepnou se dojmy nejrůznější a zachrání před zapomenutím. Nemají pravdu ti, kteří sdružování tohoto druhu žádnou anebo nepatrnou váhu přikládají.[1]) Paedagogická praktika dala Herbartovcům skvělé vysvědčení, že pozorování jejich v té příčině byla a jsou správná. Cvičíce paměť, tvoříme řady úmyslně za tím účelem, aby představy jimi v paměti se udržely a vybavování se usnadňovalo.

Tím, že členové řady spojeny jsou motorickou reakcí provázející pozornost, pochopuje se dobře, že sdružují a vybavují se dojmy odloučené

---

[1]) To platí jmenovitě o *Wundtovi* a jeho žácích. Srovnej na př. *Jerusalem*, Lehrbuch der Psychologie str. 63.

od sebe a po jistých přestávkách do vědomí vstupující, kterážto okolnost uváděna bývá proti zákonu styčnosti. Je-li zajisté příčinou sdružení bezprostřední sled, nevystačí na vysvětlení případů takových, kdežto my soudíme, že i zde vybavení jinak nemůže nastati, leč když styk byl bezprostřední aspoň mezi představou a vjemem, nebylo-li to mezi vjemy. Neboť pozornost věnovaná představě jest zcela analogický stav vědomí, jako pozornost věnovaná vjemu.

Analysujme některé případy. Sedíme v panoramatě a díváme se na obrazy střídající se v jistých přestávkách. Ty jsou vyplněny buď zíráním v temnou prostoru anebo dojmy jinými, jež si snadno dovedeme pomysliti. V prvém případě pozornost, zabraná dojmem obrazu, zabývá se v přestávce s dozvuky jeho, s představou o něm a ustupuje bezprostředně dojmu novému. Tím dociluje se spojení potřebného. V druhém případě tvoří přestávky svými dojmy jinorodými stejnomocné členy řady, kteráž pak vybavuje se s nimi a skrze ně. Vznikne řada *a* (obraz), *b* (dojmy přestávky) *c* (obraz) *d* (dojmy přestávky) a vybavuje se zase a, b, c, d. Mezičlenů *b*, *d* . . . nezbavím se při vybavování leč, když je zúmysla potlačím obraceje pozornost zúmysla k *a*—*c* . . . Když však vybavení vázne, konají mezičleny dobrou službu; pomocí jich vybavím řadu, jak původně utkvěla a tím nabudu členů, představ, kterých potřebuji. Jest to obyčejný postup, že vzpomínaje na některé události minulého dne, hledím se k nim dostati prostřednictvím mezičlenů, t. j. pokud možno vybavením celé řady. Nevím-li, kam jsem něco uložil, vzpomínám na vše, co jsem udělal před tím a potom.

Podobně pamatujeme si melodii, která záleží z tónů oddělených pausami. Wahle,[1]) jenž brání výklad svůj Contingenz im identischen Zeitmomente proti námitce z toho plynoucí, dí: Ich glaube nun, dass wohl in dem Liniensysteme der Noten Pausen stehen, dass auch die Hand des Spielers solche einhält, aber im Geiste lebt noch etwas, sei es vom Tone, sei es von Erwartung. Während der Pause herrscht noch immer kein musikalisches Nichts, wenn auch ein Etwas herrscht, das vom vollen Tone unterschieden ist. Gerade dieses, die Spannung, Unruhe etc. macht vielleicht den Charakter der Melodie. An dieses Etwas associiert sich der folgende Ton durch zeitliche Identität mit ihm oder seinem Reste. Myslím, že není třeba tolik okolků. Vždyť ticho v pause jest samo sebou také dojem, který zrovna jako zvuky druží se v řadu a pozornost vyžaduje. Vždyť se také vybavuje, jako se sdružil. Kdož by na př. nepřipamatoval si přestávku tak charakteristickou jako jsou v některých skladbách Dvořákových, v ouvertuře k »Šelmovi sedlákovi« a v Slovanských tancích? Jde-li však o vyměření pausy v určitém taktu, tož pomáhají rázy, jimiž po tichu, v mysli, takt počítáme a které v pause neustanou. Laikovi pak poslouchajícímu skladbu nějakou dostává se vedle dojmů zvukových i zrakových hrajícího

[1]) *Wahle*, l. c. str. 426.

orchestru, zpěvákových pohybů nebo nástroje, a ty činí spolu členy řady a zaplňují případnou přestávku. Takto slyšenou melodii nedovedu si jinak reprodukovati, leč s těmi dojmy zrakovými, a reprodukce dojmů pausu provázevších uvede na mysl i tu přestávku, kteráž tedy není překážkou spojení tónů v melodii.

Jestliže však při vnímání písně, která má přestávky, scházejí ony pomocné mezičleny, stává se, že přestávka je příčinou nemožnosti vybavení, anebo je značně znesnadňuje.[1])

§ 13. Vysvětlení úkazů zdánlivě sporných.

Nyní jest všimnouti si několika případů reprodukce, které psychologové uvádějí za důkaz svých názorů o reprodukci předpokládajíce, anebo dokazujíce, že nedají se vysvětliti jiným způsobem. Ohledajíce je uvidíme, zdali odporují schématům našim, a je-li třeba jiný princip vysvětlování stanoviti.

1. Hamilton podává jako faktum zkušenosti a Scripture[2]) hledí dokázati pokusem, že může představa vybaviti jinou, s kterou nebyla nikdy spojena, jestliže obě souvisí s představou třetí, jíž si nejsme vědomi. *A* vybaví *C*; avšak *A* bylo částí družiny *Ab*, *C* družiny *Cb*; *b* však nedostavuje se do vědomí ani při vjemu *A* ani při reprodukci *C*. Hamilton uvádí za příklad, kterak maje v myšlénkách horu skotskou Ben Lomond vzpomněl si ihned na pruský vychovací systém. Pojítkem mezi představami těmito tak různými místem, časem i obsahem pokládá tu okolnost, že se na onom vrchu kdysi setkal s nějakým Němcem. Případ tento nebyl by dle našich předpokládání naprosto možný; neboť zůstala-li představa Němce, jež má tvořiti dle Hamiltona pojítko, nevědomou, nebyly představy *A* a *B* spojeny pozorností a nemohly se vybaviti tímto způsobem.

Nemohly se také vybaviti dle schématu podobnosti (viz str. 28.); neboť tak by vybavila skupina *Ab* skupinu *Cb* obnovením společného členu *b*, který by musel býti ve vědomí. Na př. může osoba s nápadnou zvláštností oděvu připomenouti osobu jinou, která byla oděna s podobnou nebo stejnou zvláštností. Tu však se ten prostředkující člen skutečně vybaví, neboť jen tehdy si vzpomenu, když ústroje toho si všimnu. Pouhá však představa osoby *Ab*, při níž mi nenapadne ona zvláštnost, nevybaví představu osoby jiné.

A vybavily-li se, pak pozorování Hamiltonovo není správné, dalť se asi svésti úmyslem, kterým nabádán jsa příklad, uvádí a přehlédl pravé spojení. Dobře podotýká Scripture: Dieses Beispiel aber leidet an den

---

[1]) To je známá zkušenost při vyučování zpěvu na nejnižších stupních výchovy školské.

[2]) *Scripture*, Über den associativen Verlauf der Vorstellungen Phil. Stud. VII str 50 a nás.

Mängeln aller nicht experimentellen Beobachtungen. Von einem Gegner könnte der berechtigte Einwurf gemacht werden, dass die beiden Vorstellungen möglicher Weise doch einmal zu einer frühern Zeit zusammen in Bewusstsein gewesen seien. Obwohl dies sehr unwahrscheinlich ist, ist die Thatsache der mittelbaren Einwirkung so lange nicht bewiesen, bis alle Möglichkeit einer unmittelbaren Einwirkung ausgeschlossen ist. [1])

Než proti našemu tvrzení dalo by se namítnouti totéž mutatis mutandis, co Scripture vytýká Hamiltonovi, a protož vizme, jak on to nastrojil, aby experimentálně zjistil faktum, že se skutečně dvě představy vybaviti mohou, ač nikdy nebyly pospolu ve vědomí, jestliže jsou spojeny nějakými psychickými stavy pod prahem vědomí. S c r i p t u r e hleděl zaříditi věc tak, aby dojmy postupně podávané *A, B, C, D* byly dány s dojmy *u, x, y, z*, jichž však nebyl si pozorovatel vědom; potom byly dány dojmy *M, N, O, P* s týmiž podružnými *u, x, y, z* za týchž podmínek. Pozorovatel tedy (v n í m a j í c í) měl vlastně vjemy *Au, Bx, Cy, Dz, Mu, Nx, Oy, Pz* ačkoli ve vědomí měl pouze řadu představ *A, B, C, D, M, N, O, P*. Na to dána mu byla samostatná představa na př. *C*. Vzpomněl-li si při tom na *O*. a nemohl-li udati za příčinu *y*, které společně s oběma byl vnímal, jehož si tedy nebyl vědom, soudil Scripture, že vybavení uskutečnilo se působením tohoto nevědomého činitele. První řada dojmů (*A* . . . *D*) byla slova japanská; druhá (*M—P*) slova německá a spojovací členy (*u—z*) byly japonské značky, které byly dole napsány na lístcích, na nichž napsána byla slova. Nejprv byly pozorovateli ukázány tyto lístky pořadem tak, že nebylo pochybnosti, že i dole napsaná znaménka do oka se dostala a potom samostatně slovo německé nebo japonské, při čemž měl udati associaci t. j., na které z viděných slov si vzpomněl.

Po vyloučení případů, kde se dala předpokládati za příčinu vybavení zvuková příbuznost slov anebo nějaká příčina jiná vůbec, zbylo přece dosti správných údajů, na nichž Scripture zakládá svůj soud. To byl celý pokus.

Jestliže dle mínění Scripturova Hamiltonův příklad trpěl obyčejnými nedostatky neexperimentálního pozorování, můžeme jemu zase především namítnouti, že jeho pozorování trpí obyčejnými a nevyhnutelnými nedostatky experimentování psychologického, které s nevelikým zdarem pídí se po exaktnosti.

Hlavní závadou je, že pozorovatel měl udati:

1. *nač* si vzpomněl,

2. *proč* si na to vzpomněl a

3. že měl vzpomínati na řadu *určitou* a z ní vybírati.

Z toho již patrno že vůle zde zasahuje v průběh reprodukce a že nedá se vliv její eliminovati, aby nerušil výsledku. To je činitel při pokusu, který vymyká se moci naší, a nelze tedy souditi s přesnou jistotou na příčinu vybavení. Kdyby při fysikálním nějakém experimentu, kde teplo je

[1]) Phil. Stud. VII. str. 77.

očividně důležitým činitelem, nedala se jeho změna regulovati aniž vliv jeho eliminovati, jistě by pokusy takové nebyly považovány za správné, a v psychologii má pokus konaný za podobných okolností postačiti?

Úmyslné vybavení čili *vzpomínání* jest věru zcela jiný úkaz než vybavení neúmyslné čili *namanutí*. Ovšem jsou oběma úkazům některé momenty společné; nedají-li však se pokusem osamotiti, nelze zákony jejich zaměňovati. Scripturovy pokusy byly úkazy vzpomínání. Neurčitost a neexaktnost jich je patrna z toho, že dá se mysliti více příčin a okolností vybavování, o nichž nelze rozhodnouti, která že v daném případě působila. Mám-li udati nějakou associaci t. j. říci, nač jsem si v žádaném případě vzpomněl, mohu především držeti některý obor představ pohotově — zde to byla řada určitých jmen. Z nich mohou některé tkvíti více v paměti z příčin různých, mohu tedy z dané řady míti pohotově jen třeba část. Anebo zase nevybaví se s představou vhodné slovo, nýbrž slovo podobné, a skrze ně se zatlačí představa správná a navodí jiná.

Může se tedy státi, že z těch pohotových členů udám náhodou slovo správné ve smyslu pokusu. Ale jistota, s jakou může experimentator souditi na příčinu vybavení představy takto vybavené, není větší, než jako když z dvaceti karet vytáhnu žádanou.

Dále musí se při pokuse tomto předpokládati, že *u, x, y, z,* ač se nedostávají do vědomí, *týž* účinek mají, jako *kdyby se dostaly do vědomí*. To však je na pováženou! Můžeme pouze souditi, že dojmy nevědomě působící mají *nějaký* vliv na stavy vědomé, ale těžko určiti jaký. V naší příčině by se dal účin jejich jen tehdy určiti, kdyby byl experiment přesný, ale tomu není tak dle předešlých námitek. Tak jak se věci mají, není zjištěno, zda-li *u, x, y, z* nejsouce uvědoměny jsou subjektivně pozorovateli skutečně tytéž *u, x, y, z,* jak se jevily objektivně experimentatorovi. Pak je těžko říci, že měly účinek subjektivně a objektivně stejný. Mohuliž na př. zaručiti, že předmět A, který já pozoruji zřetelně, jest týž jako u toho, jenž si ho nevšímá zabrán jsa v myšlénky jiné? Není možno, aby nepozorný vnímatel viděl v tom případě místo koně zvíře jiné? Což když se »přeslechnu«? nenavodí týž zvuk jinou představu pozornému vnímateli, který se nepřeslechl? Jest také možno, že předmět, na který neupírám zrak s pozorností, který nevidím zřetelně, dává dvojitý obrázek na sítnici a že jest naprosto nezřetelný, jakož to jest pravidlem, když dívaje se upřeně na jeden předmět, hledím uvědomiti si i dojmy ostatní.

Má-li tedy dojem přítomný, s pozorností vnímaný, jiný účinek než dojem nevšimnutý, nemohu s určitostí souditi na jejich vzájemný vliv.

Konečně namítá se, při experimentu právě, otázka, proč předpokládaná associace nedostavila se vždy, proč jen asi v 20% pozorovaných případů? Takové indukci schází do příčinného svazku právě 80% a to je pravděpodobnost dosti slabá.

Připojíme-li k tomu, že Scripture při výkladu svém opírá se o Wundtovy pojmy Blickpunkt a Blickfeld vědomí, které samy nejsou zaručeny a o nichž

pochybnosti své později proneseme, myslím, že nepodařilo se mu nedostatky Hamiltonova pozorování nahraditi experimentem a že ani jeho vývody nepostavily najisto, že by mohly se navzájem vybaviti představy nespojené reakcí motorickou, která provází pozornost.

§ 14. Představy volně stoupající.

2. Co jsou tak zvané volně stoupající představy? Dají-li se pochopiti dle našich předpokládání?

Někdy stává se, že náhle vstoupí do vědomí představa, aniž jsme si vědomi buď vnější příčiny jejího vybavení, nebo souvislosti s dojmy přítomnými. Zvláště typický případ jest, když vzpomeneme si na věci dávno minulé, při nichž ani při nejbedlivějším pátrání nemůžeme nalézti vztah k přítomnému stavu vědomí. Z ničeho nic vtane nám na př. na mysl obraz přítele dávno zesnulého, anebo zavzní nám ozvěna nápěvu, jejž jsme slýchali v dětství, na nějž jsme po celou řadu let ani nevzdechli. (Srovnej str. 13.). Na úkazy takové upozorňují zvláště Herbartovci, kterým se výborně hodí na vysvětlení vybavení bezprostředního.

Dle jejich theorie představa může jakožto síla býti stlačena pod prah představami protivnými, jimž vzdoruje. Pokud tlak ten trvá, nedostane se představa do vědomí; jakmile však ustává, buď proto, že protivné představy byly zabaveny jinými, anebo že ustaly vnější popudy, jimiž jim dostávalo se podpory, vstupuje zabavená představa vlastní silou zase do vědomí. Jsem-li zabrán v jistý kruh myšlenek, vyruší mne nenadálý mocný dojem na př. zjev zvláštní nebo bolest intensivní a zapomenu na to, čím jsem se právě obíral. Ustane-li dojem, vrací se mysl k dřívějším představám. Herbartovci vysvětlují tím i reprodukci *sna*. Tlakem pocitu umdlení zabavují se představy dosud čilé, dojmy smyslové mizí, až i představa osobnosti se zatemní, — nastává spánek. Osvěžením těla ponenáhlu mizí tlak a vybavuje se představa osobnosti a počínáme si býti vědomi, ovšem nejasně zprvu a neurčitě, co v mysli se děje, — sníme. Tu představy počínají svůj nevázaný rej: jedna po druhé zbaveny tlaku ze stavu bdělého, vystupují nad prah a kombinují stvůry snové. Ano i tu konsekvenci svých předpokládání Herbartovci uvádějí, že nějaký pocit zabaví se ihned, sotva že do vědomí vstoupil anebo, že vstupuje do mysli již zabavený dojmy současnými, takže si ho nejsme pro okamžik ten vědomi. Avšak prý za čas může, zbaven byv tlaku, s velkou silou do vědomí vstoupiti. Triumfátor nevšimne si v ruchu a šumu vítězoslávy kletby otrokovy; osamotněvšímu však zavzní kletba ta pojednou jako výčitka svědomí. Külpovi[1]) jest tento úkaz konsekvencí předpokládání, že pocity mohou býti též centrálně vzbuzeny. Přiznává, že nelze podmínky, za kterých se objevují, přesně

[1]) *Külpe*, Grundriss der Psych. passim.

stanoviti, že se experimentování vymykají (str. 207) a že vlastně závisí vše na theoretických názorech, jež při vysvětlení předpokládáme (str. 192). Připouští tedy, že se dají vysvětliti i jinak, a neuvádí jediného příkladu, kterýž by se dal vysvětliti pouze z jeho theorie; nejsou tedy důkazem této theorie. Naproti tomu Wundt[1]) dí: Zunächst sind nun die hier angenommenen Hemmungsprocesse ganz und gar hypothetisch. Ausserdem leuchtet ein, dass diese ganze Erklärung auf der Annahme einer unvergänglichen Fortexistenz der Vorstellungen beruht und dass sie daher von selbst hinfällig wird, sobald wir jene Annahme verlassen und die Vorstellungen nicht als unveränderliche Objecte, sondern als wechselnde Ereignisse betrachten.

S našeho stanoviska není možno, aby představa vstoupila do vědomí svou vlastní silou. Jenom tím, že se obnovuje stopa po dojmu, vybavuje se představa a obnovení předpokládá vždy nějaký popud vnější. Není také možno, aby dojem nevědomý vybavil se jako vědomý. Že zanechává stopu fysiologickou, to nepopíráme, avšak není taková, aby jejím obnovením vyniknouti mohl stav vědomí. I ta stopa může se obnoviti, ale obnovena jsouc zůstane nevědomou tak, jako reflexní pohyb stokrát opětovaný zůstane reflexním. Není tedy v theorii pro frei steigende Vorstellungen místa.

Případy pak skutečného dějství, které uvádějí se na doklad, jako výše uvedené, dlužno vysvětlovati jinak, a věru není za těžko u mnohých typických příkladů nalézti okolnosti potřebné k pochopení dle zákonů vybavení vůbec. Tak dají se upomínky z dávné minulosti vyložiti zákonem podobnosti. Představa přítomná obnoví starou, ale utkvělou stopu a skrze ni rozvine zase dle zákona sdružnosti část dějů zažitých. Nahodilými okolnostmi stane se některá upomínka zajímavou pro přítomný okamžik, ačkoli jindy nepozorována, nepovšimnuta kmitla se myslí naší. Zajímavé doklady poskytuje paměť dětská. Známo jest, že děti vzpomínají na dojmy, o nichž musíme se domnívati, že jim byly nové a že značně na ně účinkovaly, teprv po dlouhé době. Ve chvílích, kdy dospělí jsou jich plni, děti jakoby nic je nebylo zajímalo, nevšímají si hovorů o nich; kdežto po delší přestávce najednou se o nich rozpovídají. Byl jsem s šestiletou a pětiletou dceruškou na Národopisné Výstavě a hleděl jsem jim poskytnouti zábavy takové, o níž jsem soudil, že jest pro ni mysl jejich připravena a vnímavá. Mladší z nich byla mezi jiným i v Kopeckého loutkovém divadle, a ničím nebylo znáti, že by ji to bylo zvláště zajímalo, naopak nějak rozladivši se byla po celý večer ve výstavě mrzuta. Po celý rok nezmínila se o tom ani slůvkem. Najednou se rozhovořila a sdělovala mnohé podrobnosti z onoho představení a to s překvapující určitostí, jako že princezna měla takové a takové šaty, že se bála čerta a že tam plakala, že jí bylo líto nějaké zavražděné osoby atd. A proč si vzpomněla? U příbuzných hoši hráli nějakou Galátovou »tragédii«. To bylo příčinou, že se v dětské

[1]) Phil. Stud. VII. 359.

hlavě vzbudila vzpomínka na národopisnou výstavu, která byla pak na dlouho předmětem jich hovorů a dotazů.

Ještě později vzpomněly si dcerky na výlet do Braníka, který jsme podnikli po lodích, protože jejich rostenec udělal si dřevěnou loď a hrál si s ní v jejich přítomnosti. A tak by se snad daly všude nalézti dojmy, které přímo zapříčiňují obnovu dávných dojmů, jen kdybychom je vždy klidně pozorovali anebo pozorovati mohli.

Případy chvilkového vyrušení z nějaké duševní práce dají se také snadno pochopiti, a nemusíme připisovati představám samostatnou moc vstoupiti do vědomí. Když mne vyruší bolest zubu ze studia, zatlačí ovšem představy studiem vyvolané; ustane-li bolest, padne snad zrak na odloženou knihu, péro, na psací stůl a tak dále, a to je dostatečný podnět, aby vrátily se dojmy předešlé. Nevrací se tedy samy od sebe, nýbrž dle zákona sdružnosti. Wahle uvádí zcela v souhlase s tím několik příkladů, jak odložená činnost znovu se navodí dojmy prostředkujícími (str. 411). Že probudivše se pokračujeme v myšlení tam, kde jsme přestali před usnutím, vysvětluje se jednoduše tím, že zrak padne na předměty, s nimiž jsme se zabývali. Však jsou mnohé případy, kdy zapomínáme na to, co se dělo před usnutím, a je-li probuzení provázeno dojmy zcela různými, zabere nás přítomnost, takže nevzpomínáme ani nejlepších předsevzetí učiněných před usnutím. Žertovně »zakletý princ« probudiv se ponejprv v nádherné komnatě, změnou okolí veden jest, aby přirovnával nynější stav s minulým, a dobře je znamenati, jak vybavování děje se na základě dojmů přítomných.

Co se konečně týče onoho triumfátora, není nikterak dokázáno, že si výkřiku nevšimnul. Soudíme, že si ho musil všimnouti, ale pozornost byla odvrácena ihned dojmy jinými, radostnějšími. Když pak ocitnul se v samotě a probíral se dojmy právě zažitými, mohla se představa o tom výkřiku vybaviti a zavésti reprodukci jiným směrem. Spojena byla s představou osoby nějaké a, byla-li tato důležita dosti, není nic snazšího, než aby vzbudila upomínku na vše, co s ní souvisí.

§ 15. Spor o základní zákon sdružení.

3. Snaha redukovati zákony associační na jeden základní způsobila dvojí proud provázený dosti hlučnou kontroversí. Jedni uznávají zákon vybavení dle sdruženosti za základní, druzí dle podobnosti. Zde bychom měli všimnouti si těch druhých; neboť redukují sdružnost na podobnost. Než tomuto sporu jsme se vyhnuli a netřeba nám šíře o něm se zmiňovati, poněvadž oba případy reprodukce, i podobnosti i sdružnosti, vysvětlujeme z obnovení stopy.

Ostatně celý spor spočívá na jakémsi nedorozumění. Za zástupce mínění, že podobnost jest podkladem sdružení a základem reprodukce, pokládají se J. Mill a Bain, avšak ani jeden ani druhý nepraví zřejmě, že

by sdruženost dala se redukovati na podobnost, nýbrž že reprodukce sdruženostní *předpokládá* vybavení dle podobnosti. Uzřím-li zablesknutí, očekávám ránu; a to jest vybavení dle sdruženosti. Avšak *toto* zablesknutí, které právě vnímám, nebylo nikdy sdruženo s představou rány, nýbrž nějaké jiné zablesknutí. I musí se toto dřívější zablesknutí vybaviti a s ním teprv představa rány. To jest tedy spojení obou principů vybavení a ne redukce. V tom shoduje se i Höffding,[1]) jenž dí: Berührungsassociation setzt Aenlichkeitsassociation, wenigstens ein unmittelbares Wiedererkennen voraus.

Jinými slovy povídá totéž i Wundt, neboť (viz str. 20.) při každém vnímání jednak stejné části se vybavují, jednak s nimi vstupují do vědomí i představy sdružené, jež s přítomnými dojmy splývají v celkovou představu.

Není tedy těch zastanců tak mnoho. Skutečně každý, kdo účinněji zabývá se analysou duševního processu při vybavování, dospěje k tomu, že nedají se tyto principy osamotiti. Má-li se pak společný podklad nalézti, nezbývá, leč hledati jej v něčem třetím, jako my jsme se zde pokusili.

Naproti tomu zástupci druhého mínění, redukujíce podobnost na sdruženost, drží se nesprávně schématu podobnosti: $a + b$, $a + c$, jakoby vždy *a, b, c,* byly samostatné představy a podobnost záležela jen ve shodě částí představ složených. Pak ovšem nemůže býti vysvětleno vybavení dle zákona totožnosti (Wiedererkennen) a musí býti popřeno (viz Lehmann);[2]) a vybavení *a*, skrze *a* pokládá se za bezprostřední vstoupení představy téže do vědomí, k níž druží se představy, s nimiž byla kdysi spojena. A tohoto vybavení *a*, skrze *a* drží se přívrženci theorie podobnostní namítajíce to, co výše bylo zmíněno z Baina a Milla.

Na všechny tyto námitky odpověděli jsme v dosavadním rozboru, a není, co by odporovalo vývodům našim, že základem vybavení vůbec jest obnova téže stopy ve všech případech. Postačí tedy odkázati k příslušným spisům a polemikám.

§ 16. Přehled vyvozených zákonů vybavení.

Shrneme nyní výsledek stručným přehledem.

Se stanoviska pouze psychického vybavení jest obnovení dojmu dřívějšího, není-li zde týž popud.

Obnovení jest dle zásady parallelismu duševního možno jen tehdá, když navodí se týž anebo aspoň v podstatě týž pochod nervový, který byl při vnímání dojmu původního.

Navodění takové dá se mysliti, není-li týž popud, jen tehdá, když v nervstvu zbývá po dojmu nějaká stopa, takže energie, byvši převedena

---

[1]) Vierteljahrschrift für wiss. Phil. XIV. 42. Psychologie, str. 196.

[2]) Phil. Stud. V. 109 nás.

v tuto stopu, opakuje fysiologický pochod potud stejný, pokud jsou stejné příslušné stavy vědomí (vjemu a představy).

Stopu předpokládáme v orgánu ústředním, který byl činný při uvědomění si dojmu a způsobil zároveň přechod vzruchu nervového z dráhy sensitivní v dráhu motorickou. Dostane-li se nějakým způsobem proud nervové energie v tuto stopu, obnoví se fysiologický stav, provázevší uvědomění prvního dojmu a po případě má snahu (zcela mechanickou) přejíti v dráhu motorickou, která jest disponována, upravena právě pro tento případ. Tím uskuteční se i stav vědomí příslušný takovémuto fysiologickému vzruchu a jeví se vzpomínkou, upamatováním se.

Stopa po dojmu v nervstvu jest poslední příčinou vybavení. Poněvadž však sensitivní a motorické vlákno vodí pouze jedním směrem, nemůže, a priori souzeno, stopa býti dotčena leč periferně t. j. vzruchem od periferie pochodícím, dráhou sensitivní, a poněvadž každý dojem má svou dráhu, probíhající v oblouku čivném, různou od dráhy každého dojmu kvalitativně různého, jest vybavení možné buď týmž popudem anebo aspoň částečně týmž, jenž by zasáhnul v stopu.

Proto jest jenom jeden zákon vybavení: zákon totožnosti, stejné vybavuje se stejným.

Ježto však zkušeností dáno jest vybavení i, když není dojem týž, nutno všechny případy vybavení redukovati na společný základ zákona totožnosti.

Činíce východiskem poměr stopy a dojmu přítomného, docházíme k těmto případům:

a) Opakuje se týž popud. Jde tedy touže drahou jako původně a zasáhne stopu. Následek jest vybavení představy o dojmu minulém, která však splývá s dojmem přítomným, any dva dojmy qualitativně stejné nemohou býti najednou ve vědomí, a zjasňujíc jej zapříčiňuje to, co zveme opětpoznáním (Wiedererkennen).

b) Popud jest částečně týž. To se stane zase dvojím způsobem.

α) Ze skupiny nebo splynuliny jednotlivého vjemu opakuje se složka jedna. Poněvadž vjem jednotlivý jest repraesentován jednotným stavem vědomí a zanechává v centrum svoji stopu, tedy dráha opakující se složky musí dospěti k stopě celého vjemu a vybaví jej celý.

β) Část přítomného složeného vjemu byla již ve vědomí jako samostatný vjem a zanechala stopu. Stopa tato se obnoví a splývá s totožnou částí vjemu přítomného, spůsobujíc částečné poznání.

Dojem jeví se nám známým, ač jsme si vědomi, že jsme jej celý neměli.

c) Popud jest sice jiný, ale byl spojen společnou reakcí motorickou s popudem dřívějším, po němž zůstala stopa, spojení toto obsahující.

Základem spojení jest oblouk čivný, takže obnovením reakce motorické obnoví se stopa dojmu celého. Zase dva případy:

α) Dojem a představa o pohybu vykonaném následkem tohoto dojmu vybavují se navzájem.

β) Dva dojmy spojeny jsou reakcí provázející pozornost, totiž tak, že ještě pokud jeden dojem trval, nastal druhý a převedl pozornost na svou stranu. Takovéto současné dojmy, sdružené pozorností, vybavují se navzájem, neboť mají část reakce motorické společnou.

Tak sdružují se dojmy posloupné též v řady.

Případ *a* chceme zváti zákonem totožnosti. Případy *b* jsou zákon podobnosti; anebo snad by se mohly lišiti a činiti *bβ* zákonem částečné totožnosti a *bα* zákonem podobnosti.

Případy *cα* a *cβ* jsou zákon sdruženosti (styku, kontingence). Vůči běžným pojmům jest poznamenati toto.

Zákon totožnosti jest základním zákonem a princip jeho platný ve všech ostatních zákonech, které jsou jeho obměnou.

Zákon podobnosti jest zde v užším rozsahu pojat než obyčejně. Týče se pouze vjemů, jež mají společnou složku, která samotna nevyskytuje se ve vědomí. Nikoli tedy představ a vjemů složených, které venkoncem řadíme pod zákon sdruženosti. Vzhledem k tomu vybavování představ podobných, jak obyčejně se tohoto výrazu užívá, jednou se vysvětlují zákonem podobnosti, podruhé sdruženosti.

Zákon kontrastu a zákon posloupnosti nejsou samotné principy, nýbrž onen řadí se dílem pod zákon podobnosti dílem pod zákon sdruženosti, tak jako představy kontrastné náležejí mezi podobné. Posloupnost pak je zahrnuta a vysvětlena zákonem sdruženosti, pokud jest příčinou pozornost dle případu *cβ*.

ČÁST TŘETÍ.

Užití zákonů associačních.

§ 17. Význam reprodukce v empirickém systému.

Zákony associační tvoří základ analysy zjevů duševních. Duševní zjevy jsou děje, změny, nikoli stavy stálé, neměnné. Proto analysujíce je nemůžeme se omeziti popisem pouhým, dle něhož by se rozeznal jeden děj od druhého, nýbrž nutno udati jejich vznik a následek, jeho poměr k dějům předchozím a následujícím. Život duševní je řada dějů, proud nepřetržitý, řetěz účinků a příčin, a jen v příčinné souvislosti dějů jest jejich pochopení.

V psychickém ohledu jest souvislost dějů pochopitelna pouze vybavením. Dáno jest v každém okamžiku vědomí jediného stavu, jediné změny, a kdyby nebylo možno vybaviti dějů předchozích, kdyby nebylo paměti, nebylo by mezi nynějším a minulými dojmy spojení a nedala by se určiti souvislost; neboť jenom názorem do nitra vlastního, sebepozorováním konstatují se fakta psychická. Kdyby nebylo vybavení, nebylo by sebepozorování, a kdyby nebylo sebepozorování, nemohli bychom pozorovati jiných t. j. přenášeti zkušenost se sebe analogicky na individuum jiné, krátce bez sebepozorování nebylo by vědění.

Jest tedy a priori zřejmo, že zákony associační jsou nezbytnou podmínkou k vysvětlení dění duševního vůbec, a praxe psychologická skutečně v nich spatřuje základ vysvětlování.

Zákony associační, jak jsme je v předchozí části vyvodili, jsou abstrakce, které ve skutečném dějství docházejí uskutečnění v různých způsobech. Abychom tedy pochopili toto dějství, jest třeba znáti ne pouze abstraktní formuli zákona, nýbrž i formu, v níž se projevuje, čili nejen zákon obecný, nýbrž i zvláštní; a k tomu zase je třeba seznati podmínky, jimiž zákony nabývají praktické působnosti. To míníme názvem »užití zákonů associačních« a chceme zde v úvahu vzíti všechno, co působnost zákonů těch buď omezuje anebo určuje, a to *theoreticky,* pokud to vyplývá ze základních pojmů theorie, *empiricky,* pokud to vyplývá ze součinné působnosti více příčin složitého dějství.

§ 18. Omezení platnosti zákonů associačních. City.

Pozorujíce zákony associační v proudu života duševního, musíme především míti na paměti, že duševní stavy jsou děje, činnosti a že každá duševní činnost má tři stránky: představovací, cítící a volní. Není tedy samostatných představ, citů a snah v mysli nebo v duši nebo ve vědomí, nýbrž představa, snahy a city jsou abstrakce pojmové, které ve skutečnosti se nevyskytují, tak jako pojmy vůbec žijí jen v naší obraznosti.

Z toho jest první konsekvence, že zákony associační neplatí pouze o představách, nýbrž o dojmech vůbec, o činnostech duševních vůbec. Dosud nezmizel z psychologické literatury názor středověkého intellectualismu, že associatio idearum jest základ všeho dějství, a v orthodoxním associanismu anglickém, jakož i v spiritualismu francouzském, dosti jest zbytků a sledů jeho. Než celkem již jest to stanovisko tak překonané, že netřeba v empirické psychologii proti němu se ohrazovati. Nyní jest celkem obecné mínění, že se neassociují a nevybavují představy pouze o dojmech, nýbrž dojmy samy, a že vybaviti stav duševní znamená *opakování* činnosti, v podstatě *téže*, takže děj tento má zase všechny momenty: představovací, cítící a volní.

Zveme-li tedy vybaveniny představami, nesmíme se dáti běžným významem slova toho másti a považovati je za obrázky někde v duši, v mysli uložené, ani za nějaké bytosti, které jistým řádem žijíce ve vědomí se objevují a zase mizí. *Míti představu* o něčem na mysli, znamená míti stav vědomí stejný v podstatě obsahem, jako jsme kdys měli při vnímání, který musí býti zapříčiněn podobným vzruchem nervovým, jako byl původně.

Z tohoto ponětí představy plyne, jak se mají zákony associační k citům. Cit s empirického stanoviska znamená takový děj duševní, při němž vyniká stránka cítění, takže uvědomujeme si poměr dosavadního stavu k změně způsobené dojmem a nepřihlížíme k obsahu, aniž máme času všímati si reakce čili snahového momentu. Rozumí se tedy samo sebou, že se in theoria také takovýto děj dá obnoviti a že tu zákony associační plně se osvědčují. Ale zároveň je patrno, že podmínky nutné, aby se cit týž opakoval, v praxi mnohem řídčeji se mohou vyskytnouti než při činnostech, kde obsah jest hlavní věcí čili při představách. Cit svou jakostí závisí od poměru dvou činitelů. Jeden jest objektivní vzruch nervový, popud, druhý jest momentání, subjektivní stav těla a mysli. Jestliže se popud může obnoviti snadno, tož sotva se shledá s týmž stavem organismu a mysli, které se neustále mění. Jest tedy velmi těžko, aby týž cit se opakoval. Ještě nesnadnější jest, týž cit si zpřítomniti, vybaviti. Nejsnáze jde to při takových citech, které vázány jsou na určité obsahy, při citech idejných; pak při citech sympatických, které předpokládají u osoby, vnímající projevy citu cizího, podobnou náladu mysli. Vmysliti se v stav jiného je podmínkou soucítění a vmysliti se v stav jiného znamená vpraviti se v po-

dobné podmínky citu. Tu uplatňuje se zákon podobnosti. Zákon *sdruženosti* však *u citů musí odpadnouti;* neboť nelze míti dva city najednou, aby se spojily pozorností, jako je to možno při představách.

Konečně musí se lišiti *cit vybavený* od *představy o citu.* Představa o citu jest vědomí, že jsem nějaký cit měl, a předpokládá sebepozorování, a to vědomí jest zajisté něco jiného než cit sám, jest to myšlénka nová a může se vybavovati a sdružovati na svůj vrub, aniž se cit sám dostavuje. Vím na př. a vzpomenu si, že rána na ruce mne hrozně bolela, avšak bolestí té neprocítím znova.

Celkem tedy potřebuje vybavování se citu úvahy zvláštní a stanovení zvláštních pravidel, která nejsou pouhou applikací associačních zákonů. Zde jich nemíníme podávati. Naznačili jsme pouze v hrubých rysech, kterak zákony associační k citům se mají.

Z povahy pojmu vybavení a vybaveniny (představy) vyplývá dále, že nemožno užiti zákonů associačních tak, aby jimi byl vysvětlen vznik citu a snahy, aby se cit a snaha pomocí zákonů associačních vyvodily z představy jako pojmu základního. To činí na jedné straně jak známo Herbartovci, na druhé novější směr materialisticko-fysiologického associanismu v Německu.

Co se Herbartovců týče, nutno přiznati, že kdyby byl metafysický podklad theorie správný, způsob, jakým užívají associačních zákonů na vysvětlení citu a snah, byl by jedině možný; a proto činí redukce tohoto systému dojem logické přesvědčivosti, pokud zůstáváme v theorii. Stavy vědomí jsou stavy duše osobní, jakéhosi reale nesnadno určitelného, ježto jednoduchého, tedy i představa i cit i snaha jsou týmž dějem; abstrakce, kterou vznikly, a nedůslednost není tak nápadná ani na závadu jako na stanovisku empirickém. Stavy duše osobní mohou se zajisté lišiti, ale přece býti v podstatě stejny, tak jako se liší stavy napjaté struny a přece vydávají zvuk. Mezi představami a city není v herbartovském systému rozdílu jakožto mezi stavy duše, ovšem ale jsou rozdíly mezi nimi jakožto mezi stavy vědomí. I bylo možno Herbartovcům cit a snahu associačními zákony vysvětlovati.

Jakmile však přeneseme dedukce ty z theorie na půdu skutečného dějství, stávají se nemožnými. Cit jakožto vědomí útlaku neb úspěchu představy obsahuje odpor proti oběma požadavkům empirickým: že cit není samostatný zjev a za druhé, že představa nemůže býti ani v útlaku ani úspěchu, poněvadž *neexistuje* před vybavením, nýbrž vybavením teprv se utvoří.

Fysiologičtí associanisté rázu Münsterbergova (Ziehen, Lange, James) vysvětlují cit a vůli a všechny složitější zjevy vůbec redukcí na počitky. Všechno to jsou družiny počitků, tedy záleží vysvětlení zjevů duševních v tom, aby se poznalo, které počitky a proč se sdružují v daný zjev, a tudíž zákony associační jsou klíčem ke všemu. To však jest postup jenom zdánlivě empirický. Můžeme sice určiti anebo chtíti určiti fysiologické změny

dějící se při zjevech složitějších a přispějeme tím zajisté k jich pochopení, avšak odkud máme zaručeno, že tyto změny vzaty jednotlivě, myšleny samy o sobě, jsou i stavy duševní? Dejme tomu, že stav vědomí, který zveme citem bázně, jest provázen fysiologickými změnami *a*, *b*, *c*, *d*. Tu můžeme říci nanejvýš, že součin těch změn jest příčinou onoho citu; ašak jsou jednotlivé složky *a, b, c, d* počitky? jsou to stavy duševní? Toho tvrditi nelze, a pak jejich sdružení není psychická associace, nýbrž pochod čistě hmotný, jenž jest sice provázen jistým stavem vědomí, ale záhadno, zdali složeným. Takovouto redukcí aspoň složenost není prokázána. Při vůli dá se konstatovati vybavení představy o dřívější činnosti; avšak tím není vysvětlena zvláštní stránka volní, ta činnost, snaha, neboť ta jest již v případech jednodušších obsažena.

Celá vůbec theorie tato jest založena na předpokládání, že změna nervová jest již eo ipso stav duševní, což není pravda. Toť stanovisko materialistické, neempirické a zákony associační užité o takových fysiologických změnách nejsou více empirickými zákony dějství duševního.

§ 19. Zákony associační a vnímání.

S tím, co právě řečeno, souvisí otázka, zda-li zákony associační týkají se počitků a zdali jimi vysvětlen jest vznik vjemu.

Zákony associační jsou vyvozeny ze skutečného dějství duševního, které vykazuje jenom vjemy jakožto prvky zkušenostní, kdežto počitky jsou abstrakce theoretické, jež se nevyskytují v skutečnosti. Smíme-li tedy předpokládati, že vjemy vznikají týmž sdružením jako družiny vjemů čili obecně zvané představy složené?

Systémům, v nichž stav vědomí jest totéž co stav duše osobité, ovšem nepůsobí tato otázka starostí; stavy duše osobité mohou jen jedněmi zákony se říditi: co platí o představách, to platí i o pocitech. Pocity associují se v skupiny a splynuliny dle zákona dotyku a podobnosti. Herbartovci právě odtud vycházejí rozeznávajíce pocity souhlasné (stejné quality), různé (z rozličných smyslů) a protivné (ze stejných smyslů čili podobné). Ty na sebe působí sdružujíce a zabavujíce se a tvoří složené pocity a představy.

Rovněž jeví se fysiologickým associanistům důsledkem jejich podkladu, že vjem je družina počitků vzniklá associací.

Než se stanoviska empirického nerozumí se to samo sebou; naopak empirické stanovisko nutí zde k opatrnosti, bychom generalisováním zákonů associačních nepozbyli podkladu empirie pod nohama.

Odpůrci associanismu anglického [1]) postřehli dobře tuto slabost jeho a, aby odvrátili filosofické důsledky plynoucí z obecné platnosti zákonů

[1]) *Ferri*, l. c. III. chap. 3.

associačních, namítají především, že nedá se vysvětliti associací *jednotící činnost* duševní, která se jeví tím, že obsah vjemu, ačkoli zapříčiněn jest více různými popudy, jeví se přece nesloženým, jednoduchým anebo aspoň, že v obsahu jeho není žádné stopy po složenosti. Víme na př. rozborem vědeckým, že bílá barva jest fysicky složena z více popudů, které samy o sobě působíce mívají za následek zvláštní stav vědomí, počitek barvy. Podobně jest barvitost tónů způsobována souzněním několika tónů; podobně při vidění oběma očima z obou obrázků vzniká jednotný vjem tělesných rozměrů. Vždy jest zde dojem provázen stavem vědomí, v němž není při sebepozorování nejmenší stopy po složkách předpokládaných. Odkud to? Associace, sdružení počitků nemůže to vysvětliti, poněvadž jí se pochopují pouze takové sdruženiny, kde složky jsou znatelné, jako vjem předmětu s jeho vlastnostmi atd. K principu sdružení přistupuje tu něco nového, což se musí pouze konstatovati a nedá se vysvětliti. Říkává se, že tu počitky *splývají*; ale *proč* splývají, není vysvětleno, řekneme-li, že se associovaly. Neboť proč splývají t. j. tvoří výsledný jednotný stav vědomí jen při *některém* sdružení? Proč akkord zní necvičenému uchu jako jeden tón? proč v barvě tónu na varhanách nerozezná ani nejcvičenější ucho tónů vedlejších? A ještě podivnější jest to při barvě bílé. Otáčíme-li rychle kotoučem rozděleným na pole zabarvená různě dle stupnice duhové, vzniká bílá barva, která je tím čistší, čím rychleji se kotouč otáčí a čím přesněji je rozdělení dle stupnice provedeno. Když však pohlížíme na kotouč různě zabarvený ale klidně stojící, vnímáme najednou všechny barvy, aniž splývají. Tady jsou počitky jednotlivé, jsou i v případě prvějším? Tady nesplývají a tam mají splývati, ačkoli zde i onde se najednou do mysli dostanou? Co si počneme s předměty, které vypadají, z různých stran jsouce pozorovány, různě zbarveny, a co s kathodickými paprsky? A což smíchání barviv? Není důkazem, že se tu nesdružují počitky, nýbrž že se děje v hmotném popudu skládání nějaké, které má za výsledek počitek barvy bílé? Pak ovšem nemožno bílou barvu za psychicky složenou považovati.

Mám za to, že jest námitka tato zcela oprávněna a že to, co nazývá se splýváním počitků (Sully) nebo associativní synthesou (Wundt) není vysvětleno sdružením. [1])

A k tomu dodáváme jako konsekvenci stanoviska empirického, s něhož jsme vyvodili zákony associační, že n e m á m e v ů b e c p r á v a z á k o n y t y r o z š i ř o v a t i i n a s p o j e n i n y p o č i t k ů. Neboť známkou a průkazem associace jest *vybavení*: z případů vybavení soudíme na příčinu sdružení. A tato známka zde odpadá, neboť složky vjemů se navzájem *ne*vybavují.

[1]) *Sully*, Nástin psychologie přeložil J. Škola 1891. str. 121 praví, že svalové počitky nerozlučně splývají s prvky představovými při vnímání. Výraz tento není pouhý stilistický obrat, nýbrž pomocný pojem, jímž jest dokumentována nemožnost vysvětliti takovýto spusob spojení elementu psychických associačními zákony.

Külpe mluví o Verschmelzungen der Empfindungen, Psych. II. 1. 2.

Wundt vykládá pojem psychické synthese II², 28.

Akkord C-dur mohu slyšeti stokráte a mohu si složek býti vědom a přece mi jednotlivé *c* anebo *e* nebo *j* nepřipomene ani druhých složek ani celku, o složkách splynulin ani nemluvě. Tedy synthese pochodů, ať již pouze fysiologických ať počitků, jest děj jiný než associace; vjem nevzniká vždy associací.

§ 20. Představa času, prostoru a příčinnosti.

Tím máme urovnanou cestu k zodpovědění otázky, jak se mají zákony associační ke kategoriím času, prostoru a příčinnosti. Poznání naše, jak známo, děje se v těchto kategoriích. Bez nich není poznání (Kant nazývá je specifickou energií mozku) a proto tvoří otázka po jejich vzniku důležitý problém psychologie, noetiky, filosofie.

Dle předchozího otázka dá se pronésti i takto: Jsou čas, prostor a příčinnost vjemy anebo družiny vjemů? Jsou-li vjemy, nepodléhá vznik jich a nedá se vysvětliti zákony associačními. To se modifikuje dále: Jsou-li to vjemy, vznikají synthesí, jsou-li družiny vjemů, vznikají vyšší činností představovací, myšlením, jsou to soudy vzniklé associací. Dá-li se věc takto stanoviti určitě, jest odpověď rozhodnuta.

Odpověď mohl by dáti jen vývoj, takže bychom viděli, v kterém stadiu dostavuje se vědomí času, prostoru a příčinnosti. Vývoj však není dán, nýbrž musíme si jej sestrojovati a proto i zde jsme odkázáni k hypothesám. Vezmeme-li nejprve v úvahu čas a prostor, jest zřejmo tolik, že všechno myšlení kategorie ty předpokládá. Kde je myšlení, tam tyto formy jeho již jsou. Naproti tomu zase shledáváme, že kdekoli jen se formy ty vyskytují, jest i myšlení dáno jakožto účelné představování.

Jsou to zjevy tak souvztažné, že nutno jejich vznik klásti v jedno. Myšlení počíná tvořením se těchto kategorií, myšlením se rozvíjejí a zdokonalováním jich zdokonaluje se i ono.

K tomu připojujeme, že zkušenost učí, že se i představa času i prostoru znenáhla vyvíjí, že nejsou vrozeny, že mohou z vědomí mizeti, že si je tvoříme. Tolik dá se ze skutečnosti tvrditi naurčito.

Tyto dvě věci sice stačí na vyvrácení nativismu,[1]) jejž ani my důsledně nemůžeme uznati, ale nikoliv na dokázání empirismu, aniž na

---

[1]) O vzniku názorů prostorových vyskytly se dvě hypothesy, které označují se názvy: *nativismus* a *empirismns*, jež utkaly a se zajímavým sporem a pro vědu psychologickou velmi prospěšným. Původcem názoru nativistického v Německu jest *Kant*, jenž považoval prostor za apriorní (Anschauungsform), předjednanou formu myšlení. Johannes *Müller*, jenž z konsekvence kantismu stal se zakladatelem fysiologické psychologie, také zde šel v šlépějích svého mistra a soudí, že prostornost těla cítíme, že každý nerv čije svou polohu v prostoře. V novější době *Stumpf*, rovněž *James* a *Külpe*, 387, soudí, že máme vrozenou vnímavost třetího rozměru, intuitivní poznání plochy.

Nejvydatnějším důkazem jest nativistům ta okolnost, že kuře, sotva že se vylíhne, chytá poletující hmyz, tele ihned jme se hledati vémě a ssáti, mláďata zvířat

zodpovědění naší modifikované otázky. Souhlasíme se základní thesí empirismu; avšak vyvíjí-li se čas a prostor, vznikají-li znenáhla, mohou vznikati buď synthesí nebo associací, mohou býti buď vjemy nebo družiny vjemů. Nezbývá tedy než zkoušeti, jak se daří vysvětlení vzniku jejich prostřednictvím zákonů associačních.

Vznik ponětí časových a představy o čase jest tuším rozřešen zásluhou školy Herbartovské v ten smysl, že na vysvětlení jeho vystačíme úplně zákony associačními. Ponětí minulosti a budoucnosti jsou základem a ponětí ta předpokládají reprodukci.

Ponětí minulosti vzniká přirovnáváním dojmu přítomného s vybaveninou, ponětí budoucnosti z citu očekávání, netrpělivosti, provázejícího vybavení se členu řady utkvělé, jež neděje se rhytmem dosavádním. Z toho pochopí se zcela dobře vznik řady časové, totiž takové, v níž jsme si posloupnosti členů vědomi, a z řady časové vzniká představa doby, jakožto řady určitého začátku, určitého konce ale s neurčitými mezičleny. Tento herbartovský výklad obstojí na půdě empirické a činí svou jednoduchostí jiné výklady zbytečnými. Ovšem nesmí se absolutní čas čili časovost, posloupnost dějství duševního bez ohledu k osobnímu uvědomění činiti předmětem psychologické analysy. Nesmí se klásti otázka v tem smysl: proč myslíme v čase? To jest věcí metafysiky, za jejíž hypothesy psychologie empirická není zodpovědna a jejíž záhady řeší po psychologicku nejdouc dále než vyžadují zjevy jejího oboru.[1])

Naproti tomu Herbartův výklad prostoru nemůžeme s empirického stanoviska přijmouti. Redukce prostorových řad na řady časové, což jest herbartovského výkladu základem, neshoduje se se zkušeností, *stojatá* řada časová jest postulat nedokázaný.[2])

---

vodních ihned vrhají se do vody, mladý krokodil kouše do hole, kterou před něj postavíme. Tato zvířata tedy mají názor prostorový a nemohla ho nabýti zkušeností, k níž nebylo času, a tak i člověk přichází s názorem prostorovým na svět, který se ovšem zkušeností, myšlením dále zdokonaluje.

Empiristé naproti tomu soudí, že prostorové názory vznikají zkušeností jednotlivce, jež jest ovšem usnadňována zděděnými disposicemi mozku a nervové soustavy vůbec. (První zástupci jsou sensualisté *Berkeley* a *Condillac*, s nimi souhlasí associanisté angličtí většinou.) V novější době hlavně v této otázce byli činni *Herbart* a jeho stoupenci, pak *Helmholtz* a *Wundt*, a možno říci, že jejich společný názor základní se stává obecným.

[1]) Srov. *Kramář*, O nevědomých představách II. str. 59, kdež rozbírá Kantův názor o čase. Správně, ale trochu nejasně praví, že vědomí jest časem, čas ničím než rozvíjejícím se vědomím. Konsekventně pak musí vedle času smyslového vědomí přijmouti čas transcendentního vědomí. Toto rozdvojení vědomí jest zvláštností filosofie Kramářovy, zvláštností, která nezjednodušuje výklad a zvláště v psychologii by vedla k povážlivým konsekvencím. Pojem prázdného času máme, ač si jej nedovedeme představiti, a stotožňovati jej s tím transcendentním časem není nutno v jiném oboru než na půdě Kramářových nevědomých představ. Také výklad Kantova názoru tím nezíská.

[2]) Herbartův názor obsažen jest v Psych. II. Hartensteinovo vydání str. 120.

Hmatám-li směrem jedním, nabývám řady *a b c* . . . svalových počitků, pohybuji-li okem jedním směrem, rovněž; při tom spojuje se nejen *a* s *b* a *b* s *c*, nýbrž se zbytkem jasnosti své spojeno jsouc s *b* spojuje se i s *c*, takže máme vlastně řadu $a + a_1 b + a_2 b_1 c + a_3 b_2 c_1 d \ldots$ kterážto souvislost způsobuje rozvoj řady, vybaví-li se člen *a*. Jestliže však hmatání a obezírání děje se v téže řadě zpět, nastane zvláštní úkaz reprodukce; neboť předešlá souvislost členů způsobuje, že se ihned všechny členy vybavovati (stoupati) počnou und mit diesem Steigen ist ein Nisus zur Reproduction vorhanden, dessen Geschwindigkeit genau dieselben Abstufungen hat, wie die zuvor geschehene Verschmelzung. Z toho jest následek, když hmatání a obezírání stalo se různými směry, že každý bod se stane středem kříženiny a na všecky strany vybavuje množství členů, což činí dojem současnosti a sousednosti (vedle sebe) anebo, jak sám praví: dass jede Vorstellung allen ihre Plätze anweist, in denen sie sich neben und zwischen einander lagern müssen, während doch der Actus des Vorstellens rein intensiv ist und bleibt.

Sousednost čili vědomí prostoru liší se od posobnosti jen rychlostí vybavení: řada prostorová od řady časové jen vybavením na obě strany, jež u oné způsobeno jest obrácením řady.

Proti tomuto názoru obracejí se Wundt a Oldřich Kramář[1]) důkladnou kritikou. Odkazujíce k jejich výwodům toho, kdo o věci podrobněji se chce přesvědčiti, připomínáme, že Kramářovy případné námitky opírají se o jedno faktum zkušenosti, že máme názor prostorový již pouhým otevřením oka při dívání se nepohnutém, kdežto Herbart za základ předpokládá, že klidné oko prostoru neznamená. Dle Herbarta by konsekventně každý nový předmět, každý nebývalý názor prostorový znovu obezíráním musel se strojovati. Ovšem abychom zřetelně viděli, musíme obezírati, a kde chceme ujíti klamu při otevřených očích anebo vůbec v temnotě, musíme vždy ohmatávati, abychom měli dojem plochy nebo tělesa: avšak že při nehybném oku vidíme předměty vedle sebe a že při dotknutí se dlaní máme již dojem plošnosti, to nedá se vysvětliti zpáteční reprodukcí řady.

Dle Herbarta bychom měli názor jen o tom tělese a jen o té ploše, kterou okem přeměříme a jen potud, pokud je přeměříme; dalších částí bychom neviděli, čemuž skutečnost odporuje zcela zřetelně. Také by nebylo tělesnosti, když bychom hmatajíce a obezírajíce nevraceli se týmž směrem.

Dle Herbarta by konečně každý slepec od narození měl řady prostorové v pouhé upomínce, ne na řady dojmů hnatových a svalových, ale na řady dojmů vůbec, chuťových, čichových a sluchových, když by se vyhovělo podmínce, aby se řada zpět opakovala. Wundt podotýká mimo to, že neučinil Herbart pochopitelným, kterak že vedou *nezbytně* řady obrácené

[1]) *Wundt*, Psychologie II[2]. 30 nás. *Kramář*, O nevědomých představách III., X. kap. str. 40 nás.

reprodukované k prostornosti; jsou-li představy jedním směrem probíhající řadou časovou, kterak jsou něčím jiným probíhajíce zpátečně? Lotze poukazuje k tomu, že škálu můžeme vyzpívati oběma směry, aniž máme ponětí prostorného.

Jest tedy nepopíratelno, že máme názor prostorový i při oku pevně upřeném; pravda jest dále, že ke vzniku prostorového názoru pohyb očních svalů a svalů hmatání provázejících přispívá; avšak jsou názory prostorové, které se reprodukcí vysvětliti nedají.

Poznamenáváme při tom, že Kramář jde příliš daleko soudě, že při otevření oka anebo při dojmu zrakovém vůbec máme vždy vědomí prostorové. Může zajisté oko naplniti se jednobarvým svitem a nemáme vědomí plochy. Rovněž nemůžeme souhlasiti s tím, jak modifikuje výklad Herbartův; neboť *nevědomý* prostor čili nevědomá prostorová představa pro psychologa empirického neexistuje.

Podobně nepostačí vysvětlení, které podávají associanisté zvláště J. S. Mill a Bain.[1]) Dle Baina vznikají prostorové názory zrakové a hmatové associací pohybových počitků se zrakovými a hmatovými. Avšak nepostačí říci, že vysvětlují se »nerozlučitelnou associací«; neboť žádnou associací není objasněno, proč různé dojmy dávající samy o sobě samostatné stavy vědomí, samostatné obsahy, splývají v stav druhu zcela jiného, v němž o složkách není ani potuchy. *Jest* to spojení, ale *není* to associace. Nazveme-li spojení to s Wundtem synthesí, nevysvětlíme tím také nic, ale konstatujeme aspoň rozdílnost obojího pochodu a to nám musí postačiti. U fakta tohoto musíme se zastaviti.

Jinak jest to s Helmholtzovými nevědomými soudy.[2]) Dle něho totiž jeví se psychologický mechanismus, kterým si sestrojujeme názor prostorový, výsledkem nevědomého souzení. Když čijeme dojem, jenž vzniká v pravé části sítnice, tu nic nevědouce o sídle tohoto podráždění, dovídáme se mnohonásobnou zkušeností, že původ tohoto dojmu, svítící předmět, nacházel se vždy ve směru na levo. Na levo jsme vztahovali ruku, abychom světlo zakryli, na levo jsme obraceli hlavu, abychom je spatřili zřetelněji, na levo jsme sahali, abychom se ho chopili. Hmatajíce těleso, poznávali jsme rozdíl dojmu, byla-li plocha rovná nebo křivá, byl-li to hrot nebo hrana; provázejíce hmatání díváním se, poznávali jsme ponenáhlu rozdíl osvětlení jednotlivých tvarů prostorových, a když jsme se mýlili spoléhajíce na zrak, hmat soud náš napravoval.

Uvědomování si takovýchto rozdílů a spojené s tím poznávání příčiny dojmu, kteréž jeví se nám nyní umísťováním jejím v prostoře nebo na povrchu těla, docela dobře můžeme nazvati souzením či lépe usuzováním a vysvětlovati zákony associačními a nemusíme pozastavovati se nad »nevědomostí« souzení. Jenom nevědomé počitky, nevědomé představy neexistují, jenom s nevědomými počitky nesmí operovati theorie empirická a těch

[1]) Viz Ferri l. č. 155

[2]) O Helmholtzových názorech viz *Ribotův* spis o něm. psych. str. 141 a nás.

zde není. Avšak z vybavenin a družin vědomých může vzniknouti úsudek nevědomý t. j. mohou býti příčinou nějakého pohybu, nějakého činu, který konáme vědomě, ale nejsouce si vědomi, proč konáme tak a nejinak. Jako se z vědomých, úmyslných pohybů stávají nevědomé instinktivní, tak může úsudek t. j. spojení představ vzniknouti nevědomky. Zvířata skákajíce vyměří i vzdálenost a přiberou tolik energie, kolik k vykonání skoku potřebí a nejsou si zajisté vědoma, co se v mysli jejich děje. Konají nevědomý soud. Učíme-li se hráti billard, jak tu rozměřujeme a uvažujeme, kam máme kouli udeřiti; když však jsme vycvičeni, narážíme bez dlouhého rozmýšlení a je známo, že »šťouchy« nevyrozumované lépe se daří, než po dlouhé úvaze. Pak už konáme soudy potřebné nevědomky. Souhlasím tedy, praví-li Helmholtz: »Der Unterschied zwischen den Schlüssen der Logiker und den Inductionsschlüssen, deren Resultat in den durch die Sinnesempfindung gewonnenen Anschauungen der Aussenwelt zu Tage kommt, scheint mir in der That nur äusserlich zu sein und hauptsächtlich darin zu bestehen, dass jene ersteren des Ausdrucks in Worten fähig sind, letztere nicht, weil bei ihnen statt der Worte nur die Empfindungen und die Erinnerungsbilder der Empfindungen eintreten.«

Poněvadž tedy soud předpokládá associaci, postačí associační zákony na vysvětlení názorů prostorových, pokud se dají redukovati na soud. To však není možno hlavně ve dvou případech: plošném názoru hmatovém a zrakovém při oku nehybném. (Viz výše.) Sám Helmholtz jest veden konsekvencí své hypothesy k předpokládání, že jest kausalní spojenost dojmů nám vrozena, pokud totiž počitek vztahujeme na vnější předmět jakožto příčinu. To však, jak hned uvidíme, odporuje zkušenosti, v níž vývoj příčinnosti je znatelnější než vývoj prostornosti.

V celku tedy nezbývá, leč aby associační zákony byly doplněny ještě nějakým zákonem, kterým by zahrnulo se spojení počitků ve vjem, aby všechny spojeniny psychické daly se vysvětliti.

Na jménu zde nezáleží, poněvadž nám běželo o něco jiného; užijeme-li Wundtova pojmu synthese, můžeme stilisovati konečný výsledek takto: názory prostorové vysvětlují se synthesí počitků ve vjemy při hmatovém názoru plošném a při zrakovém názoru plochy jednobarvé jakož i při obzoru oka nepohnutého; ostatní části názoru prostorového vysvětlují se nevědomým usuzováním na základě associace hotových již vjemů prostorových.

Co se týče konečně *Localzeichen* ve významě Lotze-ově,[1]) tož se jejich dosah musí obmeziti na ony vjemy, jež vznikají synthesí, a ostatní spadají ve skupiny vjemové, tak že bude třeba jiného pro ně názvu. Snad by se hodil Herbartovský pojem promítání a přivtělování. Než to jen tak mimochodem; rozhodovati nechceme. Pak by platilo, že Localzeichen ne-

---

[1]) Viz *Ribot*, l. c. str. 101—113.

dají se vysvětliti associací, a o prostorovém názoru bychom řekli, že vzniká associací těchto příznaků místových.

Jako představa času, tak i představa příčinnosti vysvětluje se zákony associačními zcela uspokojivě. Neboť nelze neviděti, že prvotní forma příčinnosti byl prostý časový sled, v čemž není mezi psychology různosti až na malé výjimky. Jak již připomenuto, Helmholtz, aby vyhnul se nesnázím vznikajícím z jeho hypothesy o vzniku názorů prostorových, obětoval příčinnost a domnívá se, že ta jest nám vrozena, že se tedy nedá vysvětliti geneticky. Než tu stačí odkázati k nepopíratelnému faktu, že předně příčinnost nedá se bez časového sledu ani mysliti, ana jest jen případ časového sledu (časové a příčinné spojky v grammatice), a za druhé, že se dá ve zkušenosti označiti ono stadium, kde příčinnost jest s časovým sledem totožna. Viz psychologickou knihu Durdíkovu § 82 a moji § 40.

§ 21. Aktivita duševní a představa osobnosti.

Důraznou ale neoprávněnou výtku činí associanismu anglickému spiritualisté, že nemůže vysvětliti aktivitu ducha a zjevy duševní, v nichž aktivita tvoří podstatu: pud, vůli. Výtka ta má smysl a je platná, pokud associace vztahována bývá pouze na pocity a představy a pokud chtění či snahy ve všech svých obměnách skutečného bytí pokládají se za samostatné zjevy duševní, které nutno vysvětlovati, vyvozovati ze základních představ a pocitů. Pak jeví se snahy, vůle a její průjevy jako něco *vedle* představ a v nejvyšších obměnách jako něco *nad* představami a spojeny byvše s osobností, stávaly se zárukou individuální jsoucnosti a nejen to, nýbrž i důkazem existence duše osobité.

Avšak k těmto metafysickým závěrům neopravňuje zkušenost tak, aby vydávány byly za fakta zkušenosti, za data nepopíratelná. Zkušenost zajisté podává nám pouze snahu jakožto jednu ze tří stránek každého duševního děje, která sice může nad druhé dvě vyniknouti, avšak nikdy a nikde neobjevuje se bez nich. Jestliže tedy chtěli associanisté anebo Herbartovci vůli vysvětlovati ze vzájemného působení představ, jestliže je pokládali za stavy stavů, pak ovšem associačním zákonům dávali význam nepříslušný a spiritualisté mají snadnou práci vyvrátiti jejich tvrzení. Jiný pokus, jak by aktivita duševní vysvětlena byla zákony associačními, stal se ten, že přibrán byl pohybový počitek. Ziehen na př. dělí počitky na tyto dva druhy: sensorické a motorické; něco podobného vidíme u Steinthala. Associují-li se pohybové počitky s ostatními, dán jest tím základ uvědomění si aktivity u vývoji stránky snahové. Než tím se záhada aktivnosti nevysvětlí, neboť již pohyb ji v sobě obsahuje. Záhada jest přenesena v jiná slova: místo vůle jest vyložiti činnost v pohybu a tu zajisté associační zákony opět nepostačí. Innervationsgefühl jest konstantování fakta jako synthese počitků; u té dlužno se zastaviti a ne jej z jiných zjevů vykládati.

Chceme-li býti zkušenostnímu stanovisku právi a poznati mezi zákonů associačních, musíme vycházeti od toho, že duch jest vůbec činnost, jakož na to již Platonova představa ukazuje.

Průjev psychického života jest reakce na dojmy vnější. První zábřesk duševnosti jeví se takovou reakcí a nejvyšší stupeň duševního života jest jednání, čin, tedy opět reakce; neboť pohnutky činu jsou dojmy buď přítomné neb představované a výsledek je zasahání v běh světa vnějšího. Od žádného zjevu psychického nemůžeme aktivnost vyloučiti a theoretické abstrakce mají se podnikati tak, aby z žádné nebyla aktivnost odbavena, sice neodpovídají skutečnosti. Proto volili jsme za element duševního dějství počitek, v němž obsažena jest přiměřenou měrou i stránka snahová jakožto duševní korrelat fysiologického vzruchu, který jde při každém dojmu z drah sensorických v motorické obloukem čivným.

Mají-li se věci tak, tož netřeba aktivitu vysvětlovati z passivnosti; tať jest dána sama sebou — totiž se stanoviska psychologického a empirického; tak jako fysika nevysvětluje pohybu hmotného, nýbrž prostě konstatuje. Psychologie udává jenom vývoj dějství i po stránce aktivní a každý další krok za toto faktum, každá otázka po vzniku aktivity duševní, po poměru její k passivitě hmoty jest problém metafysický jako problém hmoty.

Tudíž associační zákony nemohou vysvětliti problém ten; neboť aktivitu předpokládají a mohou pouze vysvětliti vývoj její od prvního stupně v pohybu reflexním až k nejvyššímu stupni vůle jakožto rozhodování se. A to je zajisté vzácná služba, kterou konají analyse psychologické; není ovšem tak oslňující svým dosahem filosofickým, jako se toho domýšlel na př. St. Mill, za to tím vědečtější a spolehlivější. V empirickém oboru zjevů volní činnosti zákony associační, jak nyní věcí stojí, jsou jediným oprávněným prostředkem výkladu. Aktivitu samu pak připočteme k těm několika záhadám, přes něž duch lidský dostati se může pouze hypothesou více méně pravděpodobnou.

Jako s aktivitou, má se to i s výkladem představy osobnosti. Zase to byl Herbart, jenž zde ukázal pravou cestu, na které lze vyložiti vznik této představy, která oddělena od pojmu duše vymykala se dlouho vědecké analyse. Jen nesmíme chtíti věděti a vypátrati vědeckou methodou více, než možno. Představa osobnosti jest představa jako jiná, poměr její k ostatnímu dějství jest týž (analogicky ovšem) jako představ jiných; účinnost a význam její závisí na obsahu jejím, v němž shrnuje se to, co spojuje všechny stavy vědomí, všechny činnosti jednoho individua; vláda její nad ostatními představami a zdánlivě vyšší místo, jež jakoby nad celým nitrem zaujímala, není, leč utkvělost její a spojitost se všemi stavy duševními. Nic není v ní tajemného, leč uvědomění samo a to jest tajemné při všem dějství, při všech představách a nemůže býti vysvětleno nijak. To je krátce faktum vnitřní zkušenosti, ale ne pouze u představy osobnosti, nýbrž u představ všech.

II.

Také její vývoj postačitelně vysvětlují zákony associační a pokud spiritualisté a dualisté z toho výtku činí associanistům, že nemohou vysvětliti poměr osobnosti k nitru, specielně pojmu *já* k rozumu, citu a vůli, jest neoprávněna a všechna nesnáz odpadá, když postavíce se na přesné stanovisko empirické hledíme pochopiti její vývoj a nikoli záhadu uvědomění. — —

Výsledek této části zní, že působiště associačních zákonů počíná vjemem, že se jimi řídí myšlení vůbec. Naproti tomu nelze spojeniny počitků ve vjemy pokládati za associace a vybavení citu jsouc v základě případem obecnějšího zákona totožnosti, vyžaduje pro zvláštní podmínky z povahy citu vyplývající, aby stanoveny byly zvláštní zákony.

§ 22. Průběh představování. Energie mysli, zákony její.

Dosud uvažovali jsme o jednotlivých případech poměru stopy a dojmu nového. To je vlastně také abstrakce, neboť ve skutečném dějství duševním v každém okamžiku máme poměry složitější. Jest tu více stop a stavy vědomí, jakož i dojmy, střídají se, setkávají se a vzájemně se omezují a podmiňují. Jest nám tedy všimnouti si, jak v tomto proudu duševního dějství uplatňují se zákony associační a objasniti to, co nazývají jinde Verlauf der Vorstellungen anebo vzájemným jich působením.

Po každém dojmu zůstává v nervstvu stopa, která po případě umožňuje obnovení jeho. Souhrn stop takových, t. j. pokud mohou býti obnoveny, zveme mysl í. Stopami těmi jest nervstvo uvedeno ve zvláštní stav lišící se od stavu nervstva nedotknutého stopami, který předpokládati musíme na počátku vývoje. Nový dojem tedy jest vždy podmíněn také těmito stopami, čili nový dojem jest v jakémsi poměru k mysli.

Mysl nedá se od nervstva ovšem odděliti, neboť stopy jsou právě v něm; avšak abychom účinek dojmu pochopili, můžeme nejprv uvažovati o něm, jaký by byl v nervstvu bez stop, a k tomu přidati účinek v mysli; spojením obou momentů dostaneme účinek výsledný.

Nazveme-li účinek první fysiologickým a druhý psychologickým, soudíme, že reakce způsobená dojmem má dvě stránky: *fysiologickou,* určenou poměrem k organismu tělesnému vůbec a *psychickou,* určenou poměrem k mysli.

Fysiologická stránka podléhá zákonům fysickým o zachování energie. Psychická stránka podléhá zákonům associačním, neboť účinek na stopy a poměr k stopám nemůže býti jiný než ten, že se buď obnoví anebo neobnoví.

Spojením zákonů energie a zákonů associačních míníme vysvětliti proud duševního života.

Základní požadavek zákona zachování energie, aby vzbuzená energie přešla v energii jinou, uskutečňuje se při duševních pochodech jejich kor-

relatem fysiologickým. Dojem vzniknuv v drahách sensitivních odrazí se v centru v dráhy motorické a tím přejde energie ve svět vnější, fysický, odkudž přišla. Nejprve děje se to pohyby a změnami činnosti vegetativní a to neurčitými, bezúčelnými; ponenáhlu určitými drahami pohybů reflexních. To je čistě fysiologický pochod.

Připojíme-li k tomu mysl, můžeme a priori přijmouti za možné, že energie dojmem vzbuzená přejde ve stopy dojmů předešlých a spotřebuje se dříve, než přejde v dráhy motorické, anebo tolik se zmenší, že účinek její v drahách motorických jest nepatrný. Jest to jakoby při vedení proudu elektrického k nějakému apparatu. Naskytnou-li se na cestě překážky, které energii na sebe potáhnou, dojde proud k apparatu tak seslaben po případě, že účinek jest buď pod očekávání anebo vůbec žádný; za to způsobují se cestou effekty neočekávané. A jako zde je potřebí zvětšení proudu elektrického, aby přes překážky uvedl apparat v činnost, tak analogicky musí býti i popud silnější, má-li skrze mysl, t. j. přes stopy dojmů předešlých, propuštěn býti až k nervům motorickým.

Apriorický tento závěr potvrzuje se zkušeností. Přirovnejme dítě, u něhož zkušenost zanechala stop dosud nepatrných, a člověka dospělého. Reakce onoho jest samý pohyb a skoro jen pohyb, u tohoto v nejčastějších případech vybaveniny, myšlénky a pak teprv pohyb. Slabý popud u dítěte způsobuje již v celém nervstvu motorickém vzruch, dojmy zrakové, sluchové, chuťové provázeny jsou neustálými pohyby rukou, nohou, hlavy, úst atd., kdežto slabý popud u muže dospělého takřka netkne se drah motorických.

Majíce tedy na zřeteli, že každému dojmu ubírá se energie skrze mysl, vidíme *měřítko účinku* jeho na dráhy motorické v *přízvuku*. Ve smyslu přízvuku reakce motorická má za účel přírodou diktovaný příjemné dojmy využitkovati, nepříjemné odvrátiti.

Dojmy silného přízvuku musíme považovati buď za rozhodně prospěšné organismu anebo za rozhodně škodlivé především pro jejich účinek fysiologický. Při takových dojmech jest nezbytno, aby reakce motorická nastala účelně, a nesmí býti zdržována stopami v mysli. Vzruch způsobený takovými dojmy přechází hned v účelný pohyb a mysl může jeho uskutečnění pomáhati, jestliže vybavení vůbec nastane.

Pozorujeme zajisté, že silná bolest nevzbuzuje upomínek nijakých; nemáme jaksi na to času, celé vědomí jest zaujato stavem tělesným, ochranou těla. Při stupňované bolesti ani nejsme schopni něčeho jiného než vzdechu, křiku, pláče a odvratných pohybů. Při méně silné bolesti po prvním návalu staví se veškerá činnost duševní ve službu dojmu.

Podobně dostaví se při zvlášť příjemném dojmu ihned snaha jej využitkovati, zmocniti se předmětu libost vzbuzujícího a nedbáme při tom, co se děje v mysli; pohyby dějí se mechanicky, instinktivně, všechna energie vyčerpává se v tomto směru. Vizme na př. překotnou činnost, kterou uspokojujeme hlad, žízeň, vizme účinek hudby na divochy a některá zvířata.

Jinak má se věc při dojmech silných sice ale přízvuku slabého, jenž nevyniká ve smyslu teleologickém; zvláště při vnímání.

Při vnímání, má-li se uskutečniti, nemůže býti přízvuk nepříjemný tak aby ohlašoval dojem škodlivý anebo bolestný; tím by nemožným se stalo splývání a skupování počitků a snaha nepříjemný, škodný dojem odvrátiti zaujala by činnost naši. Při vnímání také nemůže býti dojem nějak zvláště prospěšný, neboť skupení počitků děje se za účelem poznání světa vnějšího, které v přítomném okamžiku nemá vlivu na organismus, leč až v následcích celkové činnosti myšlení. Vnímání tělesnosti, velikosti, rychlosti samo o sobě jest zajisté lhostejné přítomnému stavu organismu.

Není tedy třeba, aby energie při vnímání ihned přecházela v dráhy pohybové, nýbrž může jeviti účin svůj v těchto dvou směrech:

1. S každým vnímáním spojeny jsou počitky svalové. Příznak místový vzniká právě splýváním počitků svalových s hmatovými a zrakovými; prostorové názory vzdálenosti, plochy, velikosti, pohybu rovněž. Může tedy energie vzbuzená dojmem přejíti v ony motorické nervy, jež způsobují pohyby svalů vnímání náležité. To plus energie v drahách těch čijeme jako napjetí, zvláštní stav vědomí, který zveme *pozorností bezděčnou.* Soustředění energie jedním směrem, pozornost více méně upjatá na předmět vnímání bývá následkem větší menší intensity popudu. Snadno se přesvědčíme analysou dojmu, že pozornost bezděčná jest jistý stupeň innervace v motorických změnách provázejících vnímání. Pozorujeme na př. barevnou plochu: čím více nás poutá, čím více nás zajímá, tím upřenější je zrak; totiž tím napjatější sval otvírající víčka, napínající čočku, akkomodující zornici, tím strnulejší držení hlavy, t. j. tím napjatější svaly udržující hlavu v určitém směru přes přirozenou náchylnost rhytmického střídání svalových změn. Tím se zdržuje celý rhytmus proudění krevního, dýchání znepravidelňuje, energie potřebná na pohyby jiné převede se v dráhu naznačenou pozorností, chůze přestává, nastává momentánní přerušení veškeré činnosti, až je buď učiněno zadost dojmu, anebo až dostaví se umdlení, cit nelibý, který pozornost přeruší, anebo až nový dojem nově energii vzbudí. Jak patrno, v takovémto případě nedojde k tomu, aby mysl byla dotčena a nastalo nějaké vybavování.

2. Jest zajisté myslitelno, že dojem po případě jest tak silný a že vzbuzuje tolik energie, že nelze, aby se vyčerpala reakcí způsobující pozornost bezděčnou. Napjetí ono má svou mezi, která nemůže býti přestoupena, aby nenastala bolest, a jakmile ta by nastala, ruší se podmínky pozornosti a účinnosti dojmu. Přirozenou oekonomií správy tělesné nestupňuje se pozornost bezděčná sama sebou až po tento bod, nýbrž přebytek energie odvádí se jinam a to do stop po dojmech předešlých, do mysli.

Výsledek nemůže býti jiný než vybavení některých představ anebo aspoň vybavování. Podle toho, jak se vybavené představy dostaví do vědomí, a v jakém jsou poměru k dojmu přítomnému, od něhož se jim dostává energie k vybavení potřebné, rozeznáváme zase několik případů.

II.

a) Neuvědomíme si žádné z představ, jichž stop dotýká se energie přebytečná; nevybaví se představa žádná, ale onen vzruch, v mysli způsobený rozzářením energie, hlásí se do vědomí jako část přízvuku a tím dostává se dojmu zvláštního zabarvení citového, zvláštní libosti nebo nelibosti, která se liší od prostého přízvuku tělového.

Přirovnáme-li libost, kterou působí pohled na kraj neznámý, s libostí vzbuzenou při návratu v rodný kraj, libost vůně květiny neznámé s libostí vůně fialky nebo růže, jež zahalena jest jaksi v mlhu temných upomínek; vzpomeneme-li, jak různý jest účinek krásy přírodní na vzdělance a člověka prostého, dobývajícího chléb v potu tváři uprostřed těch kras atd., nabudeme ponětí o vzruchu mysli, který zde předpokládáme a vysvětlujeme převedením energie v stopy po dojmech předešlých, pokud se nevybaví žádný zřetelně.[1]) Jakoby se *chtěly* vybaviti, jako bych chtěl něco říci, ale nedojde k tomu; mysl neozve se určitým akkordem, ale resonuje jako nástroj, jehož struny rozechvívá jemný proud vzduchu, a zabarvuje dojem *citově*. Tak jako si nejsme vědomi při libosti a nelibosti tělesné toho, co se děje v těle, tak nejsme si zde vědomi toho, co se děje v mysli. Jako tam výslednice podráždění nervového jeví se příjemností nebo bolestí, tak i zde jeví se zvláštní libostí nebo nelibostí.

Tam reaguje tělo, zde mysl.

---

[1]) *Kramář* l. c. II 14. vysvětluje zvláštní psychologický účin počitku čichových vzrušením představ pod prahem, kteréž se podobá affektu, při libých povznášejícímu, při nelibých deprimujícímu, které podobá se dále jakémusi chvění čili vlnění, při němž nevědomé představy stávají se vědomými, ovšem způsobem a zákonem neznámým. »Jest to zvláštní způsob obraznosti podobný obraznosti snění z podnětů organických. Proto při libých vůních obletují nás takřka obrazy líbezné, při nelibých obrazy děsivé, příšerné, pokořující.«

O počitcích tepelných dí str. 17.: Teplem i chladem nastává změna životního pocitu spojená s jakýmsi ač mírným vzrušením nevědomých představ. Známý jest osvěžující dojem vytopené komnaty, vtupujeme-li z venkovského chladu a ještě více, vstoupíme-li do lázně. Nevědomé představy stoupají poněkud nad práh, obrazivost vykouzluje libé obrazy jen polotemné a oddáme-li se myšlení a přemítání, soustřeďujíce pozornost k jednomu předmětu, dospíváme snáze k žádaným výsledkům.

O počitcích sluchových cituje arabskou povídku, kde básník praví o loutně, že tón její zněl jako dítě matku volající! . . (str. 21).

Hálek praví o Veníkově hře na housle (Pod dutým stromem, Osvěta II. 281): »A sotva že poslouchali chvilku, tajil se jim dech. Ty housle najednou byly pláčem a žalobou. Stráně a lesy v nich se rozplakaly a člověk žaloval. A žaloval s bolestí a hněvem«.

Známá jest symbolika zvuků, dle níž dojem některých tónů blíží se a připomíná dojem určitých barev. Také tóniny jednotlivé se takto symbolicky roztřiďují, ačkoli je známo, že v každé tónině může se ozvati kterýkoli cit. Programní hudba v tom přemrštěném smyslu, že chce mimo náladu vzbuditi i určité představy, jest důkazem, jak dojmy zvukové rozprouďují mysl neúplným vybavováním dle subjektivního stavu mysli jednotlivcovy. Účin uměleckých výtvorů, jak bývá líčen nadšenými básníky, poskytuje rovněž příklady.

b) Vybaví se určité představy, avšak neuvědomujeme si jich samostatně, vedle působícího dojmu, nýbrž splývají s ním v jeden celek, tak že se nám jeví jako vnímané části jeho. Pozorujíce předmět nějaký, vidíme na něm vlastnosti, jichž nemá; zvláště v těch případech, kde nemůžeme zřetelně vnímati, doplňujeme zjev vybaveninami, takže přirovnávajíce obsah vjemu s objektivními vlastnostmi předmětu, shledáváme neshodu. Slyšíme-li zvuk nějaký lidské řeči podobný, vložíme do něho, co mu schází a rozumíme mu podle toho. Známo jest, že z dálky zavznívají zřetelně pouze samohlásky a některé jen souhlásky; to si posluchač sestaví sám v nějaké slovo. Proto často slyší každý něco jiného v témž zvuku. Bujnější fantasie může tímto způsobem rozuměti řeči zvířat a šumotu listí v doslovném smyslu.

Sem náležejí případy assimilace Wundtovy.[1])

Steinthal[2]) nazývá tento úkaz Hineintragen a vysvětluje jej ovšem trochu jinak než my. Počítá sem případy, kde něco vidíme nebo slyšíme zpola, tudíž neúplně vnímáme; ale přece celek správně pojímáme indem die Reproduction das Fehlende an der Wahrnehmung richtig ergänzt, jako na př. při čtení. Ovšem doplňujeme prý mnohdy nesprávně a pak nesprávně čteme. Na jiném místě mluví Steinthal o ergänzende Kraft der Apperception, čehož příklady hodí se na doklad našeho ponětí (str. 174.). Také některé případy Wiedererkennen, jež uvádí v § 205., sem spadají. Cvičený čtenář nedívá se vždy na každý tah písmena; jest záhadno, mnoho-li vidí jistě prý přidá většinu ze svého.

Proto nevšimne si korrektor mnohé chyby, neboť nevidí všechno a ne pouze to, co před ním jest v písmenkách, nýbrž vnáší ze svého vědomí do písma buď v souhlase s rukopisem anebo ne. Na otázku: in welchem Monate? odpoví někdo: im Juni. V nejčastějších případech prý pochybujeme, zda jsme slyšeli Juni nebo Juli. Avšak při slově »nie« nikdy pochybnost se nedostavuje.

Podle toho ony příklady klamů, které obyčejně nazývají se *illusemi* a se vysvětlují tak, že vnímanému předmětu připisujeme vlastnosti, jichž nemá, náleží také sem a každý vjem jest více méně illusí. Rozdíl jest pouze v tom, že jednou si uvědomujeme rozdíl mezi skutečným předmětem

[1]) Phil. Stud. VII. 340 a 343 Unter allen Umständen ist jede durch äussere Wahrnehmung erzeugte Vorstellung ein Mischproduct aus den in der Wahrnehmung gegebenen Eindrücken und aus unbestimmt vielen Bestandtheilen von Erinnerungsbildern. Avšak sotva prý jest to jen jediná představa, která splývá s vjemem, spíše jest za to míti, dass durch jeden Sinneseindruck eine Menge von Dispositionen, die von früheren Eindrücken zurückgeblieben sind, in Miterregung geräth und dass von diesen Miterregungen jedesmal solche in die neugebildete Vorstellung eingehen, welche mit dem gegebenen Eindruck eine geläufige Vorstellung bilden können. Die übrigen bleiben entweder ganz unter der Schwelle des Bewusstseins oder einzelne von ihnen dringen vielleicht noch in die dunkleren Regionen desselben vor, ohne aber auf die reproducierte Vorstellung einen Einfluss zu haben.

[2]) Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft 1881[2] str. 153.

a subjektivním vjemem, podruhé nikoli, že jednou jest splývajících vybavenin více, podruhé méně. Do tohoto splynutí nepočítáme vybavení dle zákona totožnosti.

c) Vybaveniny nesplynou s vjemem, ale odvedou na sebe pozornost, takže si je uvědomujeme. Odvedení pozornosti záleží v tom, že vybavují se s představou i její motorické součástky, takže vzruch motorický pozornost provázející a zapřičiňující snad do nich přejde čili energii k pozornosti potřebnou zaujme. Předpokládá se ovšem, že přítomný dojem není tak mocný, aby odvrácení pozornosti vylučoval. Dále se musí lišiti dva případy.

Buď jest totiž dojem dlouhotrvající a poměrně slabý, anebo krátký a při tom mocný. V případě prvém pozornost odvrácená k vybavenině vrátiti se může k dojmu; nenalezajíc však ani tehdy dostatečného zaměstknání, přejde zase k vybavenině jiné a takovým způsobem může se vybavování opakovati.

Výsledek jest jakési *kroužení* energie v jistém oboru, jehož středem jest vjem. V tom oboru děje se vybavování dle zákonů associačních různými směry ale v bezprostřední blízkosti vjemu, k němuž se občas pozornost navracuje, až dojem ustane a vzbuzená energie se vyčerpá.

Mysleme si co možná jednoduchý dojem. Zadíváme se do širého blankytu oblohy. Vídali jsme jej mnohokráte, ale nikdy nedovedl mysl naši déle upoutati anebo vzrušiti. Tentokráte však odpočívajíce v stínu košatého stromu, ovíváni osvěžujícím vánkem, omámeni vůní a souzvučným šumotem háje, díváme se upřeně v modrou dáli — líbí se nám pohled ten oko osvěžující, díváme se. Tu zdá se nám modré klenutí ustupovati, měříme ohromnou vzdálenost od země až tam, kde jemný mráček ubíhá, vrstva modrá se prohlubuje, tušíme ohromnost prostoru, svou nepatrnost, díváme se dále. Tu zase zdá se, jakoby nás něco táhlo výš v nevýslovné touze, zmáhá se v nás zvědavost, co že tam jest v těch prostorách? hvězdy? jaké? co je na nich? andělé, svatí? je tam sídlo blažených? Všechny ty představy mihnou se myslí naší a zas splývají — vzpomeneme lecčehos, co jsme kdy o tom slyšeli — díváme se dále. Nová představa: jsme jakoby na dně oceanu vzduchového, jako to Platon vypisuje, myšlénka ta odvede na chvilku pozornost — avšak opět vrátí se k té modravé dáli . . . Neuvádím příkladů více, chtěl jsem jen naznačiti situaci každému dobře známou, v níž dojem přítomný jest středem různých vybavenin, jež s ním souvisí všelijak, ale nadobro nedovedou odvésti pozornost. V takovéto situaci nachází se dítko vůči nějakému poutavému zjevu. Vybaveniny jeho prozrazují se slovy a celým chováním se. Co tu otázek, co tu nápadů vystřídá se malým mozkem jeho; není s jedním hotovo, není uspokojena jedna, již namítá se otázka druhá. Na počátku románu »Samohrady« pěkně jest vylíčena tato neklidná reproduktivní činnost děcka. Vidouc koně vzpomíná na houpacího, na vlka, na káču atd.

V podobné situaci nachází se asi básník prostonárodní, totiž míníme takového, při němž převládá mechanismus představ bez ohledu na pravidla aesthetická, když pozorováním a líčením nějakého zjevu veden jest k přirovnání. Nespokojuje se vždy jedním, nýbrž jakoby chtěl všechno pověděti, co v mysli jeho se děje, uvádí dvě, tři podobné představy, vždy nové tertium comporationis vytýkaje.[1])

Na počátku zpěvu III. básník Iliady přirovnává Trojany do boje se ženoucí s ptáky vůbec, pak s jeřáby podnikajícími boj s pidimužíky. Hned na to vyvolá mu prach v kotoučích se zdvihající pod nohama bojovníků představu mlhy, kterou Notos zahání s vrcholků horských. Podobně jest to ve zpěvu V. 455. a nás. anebo v II. 144. a nás. Odtud vysvětlíme si i rozvláčnost, s jakou se představa podobná rozpřádá v básních homérovských. Jest známo, že v homérovských přirovnáních tertium comparationis nebývá vždy příliš význačné, že básník nehledí, aby vyniklo — k tomu by stačila pouhá metafora, ale s pohodlnou zálibou vypoví všechny podrobnosti vybaveného členu, třeba že odvádějí pozornost od předmětu líčení. A to neděje se pouze v přirovnáních; při každé příležitosti zdrží se vypravování, aby podala se vybavená vzpomínka. Když hrdina chápe se zbraně v boji, zadívá se básník na ni a poví, co mu na mysl vtane; když Agamemnon chopí se žezla, ihned zvíme jeho zvláštnosti i jeho celou historii, ač proud děje žádá líčení rychlého.

Podstatu nadšených výlevů v odách tvoří takovéto kroužení reprodukce okolo předmětu téhož, jakoby nedostávalo se básníku slov k naznačení a vylíčení dojmu (Viz na př. Čelakovského: Buď vůle Tvá!) *Ovid* rovněž v elegickém vzrušení úlevu nachází v četných obrazech (Ex Ponto I. 3.). *Hromadění epithet* při zvolání! S tím snad souvisí, že v nedostatku přiměřených vybavenin opakuje se táž, *epifory*, *anafory* (ovšem ne všechny). Proud nadávek, jimiž zasypávají se osoby dramat Shakespearských a Calderonovských, je rovněž roj podobných představ obletujících vjem anebo představu osoby nebo předmětu nelibý cit vzbuzujícího.

§ 23. Vzrůst energie mysli.

d) Vybavenina ani nesplývá s dojmem přítomným ani nevrací se pozornost od ní k dojmu zpět, nýbrž přebravši energii a pozornost, převádí ji směrem jiným: Vybavení pokračuje; dojem přítomný buď jest tak sláb, že nedovede na déle poutati k sobě pozornost, anebo ustane vzbudiv energii, která zůstává v mysli tak dlouho, až se buď vyčerpá anebo nějakým způsobem přejde drahami motorickými ven. To jest nejčastější případ skutečného dějství duševního, pro nějž příkladů uváděti netřeba. Každý dojem způsobuje vybavování, budí upomínky, nutí k přemýšlení, anebo způsobuje

[1]) Srovnej můj článek: Das charakteristische Merkmal der Volkspoësie v Steinthalově Zeitschrift für Völkerpsychologie 1889.

zamyšlení se, a představy buď jsouce řízeny rozumem, jak říkáme, druží se v soudy anebo nastává hra obrazivosti, o kterýchž věcech zde mluviti nechceme. Všem těm úkazům jest společné, že energie z dojmu přešedši ve stopy způsobuje vybavování jiných dojmů, pro něž není stejného popudu.

Vysvětlíme si pouze některé konsekvence přijatého principu. Především jest vysvětliti faktum, že představa nějaká vybavena byvši může vybavovati představy jiné neustále, jestliže nenaskytne se překážka.

Odkud béře se energie k tomu potřebná? Otázka ta není zbytečná. Pochopíme ovšem dobře, že energie silným dojmem vzbuzená přejíti může ve stopy po dojmech předešlých a vybavovati představy. Než tu by bylo přirozeno, aby energie vyčerpala se vybavováním, aby slábla a zanikla, a s ní i další vybavování. Avšak proti tomu zkušenost poučuje, že energie nejenom se nevyčerpává v mnohých a mnohých případech, že neslábne, nýbrž že vzrůstá, že vybavení postupuje rostoucí rychlostí, až přejde třeba v záchvat zasahující i nervstvo vegetativní. Mnohdy, jak známo, upomínka člověka vzruší k nevypsání, pouhé pomyšlení na nějakou eventualitu zbavuje nás rovnováhy, jediné slovo nás shroutí.

S Herbartova stanoviska jest to ovšem pochopitelno, neboť představy jsou síly, jsou to zároveň stavy duše osobité a jejich vzruchem vzbudí se energie duše, která má svou energii. S našeho stanoviska vysvětlení podává latentní nahromaděná, vázaná energie nervová. V každém nervu ji musíme dle analogie světa hmotného předpokládati, a každá stopa jest jaksi energie klidu; neboť stopa udržujíc se jest v rovnováze s tím, co by ji mohlo shladiti. A sice jest to poloha vratká. Slabým nárazem — zde popudem — rozpoutá a uvolní se celé její kvantum a zvětšuje účin, který není v přímém kvantitativním poměru k příčině své. Mysl má svou energii.

Jestliže jest představa *A* členem velkého tlumu, repraesentuje tento tlum jisté quantum vázané energie, která jest pohotova k vybavení, a jakmile vybavením *A* rovnováha anebo, chceme-li, klid tlumu se přeruší, vybije se jaksi napjetí, ne najednou, ale posloupně; energie vzrůstá, až je celý tlum v činnosti. Na to přejde energie buď v jiný tlum, kdež se týž pochod opakuje, anebo přejde v nějaký sdružený pohyb, anebo ji strhne na sebe dojem jiný. Vidím na př. obraz, vzpomenu na originál, jejž jsem kdysi viděl. Tam setkal jsem se s člověkem, s nímž měl jsem nemilý výstup. Vzpomenu si na to vše a vzpomínkou se znova rozčilím, takže konám všeliké pohyby, zatínám pěstě, ulevím si rozhořčeným slovem, konečně padne zrak na obraz jiný, čímž se reprodukce posavádního směru přeruší a s ní rozčilení usadí.

Některý tlum jest tak mocný a tak souvislý v částech svých i s představami jinými, že pouhé zavadění o jeho obor vzbudí neočekávanou zásobu energie, která se vybíjí buď rychlou reprodukcí anebo rázným motorickým effektem. Ješitný člověk má takovýto tlum v představě osobnosti, kteráž jest souhrnem celé řady dojmů spojených s výrazným citem samolibosti, uspokojení vědomí vlastní síly a ceny. Dotkni se ho slovem káravým, po-

nižujícím a rovnováha jest ta tam; otřásá se v hloubi duše své a dává uraženému já průchod všelikými nezřízenými výlevy.

Fanatik může býti a bývá člověk spořádaný a klidný; avšak sebe slabší dotknutí se jeho přesvědčení náboženského přivádí jej z rovnováhy a to nejen po stránce nelibé t. j. když by něco rušilo, překáželo jeho představám, ale i po stránce libé, když něco představy ty by sesilovalo. Každé zabočení hovoru v obor fanatický způsobuje zmocněnou činnost. A nejen to, všechny dojmy více méně zabočují v tento obor a zabarvovány jsou jaksi jeho působením. Na všechno dívá se brýlemi, jež mu nasazují ony mocné tlumy.

Tak se to má s každým člověkem, jenž má buď zálibu pro určitý obor duševní nebo hmotné činnosti anebo, jenž poměry jest nucen zabývati se po přednosti jedním oborem. Tak se to má i s člověkem fixní ideou trápeným a člověkem postaveným vůči novým okolnostem, které pozměňují dosavádní řád jeho mysli neúprosnou nutností. Lear jest tak naplněn hořkostí nad nevděkem svých dcer, že každý zjev mu je připomíná. Uprostřed bouře ptá se vichru, má-li také nevděčné dcery, koho potká, ptá se ho na něco souvisícího s jeho bolem, všechny myšlénky jeho točí se okolo jediného středu a jiných není téměř schopen.

Stupňování činnosti přecházející v záchvat anebo v ochabnutí, jak je pozorujeme při affektech, nedá se jinak vysvětliti než vzrůstem energie a vzrůst energie jinak než, předpokládáme-li jakési napjetí podmiňující rovnováhu mysli, klid duševní.

Affekty vybízejí k zvláštní úvaze.

Affekty, vášněmi rozumíme *emoce* čili *hnutí mysli* tak silná, že energie jimi vzbuzená přechází z mysli v dráhy motorické a tím zachvacuje i nervstvo vegetativní.[1]) Jakožto hnutí mysli jsou to city, kterýchž známkou jest,

[1]) V pojímání vášní jest mnoho dosud růzností. Poněvadž zapomínáno bývá, že zjevy psychické jsou vždy činnosti, jež mají tři stránky, obsahovou, citovou, volní a poněvadž při roztřiďování hleděno bylo jen k jedné stránce: měli theoretikové s vášněmi, v nichž stránka citová i volní se uplatňují skoro stejnou měrou, potíž, kam by je zařadili, zda k citům či k snahám. Mimo to působilo nesnáze vysvětliti poměr vzruchu motorického ke vzruchu duševnímu, který je pro vášeň charakteristickým znakem. V starší psychologii (*Scheidler*, *Schulze*, *Enomoser*, *Ulrici*, *Carus*, *Mass*, *Weber*, *Fischer*) pokládán býval affekt za silnější cit S tím souhlasíme potud, že omezujeme affekty na jisté city. Naproti tomu *Herbart* popírá, že by affekt byl citem; jest mu složitějším zjevem duševním, který může se citem způsobiti. Jest k tomu patrně veden důsledky svého částečně metafysického stanoviska, dle něhož cit záleží v trpném stavu představy, jež buď byla zdvihána nad práh vědomí posilami aneb tísněna. Bylo mu tedy nesnadno vysvětliti, kterak může takováto představa způsobiti rozruch tělesný vlastní affektum. Kdežto však Herbartovci dávno již opravili jeho náhled, *Kirchner* obnovuje námitky jeho. (Katechismus der Psychologie 1883 str. 241.) Dále bývaly vášně stotožňovány s náruživostmi; než již Herbart na dobro odlišil tyto dva zjevy, takže nyní teprve *Brentano* je zase spojil. Avšak Brentano vychází při svém třídění zjevů duševních od principu nesprávného. (Srovnej Element psych. str. 43 a násl.)

že vznikají z představ, tak že stojí jednak proti citům tělovým, které nezasahují mysl, jednak proti citům smyslovým, které vznikají vnímáním a při nichž přízvuk podstatně tělový dostává zvláštního rázu vybaveninami nedostupujícími plného uvědomění. Tedy ne každý cit, ale každá emoce může stupňovati se ve vášeň. Fysiologické úkazy jsou podružné a na vysvětlení jejich postačí přijmouti možnost, aby mocný vzruch mysli dal se převésti do drah motorických, kterážto možnost dána jest právě obloukem čivným, to jest tou okolností, že každý dojem, každá činnost duševní probíhá nejen sensitivní, ale i motorickou drahou. Vysvětlení pak průběhu podává to, co jsme výše uvedli o energii mysli. Každý mocný dojem vzbuditi může tolik energie, že na její vyčerpání spotřebují se všechny dráhy. Silná bolest, silný dojem smyslu kteréhokoli způsobuje změny organismu podobné těm, jež spatřujeme u affektů; tedy může i hnutí mysli, a priori souzeno, míti účinek takový, a jenom v tomto případě chceme mluviti o vášni jsouce k tomu vedeni obyčejným způsobem pozorování a pojímání dění duševního.

Co se týče poměru vzruchu motorického a duševního, považují někteří fysiologové a fysiologičtí psychologové vášnivý vzruch za následek změn organických, kdežto převážná většina psychologů soudí, že motorický vzruch a znepravidelnění činnosti organické je následkem vzruchu psychického. *James* naznačuje tuto alternativu slovy: nepláčeme jsouce zarmouceni, nýbrž jsme zarmouceni, protože pláčeme. K prvním náleží mezi jinými též *Ch. Darwin*, jenž dí (Ausdruck der Gemüthsbewegungen přel. Carus 1884, str. 208): Die meisten unseren Gemüthsbewegungen sind so innig mit ihren Ausdrucksformen verbunden, dass sie kaum existieren könnten, wenn der Körper passiv bleibt. Nejnovějším zástupcem tohoto náhledu jest dánský fysiolog *Lange* (Über Gemüthsbewegungen Něm. překlad Kurellův, Lipsko 1887). Dle něho jsou affekty uvědomění si organického nepravidelného rozruchu, který vzniká změnami innervace svalstva vasomotorického. Tak vzniká: Seslabením úmyslné innervace affekt zklamání (Enttäuschung). Přidruží-li se k tomu úkazu, jejž k vůli krátkosti značíme S, súžení cev (= Z), vniká trud Kummer)

S + Z + Sp (spasmus organického svalstva) způsobuje leknutí.
S + J (inkoordinace) způsobuje rozpaky.

Zvýšená innervace úmyslná + Sp jest příčinou napjetí. Přidruží-li se k tomuto zvýšení rozšíření cev, vzniká radost a druží-li se k radosti též inkoordinace, máme prý hněv. Poměr pak, jak si jej představuje mezi změnou organickou a jí zapříčiněným stavem duševním, naznačuje takto: »Nepochybuji, že matka truchlící nad mrtvolou dítěte bude se vzpírati, ano že i bude uražena, řekne-li se jí, že to, co cítí, jest únava a ochablost svalstva, mražení její kůže krve zbavené, nedostatečnost mozku k jasnému a rychlému myšlení, a to vše že jest spojeno s představou o příčině těchto zjevů. Ale není příčiny se rozčilovati; neboť její cit je stejně silný, hluboký a čistý, ať pochází z příčiny jakékoliv. Než nemůžeme existovati bez svých tělesných případků. Vezměme uleknutému tělové symptomy, způsobme, aby jeho tepna bila klidně, aby zrak byl pevný, barva zdravá, pohyby rychlé a jisté, řeč mocná, myšlénky jasné — co zbude z celého leknutí?« Naproti tomu dokládá, že duševní příčina nevysvětlí, proč při ouzkosti blédneme a se chvějeme. Ukazuje na četné případy, kdy pusobení na organismus mívá za následek změny, podobné oněm, jež provázejí affekty. Líh, opium, hašiš způsobují radost, odvahu, jiné léky deprimují, požití muchomůrky uvádí v zběsilost. Naproti tomu dají se affekty mírniti fysickými prostředky, studené obklady mírní prudkost, bromkalium úzkost, některými prostředky dá se způsobiti úplná apathie. Celá tato

Tedy charakteristické jest pro vášeň, že vychází z mysli. Pokládám za jisté, že smyslový dojem jen tehdá jest schopen způsobiti vášnivý vznět, když vzbudí, vybaví představu nějakou toho druhu, že rozpoutá vázanou energii tlumu, jehož jest členem, kteráž pak rostouc nenajde látky stravné v mysli a vybuchne, kam může. Koho poleká střelná rána? Dítě nezkušené trhne sebou, rozpláče se, snad i omdlí, ale nelekne se; mocný účin na nerv sluchový není v následcích svých jiný než, uhodí-li se dítě do hlavy. Operaci bolestnou podstupuje dítě nic netušící klidně a bolesti, jež mu tím způsobíme, nemají vášnivosti. Nikdo jich tak nenazve. Avšak zkušenější dítko hrozí se k ráně připravené ručnice, nože operateurského a pouhá představa o možném následku vzbuzuje v něm hnutí mysli, které teprv přejde ve vášnivý záchvat bázně, děsu. Podobně i my dospělí znamenáme rozdíl mezi stavem způsobeným náhlým, neočekávaným dojmem a způsobeným dojmem očekávaným, jejž nedovedeme odvrátiti. Jinak působí na nás pohled na ručnici namířenou, o níž víme, že je na ostro nabita a jinak na ručnici, o níž víme, že je nabita na slepo. Kde není času, aby se vybavila představa možných následků, neshledáváme vzruchu vášnivého a nemluvíme o něm v tom smyslu. Pohled na úchvatné divadlo přírodní rozvášní jen toho, kdo má smysl, jak říkáme, pro krásu přírodní anebo, komu vzbudí představy nějaké, hluboce se dotýkající základů jeho bytosti. Umělec stoje u břehu moře rozbouřeného cítí vášnivý vzruch vznešenosti, Lear v bouři rozvášní se pomyšlením na nevděk svých dcer, matka, jejíž dítě nachází se v nebezpečenství na loďce rybářské, omdlévá starostí o jeho blaho: ani jednomu z těchto nevzbuzují blesky, hrom a burácení vln hrůzu svým zjevem, nýbrž zbuzené myšlenky je unášejí nebo schvacují.

Tříleté dítko, jak svědčí Perez,[1]) necítí při úmrtí matky velkého vzruchu a klidně dívá se na stuhlou živitelku, pěti- šestileté není k upokojení. Patrně, že onomu nedostává se představ, jež by ranou osudu mohly býti vzrušeny. Však říkáváme litujíce sirotka malého: jak šťastno jest to dítě, že tomu nerozumí, že nechápe! Mistrně líčí účinky obavy v mysli Tolstoj v Obležení Sevastopole, a zkušenosti naše o náladě před zkouškami

hypothesa, jakkoli zajímavá svými detaily a důležitá pro vzácný material, padá jediným důvodem. Musí totiž při ní se předpokládati, že *každá* změna organismu má ve vědomí svůj určitý korrelat, což jest neoprávněný obrat soudu: »každý psychický zjev má svůj fysiologický korrelat« a vede ke stotožnění psychického s hmotným čili ke stanovisku materialistickému. Proti Langovi svědčí také pozorování, o němž *Lehmann* učinil sdělení při sjezdě mnichovském, že tělesný výraz affektů dostavuje se později než hnutí mysli a trvá ještě dlouho po tom, když psychický stav ustal. Dále pozoroval *Mentz*, a pak týž Lehmann, že dojem, který nedostoupí vědomí, nikdy nezpůsobuje tělesných změn. Podobně odmítnouti jest Külpe-ův náhled, že affekty jsou spojeninami z Organempfindungen a citu. *Külpe* totiž pokládá cit za samostatný stav vědomí, který dle okolností sám nastati může, a pak ovšem může se mluviti o spojení citů s počitky; tím dostává jiný základ jak pro pochopení tak pro rozdělení affektů. Avšak city nejsou samostatné zjevy duševní a tím jest věc rozhodnuta.

[1]) *Perez,* L'enfant de trois a sept. ans. 1888² str. 229.

dávají za pravdu, že pomýšlení na možný následek, tedy představa, vyvolává úkazy tělové, nechuť k jídlu, nepravidelnost vyměšování, vysychání v ústech, závrati. V románech často čteme, jak pouhým pomyšlením na něco člověk se může tak rozčiliti, že vrávorá, že se mu hlava točí, že zavírá oči, aby se vzpamatoval.

Závrať vůbec jest jedním z nejčastějších účinků fysiologických dostavujících se při napínavé činnosti představovací, při úsilném vzpomínání, při namahavém počítání, při kombinování vzdálenějších vybavenin; též současné upínání pozornosti na dvě řady buď vjemové nebo vybavující se způsobují závrať, která v menších stupních jeví se pouze motáním se, nejistým pohybem, ve větších stupních spojena jest s alterací žaludkovou a vrhnutím. A všechny tyto úkazy závrati dostavují se též z příčin fysiologických, při otrávení se, při houpání se a nikdy nevzniká psychický úkaz zmíněný, takže nemožno souditi, že by na př. závrať fysiologicky vzbuzená teprve vzbuzovala příslušný stav mysli. A tak se to má se všemi fysiologickými úkazy vnitřními i vnějšími, které pozorujeme při affektech; vznikají někdy popudy tělovými, ale nemají za následek vášnivá hnutí mysli vždycky, jen když vybavením zasáhnou i mysl.

Naše ponětí vášní a vysvětlení vášnivého vzruchu musí svou platnost osvědčiti i při rozdělení vášní. Jsou-li vášně hnutími mysli a liší-li se od nich jen tím, že vzruch jimi způsobený jest pouze kvantitativně jiný, budou i co do přízvuku i co do obsahové stránky, je-li jaká, stejně se míti jako city vůbec. Především je tedy patrno, že vášně jsou buď *libé* nebo *nelibé*, a tato dvojice musí se jeviti v tělovém vzruchu, poněvadž libost a nelibost vůbec má také svůj fysiologický substrat, tak že tedy bude jiný účin libé a nelibé vášně a zase, že budou se libé vášně v něčem shodovati jakož i nelibé. Ovšem nemáme ve zvyku vášně rozeznávati dle přízvuku; za to však je zcela patrný rozdíl dvou druhů, jichž typické příklady jsou na jedné straně hněv, na druhé bázeň, jejichž vzruch i duševní i tělesný jeví se patrnými zvláštnostmi. Kant jmenuje je sthenickými a asthenickými (schmelzende u. rüstige), což Durdík[1]) velmi vhodně překládá: *jaré* a *chabé* vášně.

Pochopitelně a výrazně jest označen rozdíl průběhu jejich slovy výbuch jakožto charakteristikon jarých a záchvat, jakožto charakteristikon chabých. Srovnáme-li nyní podstatný ráz výbuchu a záchvatu s fysiologickým pochodem provázejícím libost a nelibost vůbec, shledáváme úměrnou shodu, takže je na snadě domněnka, že výbuch jest jenom vášnivě stupňovaná libost, záchvat vášnivě stupňovaná nelibost, že tedy sthenické vášně jsou zvrhlé city libé, asthenické zvrhlé city nelibé.[2])

---

[1]) *Durdík* (Psychologie § 126 a 127).

[2]) Také *Külpe* uznává jen jedno rozdělení affektů na libé a nelibé, ježto za základ klade city; avšak odporuje našemu mínění, že motorický vzruch libosti a nelibosti a affektů libých a nelibých jsou podstatně tytéž. *Drobisch,* Emp. Psych. § 83 nazývá

Této domněnce neodporuje, co víme o fysiologických pochodech, které provázejí na jedné straně libost a nelibost dojmů, na druhé straně affekty sthenické a asthenické. Z pokusů, které podnikli Mosso, Ferré a Lehmann,[1]) vysvitá, že příjemnost a nepříjemnost dojmů provázena jest zvláštní účelnou změnou fysiologickou, která u všech dojmů stejného přízvuku v základě jest stejná, mění se však dle intensity dojmu. Hlavní úkazy jsou při dojmech příjemných zmnožení energie svalové a zvětšení objemu údů, jež vzniká rozšířením cev a zvětšením rázů srdečních, zvýšení innervace svalů dýchacích; při dojmech nepříjemných: zmenšení energie svalové, zmenšení objemu údů, zmenšení rázů srdce, čímž vzniká zaražení proudu krve venosní. Musí se pak rozeznávati první účin dojmu od následků; v prvním okamžiku jeví se zvýšení činnosti dýchací, čímž vzniká větší innervace svalstva, brzo však nastane ochabnutí.[2])

Přirovnáme-li k tomu nyní tabulku Langeovu,[3]) jenž pozoroval nejjednodušší případy affektů, shledáme patrnou shodu; jednoho druhu affektů fysiologickou známkou jest *zvýšení*, druhého *oslabení* úmyslné innervace. Podobně popisuje Kramář[4]) dle Wundta fysiologický účin affektů. Sthenické affekty, praví str. 35 a nás., zrychlují činnost srdce, cévy se přeplňují a rozšiřují, puls zrychluje a sesiluje, s tím pak nutně souvisí

---

sthenické affekty die der Überfüllung, asthenické die der Entleerung; *Volkmann*: excitierende a deprimierende.

[1]) *Lehmann*, Die Hauptgesetze des menschlichen Gefühlslebens § 93. Vlastní pokusy uvádí v následující kapitole.

[2]) Experimenty své *Lehmann* obmezil na zkoumání dechu, tlukotu srdce a objemu jednotlivého údu (ruky) při affektech. K určení změn dýchání sloužil pneumograf; k určení druhých dvou úkazů najednou plethysmograf. Jest to roura na jedné straně zavřená, která se nastrčí na ruku obalenou gumovým rukávem, kterým se způsobuje, že přiléhá neprodyšně. Na to naplní se skrze postranní rouru vodou; od této roury vede gumová roura k psacímu apparatu Mareyovu. Každá změna objemu ruky působí na vodu roury a ta zase na vzduch v rouře postranní a v apparátu psacím, pohyb tím způsobený zaznamenává se ručičkou apparatu na otáčející se válec kymografia. Křivka tak zaznamenaná ukazuje rázy tepen a každé přerušení proudu krve a změnu objemu způsobenou zvětšeným nebo urychleným tlukotem srdce. Rozdíly stavu normálního a stavů vášnivých dají se tímto způsobem zajímavě označiti, ač se jim nedostává žádoucí přesnosti. Na mnichovském sjezdě psychologickém sdělil Lehmann v přednášce, jež byla pouze tištěná rozdána: Über die körperlichen Äusserungen psychischer Zustände (Bericht über den III. int. Congress str. 284) že pokračuje ve zkoumání započatém užívaje zlepšeného plethysmografu, jímž lze přirovnávati puls téhož člověka v různých dnech a jenž vůbec všechny jemnější změny objemu naznačuje. Jakožto zajímavý resultát svých pozorování uvádí, že výška pulsu mění se periodicky; maximum jest v srpnu a září, minimum v lednu a únoru. Zdálo by se, že to závisí od teploty vzduchu, avšak místnost, v níž pokusy podnikány byly, byla i v zimě i v létě stejně teplá 18° 20° C. Jest tedy nutno jinou příčinu zvýšení pulsu v jednotlivých periodách předpokládati; avšak není dosti materialu, aby statistická data opravňovala k určitějším závěrům.

[3]) Viz poznámku na str. 83.

[4]) *Kramář*, O nevědomých představách II:, str. 35.

zrychlení dýchání. Asthenické affekty zvolňují činnost srdce a po případě zastavují docela a sice v době diastolické, ježto také podráždění nervu bloudivého (n. vagus) způsobuje, je-li silné, diastolické zastavení. Mluvíme-li s Durdíkem, jeví se výbuch stupňovanou innervací, záchvat náhle zaraženou, seslabenou innervací.

Jiný důvod poskytuje vývoj affektů. Dle Pereza jest dítko teprv v sedmi letech schopno přibližně těch emocí jako člověk dospělý, což má patrnou příčinu v tom, že teprve tou dobou nasbírá dostatečných zkušeností, aby vybavením jich mohly vzniknouti děje složitější. Prvotní affekty jsou jednoduché, většinou stejné svými účinky fysiologickými, smích a pláč jsou hlavní projevy a známky jejich příjemnosti a nepříjemnosti; při tom však sdružují se reflexní pohyby s dojmem dle povahy jeho, takže při obnovení stavu podobného se vybavují a tvoří souvislou řadu a základ k různostem affektů.

Tak shledáváme [1]) při affektu žalu komplex úkazů, které dříve vyskytovaly se jednotlivě. Jest tu zúžení cev, které provázelo každý dojem nepříjemný a s tím i ochabnutí volného svalstva, které se dostavovalo i při nepravidelnosti vnitřních funkcí organických. Jsou tu slzy, které reflexně vytryskovaly při podráždění sítnice; jest tu mražení, které způsobováno bývalo náhlým ochlazením, jest tu zvláštní alterace svalů polykacích, vzlykot, zúžení hrdla atd., které bývalo způsobeno hořkým nebo vůbec nepříjemným dojmem chuťovým. Nescházejí ani výkřiky, které jsou jediným možným reflexem na dojmy nenadálé, jimiž vzniká zaražení dechu, po němž musí následovati vyražení, čímž v činnost uvedou se hlasivky. V pozdější době odpadají, když odpadá tělový dojem a rozruch vychází od představy (306). Tyto všechny úkazy ponenáhlu skombinovaly se, associovaly se, až utvořily celkový tlum, který dojmem nepříjemným buď celý neb částečně mohl býti vybaven a to jsou případy jednoho affektu lišící se jen intensitou dojmu a rozprostraněním se jeho účinku po drahách motorických. Že zde vybavení hraje důležitou úlohu, to je patrno z příkladů, kde navoděním jistého pohybu náležejícího do takovéhoto tlumu výrazového navodí se i ostatní pohyby a též duševní stavy příslušné. Jestliže hypnotisovanému stáhneme koutek úst, ihned ramena klesají, hlava se kloní, slzy se vyřinou, a na kolik souditi můžeme o duševním stavu jiných osob dle posunu, na tolik jsme i zde oprávněni souditi dle zákona sdruženosti, že se v hypnotisovaném navozuje nálada žalostná, což se jeví i jeho dalším jednáním. Kombinací reflexních pohybů, zapříčiněných zvýšenou innervací provázející každou libost, vzniká tlum fysiologických úkazů, jež provázejí affekt radosti na stupni vyšším. Dle různosti dojmu vznikají z téže příčiny různé reflexy. Dítě ssajíc, v koupeli přiměřené se nacházejíc, nasyceno a očividně v dobré náladě, otvírá oči. Totéž učiní, vložíme-li mu do úst teplý, hladký předmět k. př. prst. Instinktivní jest výraz obličeje, který se jeví u dítěte při ssání, snad jsa vzbuzen

[1]) *Lehmann*, l. c. 286.

pohyby jazyka při příjemném dojmu chuťovém. Úsměv provází příjemný dojem zrakový i sluchový, k tomu druží se pohyby nohou a rukou. Preyer [1]) vysvětluje to podrážděním ramus lacrimalis nervi trigemini, čímž se zvětší vylučování žlázy slzné, aniž ovšem dojde k proudění slz. Proč se to při příjemném dojmu děje, vysvětluje Lehmann takto: Podrážděním rohovky reflexně rozhojní se slzy, otevřením oka vždy se rohovka podráždí, a větším rozevřením, které, jak výše řečeno, dostavuje se instinktivně při dojmech příjemných vůbec, zvětší se podráždění rohovky a tím i vylučování slz. Slzy radosti mají v tom svou příčinu. S tím i souvisí, co jsem pozoroval při některých osobách, že vypravujíce veselé anekdoty dovedli se zdržeti smíchu sice, nikoliv slz. Z počátku jim oči září, až se zarosí. Smích radostný [2]) jeví se rozšířením nozder a oka, čímž na čele rýsují se vodorovné vrásky veselé náladě tak charakteristické, ústa jsou otevřena, jakoby všechny smysly měly libý dojem přijmouti. Příčinou toho je zvýšení innervace dýchacích svalů, čímž dýchání se stává nepravidelným dle známého způsobu. Dle Preyera [3]) smích teprv od 4 do 7 týdne se hlásí, ale pouhými pokusy, takže se zdá, že předpokládá stupňování libosti prostě tělové dojmy vybavenými. Tomu svědčí, že jednak smích provází u dospělých teprv větší výbuchy radosti a že jej nejspíše zastaneme tam, kde nepříjemný dojem náhle zamění se příjemným; divoši jásají nad pádem nepřítele, komické vzbuzuje smích. Je tedy přirozeno, praví Lehmann, že smích teprv ponenáhlu určitěji se dostavuje, když se zásoba představ dítěte zmnoží a tím zjedná i možnost větší libosti, než ji dovede vzbuditi pouhý počitek tělový.

Co se týče pláče — ne pouze slzení —, který jest jmenovitě u citlivějších dětí a vášnivějších žen průvodcem nejen žalu, nýbrž i vší nepříjemnosti affekty vůbec vzbuzené, praví Lange, že je následkem dilatace následující na spasmus cev, čímž se přivádí více krve k žlazám slzním a způsobuje větší vylučování. Tím ovšem není vysvětleno, proč právě smutné dojmy pláč vzbuzují, neboť dilatace a zvýšení proudu krevního vzniká i při rozruchu provázejícím dojmy příjemné, jak výše naznačeno. Avšak jest také známo, že pláč i v radosti se dostaví i smích provází (*δακρυόεν γελάσασα*), i jest pravdě podobno, že svého rázu smutného nabývá pláč teprv spojením s jinými úkazy nepříjemného dojmu. Postačí nám pouhá okolnost, že souvisí se vzruchem dojmů nepříjemných vůbec.

Neshledáváme tedy v celém materialu fysiologickém o affektech, pokud nám jest přístupen, nic, co by odporovalo našemu mínění.

Jediná věc, která by na první pohled zdála se odporovati, jest, že mimo radost ve vyšších stupních, všechny affekty celkově jsou nepříjemné, ačkoliv jejich fysiologický rozruch obsahuje úkazy vlastní dojmům příjemným. Než i ta nesnáz dá se urovnati. Vášní sice máme jak v obyčejném způsobu

---

[1]) *Preyer*, Die Seele des Kindes 1884² str. 22.

[2]) *Wundt*, Psych. II², 426. *Kramář*, O nevědomých představách II. 34, *Lehmann* l. c. str. 303.

[3]) *Preyer*, l. c. 219—222.

myšlení tak ve vědeckých knihách mnoho druhů, ale základními zůstávají radost jakožto typus příjemné, žal jakožto typus nepříjemné vášně. Ostatní vášně jsou buď stupňované základní, na př. v Durdíkově[1]) desce (milé překvapení, rozpustilost, opojení), nebo v Náhlovského[2]) desce (Beklemmen, Staunen, Verlegenheit, Verblüffung, plötzliche Verstimmung), aneb dostávají ráz svůj od emocí přecházejících stupňováním ve vášně (vášnivá láska, vášnivá touha), anebo zase vznikají střídáním se přízvuku, které děděním nabývá vlastního rázu (stud, hněv), anebo konečně kombinací citů s leknutím, které samo o sobě není vášní, nýbrž pouhou, jaksi mechanickou reakcí na jakýkoli silný dojem (úžas, bázeň). Vždy však dá se analysou vášnivého pochodu ukázati, že jest buď příjemný nebo nepříjemný, sthenický anebo asthenický v částech nebo v celku a že výrazné úkazy tělesné určitým vášním připisované nevymykají se z tohoto rozdělení. Vizme na př.: hněv. Ten jest v prvním okamžiku vždy nepříjemný. Vždy vzniká představou, která sama o sobě působí nepříjemný cit: urážka, neshoda vlastního přesvědčení s uskutečněním nějakého činu, odpor proti obmýšlenému nebo skutečnému ději, zadržování volní činnosti, výsměch atd. atd.

Proto se v prvním okamžiku zarazíme a cítíme depressi. Avšak ihned nastane reakce k odvrácení příčiny dojmu, která uvolňuje napjetí zdržením nastavší, a z passivnosti přecházíme v důraznou aktivnost. Jestliže ihned přejde v čin, vyčerpá se tím energie, nastane ukojení a tím i cit libosti. Nelze-li však rychlým činem, jak říkáme, shladiti si žáhu, anebo nedovedeme-li úmyslně vzruch potlačiti, aby se odložil na dobu pozdější, čili jinak, jestliže představa o budoucí odvetě nedovede energii rozbouřenou zaměstnati, aby se hněv ukonejšil, vyrazí napjetí drahami kterýmikoli, slovy, nevázanými pohyby, až se vybouříme, schladneme; a v tom je zase moment libý. Homér tedy plným právem nazývá hněv sladkým. Jest tedy dvojitost fysiologických úkazů a zdánlivá neshoda se základním rozdílem naším vysvětlena a vyrovnána.

Podobné střídání záchvatu a výbuchu a s tím spojenou směs libosti a nelibosti shledáváme při unesení, ve které přechází cit vznešenosti.[3]) První dojem, jakého doznáváme při pohledu na rozbouřené moře, na rozzuřený oheň, na ohromnou stavbu, do ohromné hloubi, při závratné rychlosti jest leknutí; představa možného nebezpečenství zarazí nám dech, krev v žilách stydne, vlasy se judží, zastavíme se, couvneme, napřáhneme ruce, jako bychom chtěli odvrátiti nějaký nebezpečný zjev — to je dojem rozhodně nepříjemný, teprv za chvilku dostaví se pocit bezpečnosti a nastoupí vybavení, jež je tím libější, čím nelibější bylo původní ustrnutí, a jež má všechny příznaky vášnivé radosti. Nezřídka dáme se do jásání, vydáváme výkřiky zvláštní, jakobychom byli uneseni v pravém smyslu slova, napřahujeme ruce, nakláníme se zjevu vstříc.

---

[1]) *Durdík*, Psychologie § 127.

[2]) *Náhlovský*, Gefühlsleben § 25.

[3]) *Durdík*, Aesthetika 1875, § 15. str. 42.

Takovým způsobem daly by se snad pochopiti neshody mezi celkovým vzruchem nějakého affektu a schématem naším. V nejvyšším stupni vášnivého vzruchu jsou úkazy všech affektů stejné, vzruch jest i fysiologicky i duševně tak mocný a nepravidelný, že není rozdílu; smích a pláč, bledost a rudost, výbuch a záchvat se střídají a končívají stejně ochrnutím veškeré činnosti duševní i tělesné. Rozvaha, rozum mizí a tím i možnost vědomí přízvuku. Člověk jest v takových okamžicích bez sebe. I to tedy souvisí a vysvětluje se naším ponětím vzruchu tělesného při affektu.

Z celého rozboru affektů vysvitá, že vzruch jimi způsobený důsledně se vysvětluje zákony energie fysické a zákony associačními, že souvislost fysiologických a duševních úkazů zde pochopitelna jest bez nějakých zvláštních hypothes o poměru duše a těla. Základní empirický princip parallelismu i zde postačí.

§ 24. Appercepce.

Dle předchozího jest každý stav duševní závislý nejen na objektivním popudu, nýbrž i na subjektivní úpravě mysli. Popud vnější procházeje individuálním prostředím nabývá teprv podoby, v níž jeví se našemu vědomí. Vjemy, představy jsou součinem dvou činitelů, v každém je kus objektivnosti, ale každý jest i subjektivní. Nervstvo s fysiologické stránky a mysl se stránky duševní jest dílna, v níž teprv spracovávají se složky poznání, z nichž sestavujeme si svět vnější.

To se rozumí samo sebou a vyplývá z podstaty dění duševního. Zákony pak toho dění jsou i zákony spracovávání látky poskytnuté světem vnějším, poznávání.

Subjektivnost všeho toho dění jeví se však i jinde. Ježto spracování dojmů záleží na mysli, závisí i na bohatosti zkušenosti, na její kvantitě a, poněvadž tato se mění každým okamžikem, jest i spracování téhož popudu v různých dobách jiné.

Můžeme pak na tento proces pohlížeti se stanoviska relativně objektivního t. j. pozorovati, jaký výsledek má ve vědomí jistého duševního jedince dojem, jenž by normálně měl míti účinek ten a ten. Můžeme se ptáti: jaký cit vzbudí v příteli ten a ten dojem, jak jej bude posuzovati, jaké v něm vzbudí představy; co vidí v tomto zjevu ten, co onen; jak pojmenuje jej ten, jak onen atd. Patrno, že ve všech situacích naznačených otázkami právě uvedenými, uplatní se subjektivní stránka, že bude odpověď na ně různá podle toho, jak jest mysl urovnána co do kvantity i kvality, jaký jest stav nervstva smyslového a celé rozpoložení tělesné.

S tohoto hlediska platí obecně formule: každý dojem jest podmíněn dojmy staršími a mysl doznává každým dojmem změny t. j. nový dojem spolupodmiňuje uspořádání dojmů starších.

Tomu říká se a p p e r c e p c e. Je patrno, že všechno, co se při tomto pochodu děje, jest podmíněno a vysvětleno zákony associačními.

II.

Nový dojem jest v nějakém poměru k mysli a způsobuje vybavování; nezpůsobuje-li vybavení, není také appercepce. Všechny pochody a všechny kombinace, jež mohou při této příležitosti nastati, jsme buď uvedli pojednávajíce o průběhu proudu představového a o energii mysli, buď naznačili odkazujíce k processu myšlení a souzení, takže není zde nijakých nových pochodů a zjevů duševních, které by zvláštním rázem vynikaly. Appercepce jest tedy pouze souhrnný název pro jisté pochody zapříčiněné a zdůvodněné zákony duševními a pro theorii psychickou jest bez významu, tak asi jako pojem zvyku, jímž se označuje akkomodace staršího poznání, starší zkušenosti, starších tlumů, představám novým a odpor, který starší tlumy činí nerušenému účinu nových. A jako zvyk býval přeceňován na př. od Humea a činěn vysvětlovacím principem psychologie,[1]) kterýžto náhled byl opravou redukován až na pouhé konstatování fakta zvyku, tak i appercepce bývá přeceňována a obmyšlována významem, který jí v theorii psychologické nikterak nenáleží. Bývá přirovnávána assimilačnímu processu při zažívání (Steinthal, Durdík)[2]) aneb s barevným sklem, jímž se na přírodu díváme, nebo s vnitřním okem, které percepci jakoukoli pojímá a duševním majetkem tvoří (Drtina).[3]) Poznání pochodu apperceptního, dí Lazarus,[4]) jest klíč k vysvětlení všeho vývoje a vší tvůrčí činnosti jak ducha jednotlivcova tak ducha národního. To je ovšem pravda, pokud pochod apperceptní jest totéž, co pochod poznávání; vysvětlením jeho zajisté vysvětlíme vývoj jednotlivce i národa, ale appercepce sama není žádný zvláštní pochod od jiných rozdílný, nýbrž právě tyto jiné pochody (vnímání, souzení, reprodukce) s jisté stránky pozorované a v jednu kategorii zahrnuté. Drtina rozeznává čtyři druhy appercepce; *identifikující* a to je Wiedererkennen, průjev základního zákona associačního; *determinující,* kterou se určuje ze zásob představ smyslový vjem, a to jest assimilační pochod, o němž jsme jednali na str. 78; *subsumující* appercepce jest pochod souzení a *příčinná* appercepce je pochod usuzování. Není tedy třeba v theorii zvláštních názvů a třídění pro tyto pochody již určené a vysvětlené. Je to zbytečné opakování téhož, jak jest patrno na př. ve výkladu Herbartovců o zvyku a pozornosti; to bývají jenom variace téhož thematu.[5])

Avšak velikou důležitost má appercepce v paedagogice, a neváháme Lazarusův výrok o důležitosti appercepce reklamovati pro paedagogiku, neboť shrnujíc jedním pojmem celou řadu úkazů, umožňuje využitkování psychických zákonů pro paedagogickou theorii, umožňuje přehled po vývoji a dodává paedagogickým analysám opory vědecké. Celá výchova jest appercipování a celá výchova pochopuje se tedy zákony psycholo-

---

[1]) *Durdík,* Psych. §.

[2]) *Durdík,* Psych. § 92.

[3]) *Drtina,* O appercepci a významu jejím ve vyučování. 1896. str. 2

[4]) *Lazarus,* Leben der Seele, II, 252.

[5]) *Durdík,* Psych. § 94 a 95.

gickými; neboť záleží v přizpůsobování dojmů nových starším, ve využitkování zkušenosti a shromažďování zkušeností. Zásluhu o toto užití pojmu appercepce mají Herbartovci, kteří právě s paedagogikou se zanášeli po příkladu svého mistra a v její theorii novou pokrokovou epochu zavedli. V té příčině poučuje spisek Drtinův velmi dobře, kterak s hlediska appercepce na paedagogiku zvláštní jasné světlo se vrhá, jak vychovateli v theorii i praxi je vydatnou pomocnicí, jak nutí pohlížeti na vychování a vyučování systématicky a filosofičtěji, a jak omezuje diletantské experimentování, které dovolávajíc se známého výroku, že paedagogie jest umění, rádo uzavírá se všemu theorisování a odůvodňování praxe nějakými zákony; naproti tomu vylučuje úmornou šablonovitost odporující pojmu paedagogického vedení, za níž skrývá se neznalost duše lidské a neschopnost pochopiti její vývoj.

Nesmí se však v pochodu apperccpčním více hledati a nalézati, než tuto bylo vytčeno. Vkládá-li se do něho nějaký nový živel theoretický, nabývá appercepce jiného významu a po případě může činiti podstatnou část některé psychologické theorie. Ale prospěch z toho není; snad se vytkne a objasní nějaká stránka duševního dějství, ale zároveň se zmnoží neurčitost základních pojmů a nastanou neshody. Skutečně jest již *ponětí* appercepce, ačkoli je to nový, moderní název Leibnitzem zavedený a v německé psychologii akceptovaný, velmi rozmanité; ano i ponětí zcela sobě odporná se vyskytují. Též jest z toho patrno, že appercepce není organická část theorie, nýbrž pouze vočkovaný pojem. Nemáť vlastně *pojem* své dějiny, nýbrž *slovo* mění význam, byvši různým obsahem vyplňováno, což neshledáváme u základních pojmů psychologických jako jsou paměť, obrazotvornost, ať nedím představa, cit a vůle, kteréž také různě bývají pochopovány, ale při nichž člověk aspoň ví, co si asi má mysliti; souvisíť s vývojem myšlení vědeckého vůbec. Že dobře se bez tohoto pojmu v theorii lze obejíti, toho důkazem je celá psychologie associační v Anglii, spiritualistická ve Francii; ano i Herbart obešel se bez ní v Lehrbuch zur Psychologie, ač ve velké psychologii o ní obšírně se rozepisuje; rovněž novější fysiologické psychologie směru Münsterbergova.

Skoro by se mohla německá psychologie pro své přední repraesentanty Herbarta a Wundta s jejich školami nazvati appercepční proti associační anglické, kdyby to byl pojem důležitější. Zkoumáme-li tuto rozmanitost ponětí, jež sama o sobě jest podezřelá, shledáváme, že ji zaviňuje ne tak snaha určitý zjev vysvětliti ze základních pojmů theorie, nýbrž jisté konsekvence těchto pojmů opatřiti konkretními doklady ze zkušenosti, pro jisté vývody apriorické nabýti dokladů. Než ať tomu jakkoli, každý pojem appercepce, který chce býti více než slovem zahrnujícím některé případy vzájemného působení vjemů a mysli, obsahuje něco, co vzbuzuje pochybnosti.

Jak řečeno,[1]) zavedl pojem ten do psychologie a filosofie Leibnitz v různých významech, z nichž je důležitý ten, dle něhož jest uvědo-

[1]) Viz *Staude Otto*, Der Begriff der Apperception in der neueren Psychologie. Phil. Stud. I. 149 a nás. *Drtina*, l. c. str. 10—19.

měním si nebo reflexním poznáním vnitřního stavu percepce. Avšak již tu je viděti křížení se pojmu toho s jinými, zvláště s myšlením vůbec, souzením a poznáváním; vedle toho jest vytčen zde oprávněný význam slova, jak jsme jej výše stanovili: nově vstupující živly ve vědomí bývají pozměněny a uzpůsobeny stavu toho vědomí sama. Za Leibnitze psychologie byla ještě ve stadii metafysickém, a Leibnitz sám nepodal systému psychologického, takže jeho termini mají více filosofický než psychologický význam. I appercepce má pomáhati vysvětlení, kterak monas duševní od boha stvořená přichází ve styk s monadami ostatními, se světem vnějším taktéž stvořeným a ve vývoji a dění svém předurčeným. Jest jedním článkem v řetěze těch hlubokých a smělých pojmů, jimiž Leibnitz sestrojil si názor o světě hypotheticky, ale v mnohých směrech s pravou filosofickou tuchou, takže anticipace jeho vědou pozdější jsou pověřovány. Appercepce Leibnitzova nevznikla z potřeby určité psychické dějství vysvětliti, analysovati, není faktum zkušenosti, nýbrž hypothetický pomocný pojem filosofický.

Podobně se to má s ponětím appercepce Kantovým. Také on si konstruoval aprioricky mohutnost appercepční, kteráž jest spontánní činnost rozumu (psychologicky imaginarního), jíž představy názorem dané (recte stavy duševní) pojímají se v jednotné vědomí. Jest to uvědomění si sebe v poměru k stavům vědomí, jakož i obráceně, a spojení subjektu s objektem poznávání v jednotu myslící bytosti. Appercepce je původní majetek duše lidské, je to vlastně úplně bezobsažná součástka toho, co duch lidský apriori v sobě má, je to původní, samočinná síla duševní, základ vší individuality, ale sama svou všeobecností nad ni povznesena (Drtina str. 12). Metafysický význam její jest zcela zřejmý.

Herbart přijal pojem ten od Kanta a jako mnohé jiné pojmy spracoval v opposici k němu, jenž celou psychologii vylučoval z oboru exaktních věd, tak přizpůsobil i appercepci svému mechanismu představ. Co mohutnost Kantova způsobovala, to u Herbarta děje se samostatným, vůlí nepodmíněným působením představ; také představa osobnosti, já, jest tlum a appercipuje jako tlumy jiné; a tak odstraniv zase jednu z mohutností, proti nimž zde právem rázně vystoupil jakožto mythům, přiblížil se Herbart psychické skutečnosti. Jeho pojem appercepce jest empiričtější, pochod appercepční konkretnější. Když pak žáci jeho Steinthal a Lazarus i ostatní zbytky metafysických předpokladů odstranili a na skutečné dění duševní se obrátili, nabyla appercepce té tvářnosti, v níž jest jedině oprávněná a v níž může paedagogice prokazovati služby, o nichž výše jsme se zmínili. Než ani tu není vše čistě empirické. Steinthal sice správně dává důraz na to, že poznání naše jest výsledkem sub. a obj. činitele, a appercepci shledává právě v uskutečňování se tohoto poznání. On tedy i vnímání — percepci — pokládá vlastně za appercepci, pokud slouží poznání. Tu však právě ukazuje se nedostatečnost pojmu appercepce. Praví[1]): Soll eine Erkenntnis

[1]) *Steinthal,* Einleitung in die Psych. und Sprachwissenschaft I² 171.

entstehen, so muss zuvor eine Erkenntnis vorhanden sein, zu der eine andere kommt und mit der sie in ein Process tritt. Zum mindesten muss die seelische Wirkung in Folge eines sinnlichen Reizes da sein, mit der eine andere, ähnliche Wirkung sich verbindet, wenn die Seele *etwas schaffen*, appercipieren soll. Tedy poznání předpokládá poznání, apercepce apercepci? Budiž; avšak jak vznikne první apercepce? Steinthal dí, že utkáním se dvou smyslových dojmů, jež se spojují. Co jsou tedy ty dojmy jednotlivě? Spojení jejich kterými zákony se děje? Zajisté takovými, které působí před appercepcí. A jsou-li to tytéž zákony, jež řídí složenější pochody apercepční (sie folgen den Gesetzen der klar entwickelten Processe), pak je patrno, že apercepce není základní process duševní a zákony její že jsou užité zákony i mimo apercepci se vyskytující. Pak ale nevysvětlí se vznik poznání apercepcí a apercepce nemůže se s poznáváním stotožňovati. Pak také definice: = Bewegung zweier Vorstellungsmassen gegen einander zur Erzeugung einer Erkenntnis není v tom významu správná, v jakém ji Steinthal pronáší. Totiž poznání uskutečňuje se i jinak, ne pouze apercepcí, a pak nemá apercepce důležitosti v theorii psychologické, jakož jsme již z předu poznamenali.

Ještě správněji než Steinthal Lazarus pokládá apercepci za reakci celého obsahu duše (= naše mysl ale s předpokládaným pojidlem toho v jednotu, s duší osobitou) a ne pouze některých tlumů a představ. Tím však ještě více rozsah processu apercepčního se rozšiřuje a neurčitějším stává. I city i žádost působí tu vedle představ, avšak city a žádosti neexistujíce vedle představ vznikají teprv pochodem, který zde apercepcí se jmenuje. Je možno sice pochod ten pozorovati též se stránky citové a snahové; ale nikoliv není možno říci, že by city a žádosti náležely k obsahu duše, poněvadž podmínky vzniku jejich nedají se tak uchovati v mysli, respective v nervové soustavě, aby vybavením se obnovily, jako se obnovuje ze stopy obsah dojmů dřívějších čili představa.

Skrz naskrz rozdílný je Wundtův pojem apercepce, který v theorii psychologické nedá se spojiti žádným povlovným přechodem s předešlými názory. Je to vlastně tolik co *pozornost*; appercipovati znamená obrácení pozornosti k nějakému dojmu, což se může státi buď samochtě, působením dojmu sama, aneb úmyslně. Wundt rozděluje vědomí na *Blickfeld* a *Blickpunkt*; vstoupení představy do onoho jest percepce, vstoupení do tohoto apercepce. Již tento nepoměr mezi Herbatovskou apercepcí a Wundtovskou jest zlým znamením a důkazem její zbytečnosti, neboť zde je nejlépe patrno, co jsme již výše vytýkali, že v obou směrech jest apercepcí míněno něco docela jiného, že jsou to vždy jiné zjevy psychické a že mají jenom název společný, čímž se dorozumívání zbytečně stěžuje. Zajímavo je, že Wundt míní, že »Grundirrthum« Herbartovy psychologie[1]) jest její pojem apercepce, kdežto novější fysiologická škola zase Wundtovi

[1]) Psych. II² 316.

především tento pojem vytýká Mně pak se zdá, že i Herbatovské vymoženosti i Wundtovy bez appercepce zcela dobře obstojí; appercepce oběma je na zbytečnou závadu. Všimneme si Wundta blíže, ani jsme vícekrát již na tuto slabou stránku jeho theorie narazili.

Nehledíme-li k pojmu appercepce, jest pochod psychologický, k němuž se táhne, Wundtem větší částí velmi dobře vypozorován. Srovnává se se skutečností a s ostatními analysami psychickými, že soustředění vědomí na jeden stav jest pozornost, že toto soustředění jest následek reakce motorické anebo lépe reakce motorická sama a že jest to stadium vývoje chtění, vůle. Naproti tomu jsou hypothetické dodatky Wundtovy nesprávny. Pochybné jest jeho dělení vědomí a uvědomování si na Blickfeld a Blickpunkt,[1]) který není bod, nýbrž pole, jež se může po případě súžiti neb rozšířiti. Opírá se to o nepopíratelnou zkušenost, že upíraje zrak na nějaký předmět vidím jasně, zřetelně jenom tu část jeho, která svými paprsky dotýká se žlutého důlu; vše ostatní vidím nezřetelně, v polotemnu jaksi a některých částí předmětu anebo obzoru vůbec neznamenám. Jest však otázka, zda-li se úkaz tento nedá vysvětliti jinak než rozdělením vědomí a zdali se dá přenésti na všechny stavy vědomí hlavně pak, zdali na pouhé představy.

Co se prvního týče, je možno, aby to, co nezřetelně vidím, byla *vybavenina,* kterou snažím se se zřetelně viděnými částmi předmětu nebo obzoru shrnouti v jeden dojem, v jeden celek. Oko neupne se rázem na určitý bod, nýbrž dle zvyku zakořeněného dlouhou praxí obzírá, a tu máme vlastně řadu dojmů zrakových, jejíž předchozí členy schválně udržujeme, abychom předmět si konstruovali celý. Pozornost tu těká provázejíc upjaté oko od jednoho bodu k druhému a, podaří-li se mi ji upnouti na př. na jedinou písmenku, nevidím skutečně nic, leč tuto písmenku. Pokud vidím i ostatní anebo zdám se viděti, potud vlastně uchyluji se od oné písmenky.

Naskytne-li se mi náhle neznámé panorama, vidím v něm jen to, co momentánně pozoruji, o ostatním tuším dle staré zkušenosti, že tam něco jest, ale nevidím vlastně nic. Musím se rozhlížeti a teprv, když je mi obezíráním obraz znám, vidím vedle toho, co právě pozoruji, i jiné věci. Vůbec jest to obezírání tak rychlé, že úplnou pozornost jen nepatrný okamžik věnuji jedné části, a jen dost malý, bleskorychlý pohyb oka po okolí uvádí mi na mysl, že jsou tu i jiné předměty. Tím vysvětluje se, že při skutečném zabrání pozornosti jedním bodem, čili při soustředění reakce motorické k jednomu dojmu, nelze viděti předmětů ostatních. Případy takového zahloubání se, pohřížení se v pozorování jsou časté a známé. Archimedes a Sokrates poskytují typy. Kdo se pokusil vpraviti se ve stav hypnosy pozorováním lesklého předmětu, přesvědčí se, že tu jest jen Blickpunkt a žádné Blickfeld. Současně jich tedy nemáme, a rozdíly tím míněné jsou oprávněny jen do jisté míry.

Tím více platí to o stavech jiných než o vidění. Vybaveninu mohu míti jen jednu, a to v Blickpunktu; co je mimo ni, toho nejsem si vědom,

[1]) Psych. II² 220.

pro Blickfeld není teprv žádného místa. Pozoroval jsem sebe z této příčiny úsilně v různých případech a shledávám, že při každé vzpomínce jen jedna celková představa může býti v mysli a že neustupuje jiné v žádné přítmí, v žádné polosvětlo, nýbrž v úplné bezvědomí, což nevylučuje, aby souvislost dvou představ nebyla obsahem vědomí, a aby nemohla představa právě ustoupivší býti v nejbližším okamžiku předmětem pozornosti. I zde jest postup a žádné sousedství. Případy, o nichž Scripture experimentoval, jež by snad svědčiti mohly, že dostane se něco do vědomí našeho proti vůli naší bez pozornosti, vyložili jsme výše. Připomínáme, že to, co nebylo pozorováno, nebylo též viděno, i kdyby nakrásně paprsky vstoupiti musily do oka. Je velmi odvážno tvrditi, že dojem takový má psychický účinek (viz str. 55.).

Jestliže tedy rozeznávání Blickfeldu a Blickpunktu takto empiricky nedá se držeti, odpadá rozeznávání percepce a appercepce ve smyslu Wundtově, a tím je pojmu tomu odňat podklad.

K výsledkům ještě povážlivějším dospějeme, když s Wundtem předpokládáme pro appercepci zvláštní orgán, jehožto existence fysiologicky prokázána není, pro nějž není odůvodnění v tom, co o funkcích nervů jest známo, ba, jenž odporuje přímo některým dokázaným fysiologickým faktům.

Dle Psych. I² 218 jest považovati čelní partie velkého mozku (möglicher weise) za nositele (Träger) pochodů provázejících appercepci smyslových představ. Pak jest, nebo bylo by předpokládati, že smyslové dojmy dospívají k pouhé percepci, pokud centrální podráždění jest omezeno na vlastní střediska jednotlivých smyslů.

Jak si to dopodrobna představuje, na tom nezáleží; hlavní věc je, že jasné uvědomění, pozornost jest podmíněna svým zvláštním orgánem a že odděluje se i fysiologicky od percepce, která dle terminologie Blickfeld a Blickpunkt náleží také k uvědomění. Podotýká sice 221, že fysiologický pochod appercepční nemá se výlučně omezovati na určitou část mozku, nýbrž že elementy orgánu appercepce jsou pouze unerlässliche Zwischenglieder, jako při centrech mluvení. Fysiologický pochod sám že záleží ze součtu všech podráždění, které k orgánu appercepčnímu jsou přiváděny a od něho vycházejí. Převládající význam tohoto oboru pak záleží jedině v tom, že vynecháním jeho pomíjejí všechny ony duševní processy, kdežto odstraněním některého jiného z center spoluúčastněných činí se nemožnou pouze část appercepce. Na př. porušením sensorického střediska mluvy mizí appercepce (= pochopení) slov, kdežto appercepce dojmů zrakových (písma) ano i jednoduchých dojmů zvukových zůstává možnou. — Ale to na věci nic nemění, appercepce a pozornost mají zvláštní organ přece. Uvažme nyní konsekvence.

Dle určitých vyjádření Wundtových jest pozornost akt volní, jest to případ chtění lišící se od toho, co běžným ponětím nazýváme vůlí, že netýče se rozhodování, nýbrž, že je určeno jedním směrem (eindeutig bestimmt); tedy orgán appercepční jest zároveň orgánem chtění. Tím se zajisté

chtění odtrhuje od ostatní činnosti duševní, staví se vedle ní, ba nad ni, čímž se ruší základní ponětí, že každá činnost má tři stránky i ta nejjednodušší a nejsloženější Neboť má-li vůle svůj orgán od percepce rozdílný, a jestliže vynecháním jeho nenastoupí uvědomění, pak při pouhé percepci je akt volní nemožný, pak pohyb reflexní a pohyb instinktivní, ačkoliv jich jsme si v jistém smyslu vědomi, ačkoli na ně pozornost obracíme, nejsou stadiemi ve vývoji vůle. Jaký potom připadá orgánu apperцepčnímu úkol, nedá se pochopiti.

Pozornost jest úmyslná, pozornost je též neúmyslná. Jest apperцepční orgán súčastněn při obou? Jakou funkci má v každém z těchto případů? Pozornost i úmyslná i neúmyslná má za následek nebo může míti za následek úmyslný čin, úmyslnou reakci. Jak se má v tom případě orgán apperцepční, když z bezděčné pozornosti vznikne úmysl?

Záleží-li apperцepce v tom, že vzruch dojmem spůsobený přejde do určitého místa v mozku čili že dotkne se Willenscentra, odkud vyjde popud a kam spěje, když dojem *nevzbudí* pozornost sám a když se k pozornosti nutíme? Tu by bylo nutné středisko ještě jedno. A takovýchto neshod je na každém kroku.

Připojíme-li k tomu, že fysiologicky je prokázáno, že každé centrum má své dráhy sensorické a motorické [1]) a že není známo, že by motorické nervy měly kdekoli svoje vlastní středisko; dále že všechny částečné přerušeniny mluvidel, paměti atd. souvisí s porušením nejen motorických ale i sensitivních nervů, a že při takých přerušeninách vědomí zůstává v plné síle a jasnosti, musíme přiznati, že Wundtův orgán apperцepční jest hypothesa neodůvodněná.

Když pak tuto apperцepci Wundt má, nechává ji působiti jako nějakou samostatnou mohutnost, která ovšem při vysvětlování koná služby dobré a výklad zjednodušuje a usnadňuje. Brzy se představy spojují mocí apperцepce, brzy se rozkládají — mocí apperцepce; když působení jejich zdá se temným, užije se výrazu: představa vstupuje do Blickpunktu, ať si to vstupování vysvětlí kdo, jak vysvětlí; jednou jest apperцepce připravena k přijetí nového dojmu, ať si zase vysvětlí kdo, jak umí, to připravení; podruhé tlačí se do vědomí t. j. do Blickpunktu představ více, vysvětluj si zase to tlačení; apperцепce vybírá z materialu associací poskytovaného dle

---

1) *Flechsig*, Über die Associationscentren des mnnschlichen Gehirns, str. 7. praví: Die Sinnescentren sind also vermuthlich ausnahmslos gemischt sensorisch motorische Bezirke; das Tonangebende in jedem Cetrum ist aber die eintretende Sinnesleitung, welche auf psychischreflectorischem Weg die Bewegungsbahnen innervirt. V zajímavé shodě s tím jsou pokusy, jež témuž sjezdu mnichovskému sdělil pražský prof. *Dr. H. E. Hering*. Z nich zdá se vysvítati, že celkovým utlumením (totale Ausschaltung) centripetalních dojmů pohyb úmyslný stává se nemožným. Nebylo by tedy možno mysliti ani centrálně vzbuzené popudy úmyslných pohybů (Külpe) ani na nějaký centrální samostatný orgán motorický ani na jeho obměnu, apperцепční organ Wundtův. (*Hering*, Inwieweit ist die Integrität der centripetalen Nerven eine Bedingung für die willkürliche Bewegung).

jakési souverenní libovůle atd. Výrazy obrazné, které se Wundtovi nelíbí u Herbarta, máme tu v hojnosti a k tomu ještě tajemného nevyzpytatelného činitele, který je svým působením vždy po ruce, jako to bývalo při dávno zamítnutých mohutnostech duševních.

Následkem těchto předpokládání Wundt liší družení se představ na associativní a apperceptivní, které se tedy liší tím, že ony dějí se bezděčně, tyto úmyslně, s pozorností, a mají se k sobě asi tak jako paměť a vzpomínka. Myslím však, že toto lišení jest nesprávné, má-li se jím naznačiti fundamentální rozdíl obou způsobů družení.[1]) Úmyslnost — musíme abstrahovati zde od pozornosti, která jest i úmyslná i bezděčná, — při spojování představ může jen potud účinkovati, že se schválně zjednávají podmínky, za nichž spojování vůbec díti se může, čili za nichž působí zákony associační. Na př. *a* setkajíc se s *b* spojí se dle zákona sdruženosti, ať se dostanou v styk současný bez našeho přičinění aneb s naším přičiněním, s apperccepcí nebo bez apperccepce. Výsledek bude vždy týž, jenže bude jednou bezděčný, podruhé úmyslný, a tuto úmyslnost nevysvětlíme apperccepcí aniž záhadným účinem jejího orgánu.

Wundt však činí v processu sdružování fundamentální rozdíl! V čem že ten rozdíl má záležeti? Jest sice snadno odkázati k appercepci a jejímu orgánu; je to však vysvětlení, řeknu-li: *a* mohlo by se spojiti s více představami, které vybavuje, avšak obrátíme-li pozornost opět a opět k tomu, že *a* náleží k *b*, vznikne nová představa *ab*?[2])

K tomu že nepostačí pouhá associace? a jaký má tedy úkol apperccepční činnost? Ačkoli pochopuji, proč to Wundt uvádí, nepochopuji, čím se liší od pouhé associace, při níž pozornost vykonává svůj úkol, jakož jsme vytkli výše (str. 47).

Nechceme-li spojení *ab* přijmouti jako základní faktum, které dále vysvětliti nelze, musíme něco míti, čím se odůvodňuje, že se spojují, co je udržuje pohromadě. My jsme to vysvětlili svým způsobem pomocí reakce motorické pozornostní (ať úmyslné, ať bezděčné): ve smyslu oblouku čivného představy nebo dojmy vůbec, jež spojeny jsou pozorností, zůstavují fysiologickou stopu, v níž toto spojení jest uchováno. Wundtovi musí pomáhati hypothetický orgán apperccepce. Proto oddělil tento případ od ostatních. Avšak v základě je to postup stejný i při úmyslném i při bezděčném postupu. Mezi apperccepčními družinami rozeznává Wundt *agglutinaci, apperceptivní sloučení, tvoření se pojmů,* kdež všude jeví se synthetická činnost apperccepce, a pak *posloupné spojeniny,* při nichž analytická činnost apperccepce se jeví. Pozorování Wundtova a rozbory jsou bystré a platné,

[1]) *Wundt,* Logik I 25.

[2]) *Jerusalem,* Psychologie str. 62. uvádí příklad: Pozorujeme-li kostelní věž, může nám při tom všelicos napadnouti, můžeme mysliti na sloh nebo na vyhlídku atd. Obrátíme-li však pozornost opět a opět k tomu, že věž náleží ke kostelu, odmítajíce vše ostatní, vznikne složená představa kostelní věže a ta prý jest apperceptivní, ježto apperccepční činnost vznikla, *Drtina,* l. c. 18.

že by však appercepce se svým orgánem nějak se tu osvědčovala, není patrno. Pochody tyto jsou bez předpokládání appercepce dobře pochopitelny jako s ní, leda že snad výraz slovní užitím slova toho se zjednoduší. Je häufiger bestimmte Vorstellungen sich vereinigt finden, um so rascher überfliegt die Apperception dieselben, bis sie endlich in einem simultanen Acte erfasst, was vorher in eine grössere Zahl successiver Vorstellungen getrennt war... není zde appercepce pouhým slovem, které by se dobře dalo nahraditi jiným? a vysvětluje něco?[1])

Agglutinací míní spojeniny, jichž složky jsou patrny, na př. Heerführer. Splynutí jest, kde původních představ neznamenáme: Herzog. Toto splývání a agglutinování jest výplod myšlení čili úmyslné činnosti představovací a činíme-li je výsledkem appercepčního processu, pak myšlení a appercepci stotožňujeme, ale nevysvětlujeme. I zde jeví se pojem ten neplodným a zbytečným.

Celkem tedy soudím, že Wundt, ačkoli svými výtěžky znamenitě přispěl k pochopení processu myšlení, appercepci nepovznesl k důležitosti v theorii, naopak, že i v principu i v konsekvencích pojem ten jest pochybený. Poněvadž pak ani dřívější ponětí pojmu toho u Leibnitze a Herbarta ničím novým psychologii neposloužila, možno se bez něho obejíti a ty pochody, jež byly v rozsah jeho zahrnovány, rozděliti mezi jiné abstrakce již ustálené a vysvětlovati je přímo zákony associačními, jakož jsme se o to již pokusili.

Těší mne, že podobný náhled má Dr. *A. Höfler,*[2]) jenž v přednášce, kterou zaslal sjezdu psychologickému, výslovně praví: Der Terminus Apperception ist ausser Cours zu setzen a navrhuje, aby se místo něho říkalo »pojetí« (Auffassung, *Stumpf*) »osvojování« (Aneignung) zvláště v paedagogice (opět vhodný termin *Durdíkův*) a vůbec »duševní práce» (geistige Arbeit) nebo »duševní spracování« (gestige Verarbeitung).

§ 25. Souzení.

Ještě jest se zmíniti o poměru souzení a zákonů associačních. S našeho stanoviska rozumí se samo sebou, že vznik soudu a myšlení vykládati se musí ze zákonů associačních, neboť soud pokládáme za spojení nebo rozpojení dvou představ prostřednictvím řeči za účelem poznání. Vznik tohoto účelného spojení představ dál se zajisté neúmyslně a tu nelze spojení dvou představ jinak vykládati než zákony associačními. Pochybnost může vzniknouti jen tehda, když soud definujeme jinak, čili když podstatu jeho shledáváme v něčem jiném než v spojení představ. V té příčině jsou psychologové i logikové převážnou většinou za jedno, uznávajíce za podstatu soudu spojení představ, jenže doplňují tento znak i jinými, takže definice jsou dosti

---

[1]) Logik I. 33.
[2]) Einige kleinere Mittheilungen und Anregungen. V pojednáních sjezdových.

rozmanité. Pokud však podržují ten společný znak, potud musí vyvozovati soud zákony associačními, a netřeba nám více než odkázati k výkladu soudu podanému na místech jiných.[1])

Pouze dvě definice v novější době se vyskytly, v nichž tento podstatný znak schází. Brentanova a jeho stoupenců a Jerusalemova, k nimž musíme přihlédnouti, zda-li vůči nim obstojí ponětí naše a zda-li mění se jimi poměr souzení k associaci a reprodukci.

Co se týče Brentana,[2]) vyložil jsem jeho mínění v Elementu psychologickém a pokusil jsem se naznačiti, že nesprávné jest soud jakožto psychický zjev sui generis pokládati za jednoduchý, nevysvětlitelný a přiřaditi jej k představám a citům jakožto samostatný, při čemž analysa by se musila zastaviti. Rozdělení zjevů psychických Brentanovo zakládá se na nesprávném obsahu pojmu »psychický zjev«, v němž znak intentionalné Inexistenz jest nedobře pojat a v konsekvencích vede ke sporům se skutečností.

Stanovisko Brentanovo přijali a obhajují Hillebrand a Marty[3]) a dostali se do sporu s Windelbandem a Sigwartem, při čemž podstata soudu objasňována jest z různých stran a otázka shrnuta kolem pojmu existence. Hillebrand namítá totiž těm, kdo soud pokládají za spojení představ (allogenetická theorie), že potřebují ke konstrukci soudu pojem existence, aniž mohou pověděti, odkudže pojmu toho nabyli. (Überweg, Sigwart, Ulrici). Naproti tomu nepotřebuje Brentanova (idiogenetická) theorie pojmu toho, ale dovede pověděti, odkud vznikl. Idiogenetické theorii jest intentionální vztah k předmětu, jenž jest právě souzení, pramenem pojmu toho, kdežto allogenetická vysvětluje soud z něho.

A to všechno mluví se proto, že i Überweg i Sigwart i Windelband i Brentanovci pokládají za druhý podstatný znak souzení víru v jeho platnost či uznání jsoucnosti látky v něm zahrnuté (buď pouhého pojmu A v soudech thetických: *A jest*, anebo látky *SP* v soudech kategorických, která se klade anebo zamítá). Überweg definuje soud: Das Bewusstsein über die objective Giltigkeit einer subiectiven Verbindung von Vorstellungen. Sigwart vidí v soudu též das Bewusstsein der objectiven Giltigkeit der In- Einssetzung der Vorstellungen a Brentano za podstatu soudu uznává Fürwahrhalten. Nepopíráme, že věc má se skutečně tak při souzení na stupni vyšším, jmenovitě při myšlení logickém: avšak jest-li nad pochybnost zjištěno, že tento druhý znak při souzení anebo při tom psychickém postupu, který vyvinul se v souzení, byl vždycky? Zda-li musíme předpokládati, že již při vzniku soudu byla víra v pravdivost jeho anebo vědomí o shodě se

---

[1]) Element psychologický str. 49. Psychologie § 33.

[2]) Element psychologický str. 43 a nás.

[3]) *Marty*, Über subjectlose Sätze und das Verhältnis der Grammatik zur Logik und Psychologie. Vierteljahrschrift für wiss. Phil. 1884 (příležitostně). *Hillebrand*, Die neuen Theorien der kategorischen Schlüsse. Eine logische Untersuchung. II. Cap. odkudž jsou vzaty i citáty ze *Sigwarta* a *Überwega*, zde uvedené.

skutečností? Možnost, že toto uvědomění si vztahu naší myšlénky k vnější skutečnosti čili vědomí shody nebo neshody myšlení se skutečností vyvinulo se ponenáhlu, není aspoň a priori vyloučena.

A není-li, tož není nedovoleno v jistých okolnostech hledati potvrzení domněnky, že skutečně se tak stalo.

Myslím, že teprve tehdá, když člověk poznal *možnost omylu,* počal si uvědomovati vztah myšlení ke skutečnosti asi tak, jako počínáme si teprve tehda uvědomovati stavy tělesného organismu, když počne fungovati nesprávně. Mohlo by se říci, že již soud záporný involvuje nezbytně zamítnutí, popření nějakého předmětu, nějakého stavu vnitřního a tudíž i vědomí o pravdivosti toho popření. Avšak soud záporný vzniknouti mohl jen jako dvoučlenný nikoli jako thetický záporný.

První záporný soud zněl: Toto, co vidím (slyším, vnímám atd.), jest jiné než, co jsem už viděl, a v této způsobě nepředpokládá žádného pojmu existence; je to prosté konstatování vnitřních stavů, jsou to vlastně ty stavy samy. Thetický záporný soud, na př. *neprší,* mohl vzniknouti hodně později, když byl člověk schopen myšlení složitějšího, an předpokládá úsudek o tom, co býti může, ale není. Jest známo, že děti nečiní z počátku záporných soudů tohoto druhu, a v řeči shledáváme pro záporné pojmy, v thetických soudech užívané, kladná slova: jest chladno, jest tma atd. Podobně můžeme o zvířatech, pokud schopna jsou myšlení, předpokládati že nejsou stejnou měrou schopna souzení záporného a kladného. A jak bychom mohli vůbec zvířatům přisouditi jakousi míru schopnosti souzení, když by soud měl býti spojen vždy s vědomím platnosti? A přece tam musíme hledati předstupeň lidského myšlení, které uskutečňuje se teprv k pravé formě prostřednictvím řeči.

Jestliže pak k tomu připojíme všechny nesnáze vznikající s vysvětlením vzniku souzení ve smyslu Brentanově, všechny spory s jinými poznatky psychologickými, není neoprávněná domněnka, že primitivní soudy *nebyly* provázeny věrou v platnost svou.

Pak ovšem netřeba nám zvláště vyvraceti podrobnosti sporu o pojem existence a jeho původ. Nemusíme vysvětlovati soud teprv z pojmu toho nýbrž docela, jako Hillebrand činí, pojem existence ze souzení. Pak ale musíme děliti od sebe vznik psychologického soudu a logického. Onen jest pouhopouhé spojení představ (vnitřních stavů), což se vysvětlí zákony associačními, při čemž rozhodující jest spojení a spojování představ se slovy. Logický pak soud jest toto spojení sloučené s vědomím jeho pravdivosti.

Odpadá tedy námitka plynoucí se stanoviska Brentanova. Druhý výklad souzení Jerusalemův neohrožuje rovněž poměr souzení k associačním zákonům. Jerusalem[1]) pokládá soud za pojetí nějakého děje jakožto činnosti nějakého předmětu. Urtheilen heisst einen Vorgang auffassen als Thätigkeit eines Dinges a vykládá vznik jeho z řeči. Je patrno, že toto

---

[1]) *Jerusalem,* Psychologie § 40. Die Urtheilsfunction 1895, str. 217 a nás.

ponětí jest příliš úzké; neboť soud existencialný a snad i některé případy soudu kategorického nedají se jemu podříditi, leč by se vykládaly jako jinorodé zjevy. Než nám běží o to, zda-li se dá soud i dle ponětí Jerusalemova vysvětliti associací, a v té příčině svědčí výklad Jerusalemův, že bez associace nelze se mu obejíti, neboť vychází od řeči a poměr slova k představě již je případ zákona sdruženosti. A tak zůstáváme při tom, co jsme dříve řekli, že i vznik souzení i vývoj jeho náleží v obor působnosti zákonů associačních.

ČÁST ČTVRTÁ.

Filosofický význam zákona associačního.

§ 26. Povšechná úvaha o filosofickém významu vědeckých poznatků.

Již není antagonismus vědy a filosofie tak veliký, abychom zvláště dokazovati musili, že každý poznatek vědecký má též svůj filosofický význam a že tento filosofický význam jest pro člověka, pro jeho poznání, neméně důležitý než vědecký.

Bylo to pouze chvilkové poblouzení ducha lidského, když v nedávné minulosti oslněn překvapujícími výsledky exaktního bádání ve vědách přírodních, filosofické myšlení za fantastické snění považoval, které vedle vědy uspokojiti může pouze duchy nekritické, povrchní, nedosti opravdové. Avšak vývoj společenský donutil lidstvo přemýšlející, aby uznalo, že věda není sama sobě účelem a že nestačí všem potřebám ducha lidského pídícího se po pravdě. Úpadek mravnosti a bída společenská jdoucí mu v zápětí volaly a volají po nápravě jsouce samy nezvratným důkazem, že ani nejskvělejší rozmach vědeckého myšlení nedovede ukojiti jisté touhy srdce lidského. Opakoval se známý úkaz z posledních dob klassických národů, že se vzděláním rozumovým, třeba že proniklo do poslední chýžky, ubývalo mravnosti, ubývalo štěstí a lásky k práci, k životu. A když tak stál člověk uprostřed pyšných síní věd a umění nešťasten, poznali všichni ti Tolstojové, kteří jali se pátrati po příčině, že věda sama nepodává člověku to, čeho třeba ke štěstí.

Z toho všeho hned nevysvitá samo sebou, že by to byla právě filosofie, která ony touhy lidské upokojiti a nápravu společenského zla může zjednati, avšak malá úvaha přesvědčí, že to může filosofie anebo, lépe řečeno, ten způsob myšlení, který filosofickým nazýváme, spíše než věda nebo něco jiného. Neboť člověk musí jednati, činně účastniti se vývoje společenského a skrze něj vývoje celkového. Všechno, co ve společnosti jest dobrého nebo špatného, všechno, co podmiňuje blaho jednotlivce a celku, jest výsledek činnosti, jednání a, jsme-li se společenským stavem nespokojeni, uvědomujeme si tím, že jsme jednali špatně, nesprávně. Bída jest zaviněna špatným jednáním, bída má býti odstraněna; j a k má tedy člověk j e d n a t i jest otázka, která se namítá sama sebou, a z toho všeho konkluse, že člověk

má-li dosíci účelu svého, musí věděti, jak má jednati. K tomu pak jest třeba celkového názoru o světě, v němž by dány byly odpovědi na otázky, jež se jednajícímu člověku namítají, v němž by měl důvod pro své konání, v němž by našel povzbuzení k činu i uspokojení z vykonaného činu, krátce mravní opory.

Takový celkový názor jest souhrn anebo výslednice veškerého poznání a poznávání a v tom právě záleží filosofický duch, že všechno co víme od jiných i vlastní zkušeností, sestavujeme v celek, jejž činíme podkladem svého se rozhodování. Podle toho, jaký názor máme, podle toho jednáme; kdo nemá ustáleného názoru, mění své pohnutky k činům, nejedná a nemůže jednati důsledně, nemá zásad a, kdo má jednati správně, musí míti správný názor o světě, musí míti správné poznání.

Správné poznání opatřiti nám má věda. Jest tedy patrno, že věda není sama sobě účelem, nýbrž že je prostředkem k docílení správného názoru o světě t. j. takového, který by člověku zaručoval, umožňoval jednati správně a býti blaženým. Duch vědecký jest výsledek ducha filosofického, filosofická snaha vzniknuvší z potřeby jednotného názoru o světě vzbudila teprv snahu po správném poznání, zplodila vědu a věda jest ve službách ducha filosofického. Kdyby tedy stačila plně potřebám tohoto ducha, kdyby stačila podati správný názor o světě, byla by věda a filosofie jedno, t. j. lidstvo věnujíc se práci vědecké nepotřebovalo by jiné filosofie a vědecká práce by stačila na ukojení všech tužeb výše zmíněných, věda byla by nejvyšším cílem a základem mravnosti a blaha nejbezpečnějším. Pak byla by filosofie zbytečnou; neboť úkol její byl by rozřešen prací vědeckou.

Ježto však se ukázalo, že věda nestačí na tento požadavek, že není s to podati bezpečně zaručený, pravdivý názor o světě, a ježto bez takového názoru člověk býti nemůže, zůstává snaha filosofická v plné míře. Byvši znevážena musela vésti k rozruchu společenskému, a snaha po nápravě takto zplozené bídy nechala ducha filosofického obživnouti v plné síle znova. To se stalo před našima očima právě při největším rozkvětu práce vědecké a konstatováno jest především v literatuře krásné a pak návratem k povrženým systémům filosofickým. Tím věda vrácena jest zase svému pravému účelu na prospěch strádajícího lidstva. Nemůže více věda specialní se osamotiti, její pěstitelé musí rozhlížeti se po práci v oborech jiných, musí si býti vědomi, že výtěžky jejich oboru nesmějí odporovati výtěžkům věd jiných, musí se doplňovati, navzájem pronikati, jinak by zpronevěřili se pravému účelu práce vědecké; může zakládati aspoň, když nemůže zúplna provésti, budovu názoru světového.

To jest jedno požehnání ducha filosofického.

Druhý následek jest, že pěstitelé věd vidouce, že nestačí dosud na rozřešení všech problémů, jichž je třeba k celkovému názoru a uznávajíce jeho nutnost, připouštějí nutnost filosofických hypothes t. j. jaksi prozatímné zakončení celkového systému a učí nejen v úctě míti to, co lidstvu celkový

názor podává tvoříc základ jeho mravnosti, ale i odtamtud čerpati poučení i tam obraceti zraky vědecky vyzbrojené, pátrající po pravdě.

Krátce nezbytnost filosofické práce jest nyní prokázána a uznána ve všech vrstvách společnosti, ve všech oborech myšlení. Tudíž platí i náš výrok z počátku vyslovený, že každý vědecký poznatek má i filosofickou důležitost; neboť každý poznatek přispívá svým způsobem k zbudování celkového názoru o světě.

2. Co do filosofického významu liší se poznatky vědecké. Jsou mezi nimi takové, že lhostejny jsou a dají se umístiti v každém názoru, v každém systému filosofickém, aniž jej podmiňují; jsou však také takové, že stanovením jich způsobena byla přímo revoluce v myšlení, že otřásly dosavádním řádem světovým, že posunuly lidstvo na dráze osvěty o celý stupeň, což ovšem mělo následek mnohdy bouřlivý v celém zřízení společenském. Koperníkova soustava, vynalezení elektriky, objevy optické, chemické atd. a v nejnovější době Röntgenovy paprsky. Jsou však i vědy jednotlivé nestejně postaveny k filosofii.

Jedny zůstávají v dosahu lidstvu přístupné evidence podávajíce poznatky, jež slouží praktickým potřebám, jiné dotýkají se celým svým oborem právě největších záhad a ty jsou filosoficky nejdůležitější, na nich má filosofie největší interess, takže bývaly i bývají k filosofickým disciplinám počítávány. K nim náleží i psychologie.

Problém její jest podstata zjevů vnitřních, čili duše; na jeho rozřešení závisí celá budova světového názoru; neboť obsahuje v sobě problém osobnosti, poměru její k ostatnímu světu, problém ethický, problém účelu jednotlivce i společnosti. Však ten problém zasahá do samých základů theorie psychologické; nikde ho nelze obejíti, žádný zákon nelze stanoviti bez zřetele k němu, vtírá se všude a všude, takže psychologický poznatek jen trochu obecnější jest eminentně filosofickým. Fysika má podobný problém v hmotě, avšak zjevy její jsou přístupny methodám přesným a experimentu, takže vysvětlení jejich může uspokojiti i bez ohledu k problému hmoty; kdežto psychologie jsouc neschopna těch pomůcek exaktného postupu, jest na hypothesy odkázána daleko více, a to právě hypothesy základního problému se týkající. Tedy jest i tak patrno, že o to, co poznatkům psychologickým schází na exaktnosti, přibývá jim na filosofickosti, a je povinností tento dosah psychologických poznatků si uvědomiti. Uvědomění to jest zároveň kontrollou a působí zpětně na utváření se psychické theorie. Mnohý poznatek, mnohá hypothesa pozorována v užším oboru svých zjevů koná služby dobré, uspokojuje s vědeckého i logického stanoviska; avšak s filosofického stanoviska vede ke konsekvencím dalekosáhlým, o nichž se třeba původci jejímu ani nezazdálo. Objeví se náhle v odporu s vědami ostatními, povážlivě ohrozí ethický základ a místo rozřešení docílí nových zmatků. Nový to důvod, aby vždy i s filosofického stanoviska byla uvážena.

Na základě těchto obecných úvah přistupujeme k stanovení filosofického významu zákona associačního podotýkajíce, že zde na konkretním

příkladě podány budou doklady k povšechným úvahám předcházejícím, při nichž jsme opomenuli dáti dokladů.

3. Otázka po filosofickém významu zákona associačního ihned se mění v konkretnější. Aby umožněn byl vědecký postup v psychologii, soustředěna jest její základní záhada v pojmu psychického parallelismu.

Psychická theorie, majíc vyhověti požadavkům logické systématiky a principiím noëtiky, musí vycházeti od fakt bezpečně zjištěných, od fakt zkušenosti, která dána jsou s bezprostřední evidencí. Fakta jsou dvě: zjevy psychické jakožto stavy vědomí a jako zjevy sui generis nesrovnalé s zjevy hmotnými, vnějšími, a druhé: současné probíhání duševního s pochody nervovými, hmotnými — tedy parallelismus. Psychologie omezujíc se na tyto zjevy jakožto dané může postupovati induktivně a dle možnosti užívati method obyčejných ve vědách empirických; avšak parallelismus, ta prostě konstatovaná nesrovnalost psychického s hmotným, odděluje psychický systém a jeho problémy od ostatních věd nepřestupnou hrází. Z vědomí do nervstva, z nitra do vnějška, ačkoli víme, že jsou jeden druhým podmíněny, není přechodu; psychické ve vývoji jeví se něčím novým, z vývoje hmotného nevysvětlitelným; kausalní nexus spojující všechno dění světa vnějšího k jedinému vývoji a umožňující stanovení zákonů zahrnujících celý ten svět se všemi jeho ději a platných pro všechny vědy jich vysvětlením se zabývající, přestává na hranici vytknuté parallelismem. Psychické zákony nesouvisí se zákony věd přírodních a tak zůstává problém hmoty a duše vedle sebe státi nerozřešen, aniž máme exaktního prostředku na ten čas, jenž by vzájemné působení jejich vysvětlil a podstatu jejich objevil.

A přece žádá filosofické ponětí záhad těch jejich spojení; parallelismus postačí vědě, jež není ukončena, ale nepostačí názoru světovému: ten chce odpověď určitou. I jest pochopitelno, že toužebně zírá duch badatelů přes tu propast dělící oba světy hledaje spojovacího můstku; i nejslabších prostředků se chápe, aby spojení nějaké sjednal a hypothesou aspoň příbližně oprávněnou ji překlenul. Vždyť na tom zavisí dokončení názoru o světě, oprávnění ethického podkladu jednání lidského. Vždyť v tom jen může záležeti odpověď na otázku, co je duše, co je hmota a k tomu nese se všechna snaha filosofická nejen v psychologii a fysiologii, ale ve vědě vůbec. A jakož patrno jest, že hypothesa příslušná především záleží na poznatcích psychologických, na zdatnosti a vystrojenosti její soustavy, takž jest i patrno, že filosofický význam kteréhokoli poznatku, kteréhokoli zákona psychologického bude záležeti v tom, jak a pokud přispívá k přiměřenému ponětí parallelismu duševního a tím k rozřešení záhady duše. To je konkretní forma, ve které se jeví filosofický význam psychických zákonů a v té bude nám jednati o významu zákona associačního.

4. Ptáme se tedy: jest možno na základě zákona associačního jak jsme jej v pojednání předchozím podali a pojali, nabyti nějakého pravděpodobného výhledu na poměr duševního s hmotným? Podmiňuje zákon associační, dle našeho výkladu, prospěšně ponětí parallelismu a oprávňuje k nějaké hypothese o podstatě duševní?

II.

§ 27. Negativní důsledky zákona associačního.

Jak jsme výše uvedli, užili empiristé angličtí a sensualisté rázu Condillacova zákona associačního k rozřešení záhady parallelismu a vzbudovali na něm celou soustavu filosofickou, která podle tohoto základního ponětí nazývá se associanismem. J. St. Mill, Alex. Bain a Herb. Spencer,[1]) každý trochu jinak, všechny duševní děje redukují na zákony associace a tuto ve vztah uvádějíce s provázecími pochody nervovými, nacházejí spojení světa vnitřního s vnějším v konečné hypothese Mill svého positivismu a Spencer transformationismu. Avšak skvělá jejich budova zakládá se na jedné podpoře: na redukci všeho dějství na zákony associační. Poněvadž jsme však my dospěli výsledku, že všechno dějství zákony associačními vysvětliti se nedá, že zejména vnímání vymyká se jim: odpadají tím již konsekvence associanismu se stanoviska našeho a musíme filosofický význam zákona associačního hledati jinde a jinak.

Záhada parallelismu bývá řešena z praemiss také jiných, a to mnohem častěji nežli ze zákona associace anebo vůbec z praemiss psychologických, a metafysika podává celou řadu hypothes, které zahrnouti se dají běžnými názvy materialismu, spiritualismu, monismu, dualismu, pluralismu, k nimž možno jako zvláštní druh přičísti idealismus. Názvy tyto označují vedle své filosofické celkové podstaty zároveň logicky možné a myslitelné hypothesy o rozřešení záhady parallelismu. A máme-li zření k dějinám filosofie, jakož i formám náboženským, můžeme říci, že snad všechny ty hypothesy jsou stejně oprávněny. Tím je zároveň řečeno, že rozřešení příslušnych záhad nebylo dosud platně provedeno. Každý pokus filosofického systému anebo jen náběh k němu, poněvadž bez nějakého ponětí o hmotě, duši a jejich vzájemném působení by nebyl možný, spadá pod některý z oněch názvů, každý uvádí pro svou hypothesu své důvody a vyvrací ostatní, a ačkoli věda neustále nový positivní material poskytuje, neposkytla dosud takového, jenž by nadobro mezi hypothesami rozhodl. Všichni směrové zmocňují se nových dat a obrňují jimi názor svůj. Byl by tedy zajisté velmi důležitý význam zákona associačního, kdyby na základě jeho mohlo se platně rozhodnouti pro některou z uvedených hypothes anebo aspoň negativně, kdyby platně na jeho základě mohla se stanoviti nemožnost některých z těch hypothes. Práce vedla by nás však příliš daleko do sporů metafysických, a jest snad a priori patrno, že by výsledek byl nedosti přesný. Abychom tedy ušli obšírnému polemisování s celým zástupem filosofů, obmezíme se na literaturu českou, z ní berouce příklady jednotlivých směrů a pokusíme se posouditi je prostředkem zákona associačního. Tím určíme filosofický význam jeho po stránce negativní, k níž se pak konsekvence positivní připojí sama sebou. Rozumí

[1]) Viz *Ferri*, La psychologie de l'association 161 a nás., 95 a nás. *Ribot*, La psychologie anglaise contemporaine, 3. vyd. 125 a nás. (o Millovi) a 192 a nás (o Spencerovi).

se však samo sebou, že associaci béřeme jako empirické faktum, které vylučuje jakékoli metafysické předpokládání, a že na základě tohoto fakta rozhodnouti chceme o *některých* metafysických názorech týkajících se parallelismu. V mnohých psychologiích bývá postupováno obráceně: za základ béře se nějaký spekulativní pojem a podle něho se teprv associace vysvětluje a utváří. To pokládáme za vědeckou chybu methodickou a budeme to jako chybu vytýkati při následujícím rozboru.

Dr. Oldřich Kramář ve svém pozoruhodném a zajímavém spise »O nevědomých představách« řeší záhadu parallelismu tím způsobem, že to, co má býti vysvětleno a dokázáno, prostě předpokládá. Faktum, že vědomí a vývoj jeho jest podmíněno fysiologickými pochody a vývojem soustavy nervové, stačí mu, aby stotožnil pochody psychické s hmotnými. Pag. 30 dí: Při tom všude klademe totožnost dějů psychických s ději fysikálními a chemickými za základ. Tedy stanovisko čistě materialistické, jehož praemissy ani konsekvence s empirického stanoviska, logicky jedině oprávněného, při indukci nedají se držeti. A na tom nic nemění, že se proti materialismu ohrazuje, nazývaje jej stanoviskem překonaným (str. 8). Jaký má důvod pro tuto konklusi? Str. 8 dí: »Původ svého vědomí pokládáme za totožný s počátkem veškeré smyslové činnosti, kteráž počíná, jakmile vkročíme do tohoto života. Kdekoli pak pozorujeme ústroje našim lidským smyslům podobné, tam dle analogie soudíme, že podobné našemu jest vědomí. Nejnápadnější podobnost ústrojů smyslových shledáváme u obratlovců a soudíme tedy vším právem, že rozlišení činností smyslových zde zcela podobně se děje jako u člověka; avšak i u nižších živočichů, členovců a měkkýšů, shledáváme zejména smysl zrakový znamenitě pokročilý. Kde však není rozlišených ústrojů, jako u prvoků, soudíme, že tu smyslové činnosti se nerozlišily, že tedy pocity nejsou rozdílné od neurčitých tělových pocitů.« Tedy analogie jest tím důvodem, důvod logicky nejméně pravděpodobný, nejslabší a k tomu analogie, jež každým krokem naráží na fakta zkušenosti se svým výsledkem nesrovnatelná.

Jak vratký jest soud, že kde jsou stejné neb podobné smysly, jest i vědomí stejné, anebo aspoň možnost stejného vědomí, svědčí pozorování pathologická. Idiot, blázen mají smysly tytéž jako normální člověk a vědomí jejich jest jiné, myslíme-li vědomím vědomou činnost duševní. A máme přece lepší přístup k jejich nitru než u zvířat. V rozčilení mizí vědomí i člověku normálnímu, ač se činnost smyslová zvyšuje. Chceme-li pak projevy nervové činnosti způsobené pohybem bráti za známku jistého stupně vědomí, poučuje nás na př.: křečovitý záchvat padoucnicí stíženého anebo pohyby v hypnose, ve spánku, v omámení, že dějí se bez vědomí. Stoupneme-li dále v říši živočišnou a srovnáme-li vývoj fysiologický s předpokládaným vývojem duševním, vidíme, že zvířata s ústrojím nervovým daleko nedokonalejším provádějí činnosti dovednější, činnosti dle analogie lidského vědomí složitější, pokročilejší, než zvířata s nervstvem člověku nejpodobnějším; srovnej včely, mravence, housenky s čtvernožci a opicemi. I tu jest tedy pravděpodobnost seslabena, neboť vývoj nejde

parallelně. Odkud je zaručeno, že tam, kde jeví se shoda, jsou stupně obou řad analogické?

Obor přírodních fakt sem hledících není daleko ještě tak vyzkoumán, aby analogie, která sama sebou jest oprávněna jako opatrná hypothesa, mohla býti činěna východiskem k řešení záhad tak důležitých, jako jest podstata duše a parallelismus. Naopak jest nesrovnalost pochodů duševních a fysiologických pevnou závorou všech fantastických závěrů, které z předpokládaného stotožnění zjevů psychických a hmotných snadně a bujně se rodí. Nemohu-li žádným právem ve svém vlastním nitru fysiologickou činnost orgánů smyslových stotožniti se stavem vědomí, jestliže pozoruji, že kausální nexus hmotného světa vyvrací se fakty psychickými, jestliže zákony energie, setrvačnosti a j. pozbývají vlády své v dějství světa vnitřního: nemohu ani na nižších stupních vývoje fysiologického toto stotožnění předpokládati a pak nemohu též zpětně — zcela patrným circulem — odtud chtíti závěry tvořiti o vědomí lidském. Což není možno, aby uvědomění dostavilo se teprv na *jistém* stupni fysiologického vývoje? Není možno, aby některé stupně vývoje fysiologického byly provázeny nevědomím?

První konsekvence Kramářova stanoviska jest, že představy pokládá za síly anebo obráceně síly za představy.[1]) Myslí-li představou totéž, co se jím mínívá v novější psychologii (jest těžko někdy pravý smysl nalézti v líčení těžce stilisovaném), tedy stav vědomí, zůstává nepochopitelným, čím že jsou tyto síly vedle chemických, tepelných, elektrických, které dle 34 str. zakládají a vyplňují obsah vědomí, které jsou od prvopočátku vývoje organismu z buňky činny a které s psychickými stotožňuje. Myslí-li pak představami něco jiného, ale užívá-li tohoto jiného na vysvětlení obyčejného pojmu představy, provozuje hru se slovy neoprávněnou a stává se inkonsekventním. Jednou řekne představa je síla, podruhé, že jest pohybem, dějem rovnomocným dějům tepelným atd., v něž síla bez nějaké ztráty proměniti a přetvořovati se může (str. 30), a přece klade představy nazývaje je ději vniternými za protivu dějů mechanických (tamže) a spojuje s tím to přesvědčení, že každý z dějů tepelných, magnetických přímo představování způsobiti může. Nuže, co jest představa? Co jsou ostatní stavy našeho vědomí? Toho se určitě nedovídáme.

---

[1]) O nevědomých představách I. 34 Výměna látek, výměna síly, výměna tvaru jsou úkony protoplasmatu a psychologický význam jejich obsažen jest v čití a pohybu, neboť vniterný obsah prstoplasmatu netoliko podmiňuje spolu se zevními podmínkami všechny úkony fysiologické, nýbrž spolu opět i výsledkem těchto jest. Str. 35. Rozpíná-li se protoplasma na př. amoeba, neb těliska krevná, neb lymfová, nastává vlivem okolí čili media odraz částic protoplasmatu, což psychicky jinak nedá se pojati, než že v molekulách jeho ty síly (představy), které udržují kohaesi jejich, překonány byly působností opačně působících sil, jež vlivem okolí ku větší intensitě byly probuzeny Psychologická analogie z vědomí lidského jest pochybnost, totiž střídavé stoupání opačných představ, kteréž pozměňuje spolu celý ráz vědomí Avšak nastává zase neustále reakce proti působnosti odrážejících sil, a výsledek této reakce jest smršťování, navrácení se do stavu dřívějšího, protože opět kohaesí přišla ku své platnosti.

Pak ovšem působnost představ dopadá podle toho.[1]) Vznikání představ je proměnou dosavadního ustáleného pohybu (na př. dějem chemickým). Zanikání představy jest přestávání pohybu. Sdružení a společné působení dvou nebo více představ znamená společné působení chemické na př. složení škrobu ve chlorophyllu sousedních buněk nebo i v rozličných zrnkách téže buňky z kyseliny uhličité a vody působením chlorophyllu a světla; aneb přetvoření škrobu v bílkovinu v přítomnosti dusičnanů a síranů neb přetvoření škrobu v cukr při procházení buňkou.

Vzájemné vybavování představ značilo by rovněž podnět k jistým dějům chemickým; zejména pak vybavováním příbuzných představ příbuznými dal by se pochopiti *základní děj* organický, assimilace.

Tedy nová inkonsekvence: stotožnění *všech* pochodů organických s duševními. A nyní podotýká Kramář:[2]) Ovšem při tom vždy třeba míti na zřeteli, že slovem představa nemyslíme zde a nemůžeme mysliti takové složené výtvory, jakými jsou představy našeho lidského vědomí, ano i jednoduché pocity zrakové; nýbrž myslíme elementární děje, které s našemi složenými názory prostorovými nemají podobnosti!« Avšak odkud tedy má právo tyto různé věci stejně označovati? Slovo představa stává se tak pohodlným prostředkem vysvětlování, dle potřeby měníc svůj obsah pojmový zastírajíc stilisticky nedůslednosti ponětí a přesmykujíc přes vnitřní spory. Praví-li:[3]) »Kdo tuto abstrakci provede a uzná, že představy, jež na zřeteli máme, tvoří toliko podklad oněch představ, z nichž naše jasné vědomí se skládá . . .« konstatuje ambiguitu slova toho. Kramář měl říci a vysvětliti, v čem se naše jasné představy (tedy v obyčejném smyslu) s představami v jeho smyslu shodují, měl pojem ten určitě vymeziti a byl by jistě dospěl k tomu, že nelze zde užiti stejného slova. Jak by však potom jeho theorie vypadala, jest ovšem jiná otázka.

Vůči všem těmto fysiologickým nepřesnostem zákon associační klade své přísné veto. Dle výkladu našeho a dle nezvratných fakt zkušenosti jest reprodukce ovšem provázena ději fysiologickými, ale jest také jisto, že současné sdružené děje fysiologické nejsou provázeny současnými, sdruženými ději psychickými. Každý dojem probíhá fysiologicky obloukem čivným, vždy sdružuje se pohyb s rozruchem sensitivním; avšak ne vždy uvědomujeme si tento pohyb a ne vždy reprodukujeme pohyb sdružený; a tím jest nemožným učiněno stotožniti pochod fysiologický s duševním při reprodukci a associaci. Dále, při reprodukci není pro představu jakožto sílu místa, neboť představa (= stav vědomí) vzniká, tvoří se na novo, opakuje-li se týž pochod fysiologický; síla chemická atd. působí svůj děj, který trvá i, když k němu druží se psychický korrelat, když ve vědomí jest představa, tedy jsou zde pořád dva děje vedle sebe, jejichž souvislost pochopujeme,

[1]) O nevědomých představách I. 30.

[2]) Tamže str. 31.

[3]) Tamže str. 31.

jež však obměnou energie po způsobu, kterým teplo přechází ve světlo vysvětliti nemůžeme. Teplo přechází ve světlo; ale my máme představu i o teple i o světle; o teple dříve než přejde ve světlo: kterak tedy může *obměniti se* některý z těch dějů v duševní, když už zde duševní děj jest?

Kramářova theorie nedovede vysvětliti reprodukci a associaci, dalších důsledků ani nedbaje a způsob tedy, jímž záhadu parallelismu vysvětluje, není přípustný. Bez předpokládání totožnosti fysiologických pochodů s hmotnými není pochopitelná a pro předpokládání ono má jedinou slabou oporu v analogii s vědomím lidským, v němž a v níž jest vlastně předpokládání ono již zahrnuto. Hypothesa pak totožnosti rozbíjí se o faktum reprodukce a zákon associační. I jest v tom negativně obsažen filosofický jeho význam, *že nepřipouští stanovisko materialismu.*

Na jiném poli, než dr. Kramář, dospívá dr. Č á d a k stanovisku *dualismu* ve spise rovněž zajímavém: »Noëtická záhada u Herbarta a St. Milla«, pro nás tím zajímavějším, že o associaci vůbec v něm jest přímo řeč a že odpírá noëtickým i filosofickým konsekvencím associanismu Millova a kritikou a vyvrácením jeho dobírá se svého stanoviska noëtického. Associační zákony jsou tedy středem důkladné a filosoficky vážné rozpravy, takže rozborem jejího výsledku a methody budeme moci význam associačního zákona v ohledu filosofickém i noëtickém opět z jedné stránky objasniti, aniž nám jest začínati znova.

Prostřednictvím úvah o associaci souvisí myšlenkový chod dr. Čádova pojednání s naším a můžeme vejíti hned in medias res. Basis noëtiky a tudíž basis pro posouzení Milla určuje dr. Čáda [1]) takto: Každý stav duševní, tudíž i myšlení a stavy poznání, máme za produkt vzniklý spolupůsobením dvou faktorů, přírody vnějši v ducha a ducha ve vnějšek. Bližší vniknutí ve vlastní pochod máme za nedostupné a nevyjádřitelné duchu lidskému.

Tedy: *kladou* se, *předpokládají* se duch a hmota (nikoli svět vnější a vnitřní, neboť na sebe působí). Zcela právem nazývá toto své stanovisko hypothetickým (§ 13 počátek). Avšak možno-li v noëtice, vědě o principiích a *správnosti* našeho poznání, vycházeti od takovéto hypothesy, která přece povahou svou podléhá kritice noëtických poznatků? Nemá-li noëtika zvrhnouti se v metafysiku a má-li býti něčím vedle logiky, musí míti basis tak nepopíratelnou, že žádná skepse ji rozhlodati nedovede; ale předpoklady Čádovy jsou dualistické či spiritualistické předpoklady, jež dle něho samého nedají se nezvratně dokázati a nejsou bezprostředně evidentní. Z nepopíratelné věty, kterou empirická psychologie i Herbartova [2]) stanoví a kterou uznati musí každý, že totiž o b s a h stavů vědomí závisí jednak na světě vnějším (na věcech mimo nás), jednak na nervové soustavě (se vším výkladem její činnosti), která se zaručuje prostým faktem, na př. dal-

---

[1]) Noëtická záhada etc. str. 24.

[2]) *Durdík*, Psychologie § 10 a § 84.

tonismu, nade vši pochybnost, ve které však existence nějakého jinorodého činitele, nějaká osobní duše se nepředpokládá: stala se zde několika jemnými obraty these spiritualistická: duch a svět jsou to, jež vzájemným působením tvoří obsahy našeho vědomí. Spisovatel sice opatrně dotýká se amfibolie v tom obsažené, nemluví o těle a mohlo by se zdáti, že slovo duch mu jest jen tolik co vědomí a že se tu nic nepraejudikuje představě o duši, avšak všechnu pochybnost vylučují jednak konsekvence stanoviska jeho, o nichž později bude nám se zmíniti (hlavně ponětí víry), jednak slova str. 25: »oba — duch i věci — jsou zároveň aktivní a ovšem i zároveň passivní: aktivní jsou věci totiž působíce na ducha a duch pozornost obracuje k věcem, passivní pak tím, že věci jsou představovány, *objektivují se* v duchu a duch zase tím, že *doznává* jistých stavů.« Slova proložená jsou v textu opatřena uvozovacími znaménky, což by snad mělo značiti, že spisovatel je nebéře doslovně; však kontext nepřipouští bráti je jinak, než že duch jest aktivním činitelem anebo vůbec činitelem vedle těla. Tím je ovšem parallelismus rozřešen, avšak jen hypotheticky a bez dostatečných důvodů, je vlastně překročen proti zákazu logiky.

Duch, duše není zajisté zkušeností dán, sic by existence jeho nebyla problémem. Jsou dány jisté zjevy, jež nazýváme historickým právem duševními; ale nesmíme se tím traditionalním slovem dáti svésti k naplnění jeho obsahu Slovo duše označuje záhadu a musí záhadným zůstati. Jest možno a nepopíráme to z předu, že jest nějaká duše osobitá, avšak *vycházeti* od toho pojmu nesmí ani vědecká, empirická psychologie ani noëtika bez dostatečného odůvodnění.

A jaký jiný důvod může se pro existenci duše uvésti než ten historický pojem její? Snad aktivita duševní? Zdá se z polemiky Čádovy proti Millovi, že ta jest mu důvodem. O aktivitě ducha pronesli jsme již mínění svoje na str. 73 a z toho plyne, že aktivita ducha není dána, nýbrž jest dána aktivita t. j. úkazy, které posuzujíce dle vlastní činnosti, zveme tak a přívlastek »ducha« jest tolik co: aktivní stavy duševní, v kteréžto podobě nenapadne nikomu bráti to za důkaz existence právě duše. Vedle této aktivity, která nejen v duševním světě, nýbrž i ve světě hmotném, v přírodě rostlinné i neživé (tvoření krystallů), se vyskytuje a která jest dána, jeví se pojem ducha pomocným pojmem myšlení tak jako pojem hmoty. Jako pojem ovšem existuje, nikoli jako reale.

Za takových okolností nezdá se mi toto stanovisko dosti nestranným pro posouzení a odsouzení associanismu Millova. Stojí na něm francouzští spiritualisté vůči positivismu a associanismu vůbec: Ferri[1]) proti Millově a Spencerově metafysice, Fouillée proti Spencerově ethice a v celku i dr. Čáda. Ačkoli v jednotlivostech s kritikou jeho souhlasíme i v konečném výsledku, přece zdá se nám, že jest tím stanoviskem váha jeho námitek značně oslabena.

[1]) *Ferri* ve spise citovaném zde častěji, *Fouillée* ve spise Critique des systémes de morale contemporains.

Necháme Milla prozatím stranou, poněvadž, jak podotčeno, konsekvencím jeho associanismu přisvědčiti brání nám naše ponětí zákona associačního, takže v odmítnutí jich s auktorem »Noëtické záhady« se shodujeme, ale ukážeme na závěrečné úvaze o relativnosti poznání, kam stanovisko to vede.

Dospěv zkoumáním základů lidského poznání k relativnosti jeho vyjadřuje se v § 63 o ní tímto, jak praví, vzorcem: »Všecko naše vědění a poznání jest víra. Víra provází nás při veškerém nabývání poznatků, víra jest jich podkladem, víra sahá dále nežli vědění a poznání samo, vyplňuje všechny mezery, které cítíme ve vědění svém a které každá věda, je-li dosti upřímná, vyzná.« — To se mi zdá se stanoviska noëtického povážlivým závěrem. Co že jest víra? Přesná odpověď v noëtice jest nezbytná, ale přiznám, že spisovatelovy definice a spojeniny myšlénkové na tomto konci úvah nejsou mi dosti jasné; aspoň nelze mi shostiti se jakéhosi sporu. Uvážíme-li výrok citovaný sám o sobě, jeví se mi pojem víry, jež doplňuje mezery lidského poznání, jakožto víra ve smyslu obecném, ta víra, jejíž projev jsou náboženstva, a připojím-li k tomu, co jinde o víře spis. praví, že se může vztahovati i na nepochopitelné, že je to širší pojem než vědění atd., zdá se mi, že i dr. Čáda tuto víru má na mysli při svých závěrečných úvahách. Hledím-li však k pojmu a úloze noëtiky, jakož i ke způsobu jeho kritiky Milla, nemohu uznati tento závěr za těch praemiss správným a vysvětluji si jej jenom dualistickým stanoviskem v noëtice přímo zaujatým, jak bylo výše podotknuto. V celém postupu noëtických úvah jdoucích za záhadou jistoty poznání, za vysvětlením pojmu pravdy, jejích kriterií, nikde víra nevyskytá se v tom smyslu, abych tak řekl ethnografickém, nýbrž jen a výlučně jako cit přesvědčivosti, jenž provází naše poznávání, jako vědomí shody našich poznatků s nějakou skutečností, jejíž obsah rovněž noëtika zkouší! Nanejvýš je tam víra něčím nevysvětleným, daným v našem vědomí; ale zde najednou objeví se s určitým obsahem nebo lépe s určitou tendencí; zde jsou záhady psychologické víry sešinuty na pole, na němž sice také nedojdou vysvětlení, ale kde spějou k určitým známým koncům.

Jen to sešinutí, to zaměnění obsahu slova víra, neuspokojuje nás, nikoli závěr sám o sobě. S ním souhlasím, avšak míním, že noëtika musí tak dobře zkoušeti tento pramen našeho poznání jako zkouší vědění a že z noëtiky musíme čerpati důvěru v tento pramen, jehož paprsky nesou se i k nepochopitelnému, jemuž přece rozum brání věřiti. Jeť přece známo, že rozum vírou otřásá: vyrovnání sporů těch jest úlohou noëtiky; ale spisovatelovi se nepodařilo, poněvadž intervencí víry relativnost našeho poznání není překonána. Jestliže pak stanovisko dualistické bylo spisovateli basí noëtickou, nejeví se z tohoto závěru nikterak odůvodněným a za rozřešení parallelismu je nemůžeme přijmouti. Ze zákona associačního vyplývá tak těsná souvislost stavů vědomí se stavy nervovými, že pro nějakého činitele dalšího, jenž by mezi nimi prostředkoval, nezbývá místa. Faktum

paměti t. j. uchovávání stop po dojmech v nervstvu a možnost obnovení jejich působením nějakého popudu stačí úplně na pochopení reprodukce bez pomocného pojmu ducha osobitého. Ovšem zůstává uvědomění i zde nevysvětleno; než dualistický názor je nečiní pochopitelnějším. Podotýkáť Čáda, že vniknutí v ten pochod má za nedostupné a nevyjadřitelné duchu lidskému. A k jakým nesnázím vedlo by potom určování poměru duše k tělu! Jak by tu pamět a reprodukce v nové záhady se zahalily! Vedle jedné záhady uvědomění měli bychom záhadu toho poměru a s tím problématický názor o podstatě počitkův a představ, jak patrno na př. z Herbartovy psychické theorie, která de facto je také dualistická aspoň ve svých konsekvencích.

§ 28. Positivní výsledky.

Avšak my souhlasíme s Čádovým ponětím relativnosti poznání jakož i s jeho ponětím víry, jakožto pramenu poznání, jenže k němu dospíváme z jiných praemiss, z nichž je hlavní naše ponětí zákona associačního, ač nesdílíme jeho basis noëtickou. V tom právě vidíme hlavní filosofický význam associace.

Připínajíce přímo ke konečnému závěru Čádově o relativnosti poznání a jeho výroku, že tím dokázáno jest, že ještě mnoho toho jest, co by se mohlo státi předmětem poznání, byť našemu vědění (on dí »poznání«) nyní se vymykalo (§ 66 konec), tážeme se, jest ještě jiný pramen poznání, nežli poznání smyslové? Může myšlení dostati se jiného materialu k poznání pravdy než skrze smysly? Rozumí se pramen, jenž by s podobnou jistotou vedl k poznání tajů života jako myšlení vědecké čerpané ze smyslové zkušenosti.

Člověk jest částí všehomíra a súčastněn na jeho vývoji. Vývoj ten jest, a třeba že nevíme, odkud vzešel a kam spěje, přec jisto jest, že všechno, co se děje vůkol nás, s námi a v nás, jest uskutečňováním se toho vývoje, a jako říkáme, že bez vůle boží ani vlas s hlavy nespadne, tak můžeme říci, že ani nejnepatrnější změna, vědomí našemu zjevná anebo nezjevná, neděje se leč v mezích toho vývoje, za účelem jeho, čili jinými slovy, že těmi zákony, jimiž vývoj celku jest předurčen anebo, chceme-li, jimiž určuje se sám, řídí se veškeré dějství obrážející se skrze smysly ve vědomí našem. Pochopujeme dobře, že příroda podléhá zákonům těm, abychom tak řekli, slepě, nerostenstvo i rostlinstvo i zvířata, a vidíme účelný postup vývoje toho nabývajíce představy o řádu světovém a tušíce cosi, co je hyblem toho řádu, ač neumíme jinak leč obrazně říci, že cítíme pořádající ruku, která každému tvoru vykazuje místo i úlohu v dějství tom. Pochopíme také dobře, že člověk, je-li žitím svým naprosto závislým na svém okolí, je-li svou bytostí výsledkem a spolučinitelem toho vývoje, podléhá týmž zákonům, které vedou vývoj celku určitou cestou k cíli nám neznámému. Pak ale

musíme též připustiti, že i duševní život člověka je část celkového dění veškerenstva, že duševní vývoj člověka jedince a lidstva jest částí celkového vývoje a že tudíž podléhá zákonům celku. Podle toho jest i myšlení a poznávání výsledkem celkového vývoje, organickou částí jeho, potřebným (sic by nevzniknul) článkem k dosažení neznámého nám účelu, nutným zjevem v dějství přírodním čili: proto člověk myslí a poznává, že to vývoj sebou nese.

Avšak jiná také otázka se namítá, zda-li totiž člověk, jenž do prostřed toho vývoje jest postaven se svým vědomím, se svou snahou poznávací a touhou po pravdě, zdali člověk toho poznání potřebuje, aby úkolu svému ve vývoji celku dostál? Odpověď není hned na snadě.

Pozorujeme zajisté, že veliká část celku, veškeren svět anorganický a rostlinný, slouží vývoji bez nejmenší známky uvědomění; pozorujeme též, že uvědomění a z něho vznikající jakési poznávání v oboru zvířectva jest toho druhu, že vývoje se netýká. Zvířata sice konají něco uvědoměle, ale to, co svým rozumem za nejdůležitější uznati můžeme pro celek vývoje, to konají vedena pudem, jakousi tajemnou silou, která jimi vládne jako přítažlivost, magnetismus, chemická druživost atomy hmoty, silou, která má účel celkového vývoje v sobě a svým působením i jedince i rody zvířat ve směru tohoto účelu vede. Zachování vlastní existence a existence rodu děje se mezi zvířectvem pudem, bez uvědomění, bez poznání. A není něco podobného i u člověka?

Vizme vývoj dějinný! Čím jest jedinec se svým poznáním a poznáváním v proudu dějinném? Přes jeho tužby a snahy jde vývoj dál; nikdy nedovedl ani nejmocnější duch změniti směr vývoje společenského; ale spíše každý na svém místě jest nesen takřka proudem v směru určitém. Dávno již nepoukazují historikové na velké dobyvatele a reformatory, aby z jich působení vysvětlili běh dějin, ale hledí pochopiti současný stav všech podmínek, aby pochopitelným učinili úspěch jejich snažení. Doba si vytvoří své muže a nikoli mužové své doby. Ovšem, že retrospektivnímu pozorování jeví se právě tito mužové jakoby milníky na dráze společenské a že na nich nejlépe se poznává povaha doby a dle nich charakterisuje, ovšem že i oni svým působením vtiskují ráz svému okolí, ale to jejich působení je výsledkem podmínek vývoje celkových, oni vyrůstají z půdy vývojem připravené, a v jiné půdě, v jiné době vyrostli by jiní. Podobně ukazuje kulturní dějepis, že ideje nedávají jednotlivci svým dobám, ale že idea vzniká ponenáhlu, differencováním v hlavách mnohých, až uzraje a pronesena byvši dovede působiti. Jedinec není ničím v tom víru dějů, jeho osoba, jeho uvědomění a poznávání nedovede zastaviti ani změniti směr celku.

Snad tedy společenský celek? Zdálo by se, že zmocněné sebevědomí, zmocněné poznávání takového celku, jež jest podmíněno životem jednotlivců celek skládajících, může vývoj svůj určovati a že ve vývoji na př. národa nabývá vývoj celkový ukončení, ježto vše, co předcházejíc vývoj ten podmiňuje, ve vývoji národa dochází svého účelu. Avšak pozorujeme-li vývoj

národů a přirovnáme míru jich sebeurčení k celkovému dějství, shledáme totéž, co při jednotlivci. Národy mají svůj vznik ale mají i zánik, zasahují vědomě v průběh událostí, ale jejich vědomým působením vývoj se nemění. Cokoli působí, má svůj účinek na celek, ale často obmýšlený čin jiných jest výsledků. Také národy hrají svou úlohu, ale to, čím celku přispívají, čím vývoji slouží, nekonají vědomě, nýbrž i zde vládne cosi, co je vede, nese směrem určitým a kdyby nevzniklo nedorozumění, řekli bychom, že i národové mají pud, jenž je ovládá vzdor všem jich zřízením ústavním, vzdor všem parlamentům a diplomacii.

Z toho tedy plyne, že celkový vývoj jest výsledek něčeho, co působí v nás a skrze nás jistou zákonností účelnou, takže jsme celou bytostí svou k vývoji tomu připoutáni, že všechna naše samostatnost, všechno myšlení, cítění i konání vzdor vší osobní svobodě děje se zákony něčeho, co stojí nad námi, nad celým světem, třeba že pronikalo nás, přírodu i celý svět. Jestliže pak se postavíme na stanovisko jednotlivce a odtud určujeme jeho povolání ve světě, musíme uznati, že dospívá účelu mu vyměřenému, třeba by si ho nebyl vědom; že poznáním, jehož dospívá myšlením, tento vývoj neurčuje, nemoha v něj zasáhnouti, nýbrž jsa jím určen sám.

Tím jest relativnost našeho poznání odůvodněna; vyplývá ze zákona associačního, což netřeba zvláště dovozovati. Člověk nepotřebuje všechno věděti, aby dostál svému účelu. »Ve své nynější přirozenosti a postavení svém v přírodě není nám věděti potřebí leccěhos z toho, aniž by proto naše žití neb ostatní naše vědění doznávalo ujmy« (171) a dodáváme: aniž tím doznává ujmy přirozený běh věcí.

To je j e d e n závěr. Avšak proti tomu stojí faktum poznávání samo. Naznačili jsme výše, že člověk potřebuje věděti, aby mohl jednati a že, aby mohl jednati, musí míti názor i o těch věcech, které dotud našemu poznání, pokud založeno jest na myšlení, jsou skryty a soudě dle relativnosti poznání navždy skryty zůstanou. Kterak vyrovnáme tento spor? Vždyť veškera činnost lidská jest výsledkem vývoje, tedy i snaha poznávací. Kterak to, že nám zůstati má skryto, nedostupno, čeho potřebujeme? Kterak možno, aby to, k čemu nás vývoj vede, bylo nepotřebným pro vývoj sám? Máme tu dvojitou antinomii ve smyslu Kantovském, máme tu spor pojmů ve smyslu Herbartovském, máme tu paradoxon, jež musí se dáti nějak vyrovnati, nemá-li nemožným býti rozumování vůbec a fatalismus posledním útočištěm.

První část antinomie rozřeší se takto: Vývoj nepotřebuje uvědomělé činnosti, ale člověk jí potřebuje nezbytně k uhájení své existence v boji o život s přírodou i ostatními lidmi a hájením existence své slouží zase vývoji celkovému.

Druhá část antinomie řeší se takto: Potřebuje-li člověk poznání, aby mohl jednati a není-li možná skrze smysly a skrze myšlení na jich působnosti založeném dojíti poznání úplného, musí nedostatečnost takového poznání býti nahrazena něčím, co může býti jiným pramenem poznání. Ovšem

co jest tento jiný pramen? Ze všeho, co o účelu člověka říci možno, vyplývá, že poznání a vědění není samo sobě účelem nýbrž prostředkem, aby člověk mohl jednati. Avšak člověk jedná, musí jednati, ačkoli poznání a vědění jeho jest neúplné a zůstane neúplným, pokud je nečerpá odjinud než jest myšlení, které dle zákona associačního zakládá se na dojmech smyslových, jimiž vnějšek na nás působí. Nebeřme tedy jednání jako následek poznání a pozorujme jednání samo jako účinek působení světa vnějšího. Tu jsme v bezprostředním styku s věcmi mimo nás, tu jsme ve proudu samého vývoje. Neboť dle téhož zákona associačního, dle něhož jsme vedeni k relativnosti poznání, ke konstatování nemožnosti zvěděti podstatu věcí, dle téhož zákona jeví se jednání reakcí organismu našeho na dojmy vnější. Považíme-li pak, že organismus náš je dílem vývoje, že vzniknul působením týchž zákonů, které řídí ostatní dějství přírodní, že zdokonaloval se pod vlivem jich, srozumíme, že reakce může býti jen taková, k jaké organismus náš jest předzjednán, že tedy jednání lidské jest odrazem toho působení, že v něm jeví se právě působnost těch nám nepřístupných, záhadných sil, že právě jednání lidské jest částí souvislou dění celkového, ukázkou jeho vývoje. Dlouho před tím, než člověk počal zkoumati dosah svého rozumu a pátrati po podstatě věcí, nežli byl schopen seznati nedostatečnost svou vůči záhadám podstaty věcí se týkajícím, jednal. Motivy jeho jednání nebyly poznatky správné a dosud velká část našeho jednání vyplývá z jiných motivů, jichž si neuvědomujeme, ale jimiž se necháváme vésti jakoby z přirozené nutnosti. Souhrnným názvem označíme ty motivy *pudem* a *vírou* ve smyslu náboženském. Chtěli bychom voliti slovo jedno, avšak necháme je vedle sebe, aby se předešlo nedorozumění a aby bylo patrnější, jak na víru náboženskou pohlížíme.

V těchto dvou slovech zahrnuto je všechno, co se jeví vedle vědění základem jednání lidstva. Pudem a vírou lidstva konalo svůj úkol a z velké části koná. Vědění a poznání přistoupilo teprve k tomu a přesvědčila-li člověka úvaha i zkušenost, že poznání nemůže uspokojiti otázky všechny, že je neúplné, a vedlo-li spolehání se na toto kusé vědění k úpadku mravního života, není jiné nápravy, jiné spásy než návrat k pudu a víře. Ovšem tento návrat u člověka dospěvšího k uvědomění potřeby poznání může se díti jen tak, že počne si uvědomovati touž cestou vědeckou také motivy pudu a víry. Jako zkoumal rozum svůj, tak obrátí všechnu svou zkušenost nabytou myšlením na projevy lidského jednání v pudu a víře a bude odtud vědomě doplňovati nedostatky vědění.

Předložil-li si kdys otázku, jak poznáváme a co poznati můžeme, předloží si otázku, jak lidé dospěli k výtvorům, jež byly a jsou základem jednání společnosti a celku, jak dospěli a dospívají uspokojení v otázkách, jež nechává věda nerozřešeny. Obrátí své studium na projevy pudu společenského, uměleckého, ducha náboženského, jak působil od věků ve všech národech a oddávaje se pro svou potřebu s klidem, přesvědčením, s důvěrou jemu spojí s ním svou touhu poznavací a ze srovnávacího pozorování

náboženstev učiní nový pramen poznání, jenž jej povede k samé podstatě když ne věcí, tož vývoje a to je jeho hlavní potřebou.

Resultat tento shoduje se s výsledkem, k němuž dospívá dr. Durdík[1]) v spise: »Leibnitz u. Newton« a který jest shrnut ve větě: Wir stehen schon vor allem Denken mit den realen Wesen in unmittelbarer Wechselwirkung, wir nehmen das Wirkliche sinnlich wahr, die Erscheinung erzeugen wir. Potřebujeme pouze praktické důsledky z této věty vyvoditi a máme antinomii, jež nás právě zaměstknávala, rozřešenou. A zase jest to zákon associační, který tvoří této věty nejdůležitější praemissu; jeť zajisté nejbezpečnější zárukou první části její, že před tím než myšlení vzniklo, bytost naše byla v bezprostředním styku s realními bytostmi jinými; neboť myšlení teprv umožněno bylo reprodukcí, a reprodukce je výsledek vzájemného působení sil či ve smyslu Durdíkově *monad nekonečných prostorem a časem* pronikajících se, t. j. jichž účin není omezen na sousedstvo, nýbrž sahá do nekonečna.

Když pak přidáme ke svému výkladu Durdíkovo,[2]) »že bytosti nejsou pouze body anebo »Gedankendinge« nýbrž Kraftwesen,« jest ještě pochopitelnější, že můžeme v sobě samých poznati příčiny svého žití, které zůstávají smyslovému poznání tajny.

---

[1]) *Durdík*: Leibnitz und Newton, Ein Versuch über die Ursachen der Welt auf Grundlage der positiven Ergebnise der Philosophie und der Naturforschung. Halle 1869 str. 65.

[2]) *Durdík*, tamže str. 65.

Auszug aus der Abhandlung: „Über das Associationsgesetz"

von Dr. *Franz Krejčí.*

I. Einleitung.

1. Das Associationsgesetz in der Entwickelungsgeschichte der Psychologie.

2. Zweck der Abhandlung. Methode. Ausgangspunkt ist die Reproduction und nicht die Association; denn nur jene ist in der Erfahrung unmittelbar gegeben.

Eintheilung des Stoffes.

II. Auffindung des Associationsgesetzes.

3. Aus den empirischen Begriffen der Sensation und der Wahrnehmung folgt:

a) dass wir behufs Erklärung der Reproduction keine in der Seele oder irgendwo sonst unbewusst vorhandene Vorstellungen voraussetzen können.

b) Dagegen müssen wir annehmen, dass nach jedem die Wahrnehmung verursachenden Reize im Nervenorganismus eine materielle Spur zurückbleibt. Wie diese Spur beschaffen, lässt sich nicht nachweisen und es ist auch nicht nothwendig diesem dankbaren Probleme der Physiologie durch gewagte Hypothesen vorzugreifen. Es genügen ganz allgemeine Andeutungen. So kann man mit ziemlicher Gewissheit vermuthen, dass die Spur auf das Centralorgan zu beschränken ist, wogegen die Wirkung des Reizes in den Leitungsbahnen und in den Sinnesorganen sich durch Anpassung und Erleichterung des sich wiederholenden Processes äussert. Die Annahme, dass die Spur auch im Sinnesorgane als selbsständige Nervenänderung verbleibt, ist deswegen zurückzuweisen, weil die Reproduction nur unter der Bedingung möglich wäre, wenn der sensitive Nerv auch centrifugal zu leiten fähig wäre.

Weil nun jeder geistige Process, also auch die Vorstellung (recte das Vorstellen), von einem entsprechenden physiologischen Processe begleitet wird; weil ferner gleichen Bewusstseinszuständen gleiche physiologische Correlate entsprechen müssen; weil endlich der reproducierte Bewusstseinszustand (Vorstellung) mit dem ursprünglichen qualitativ wesentlich gleich ist und sich von demselben hauptsächlich nur quantitativ unterscheidet: so

folgt hieraus, dass sich bei der Reproduction im Centralorgan ein fast gleicher oder ein ähnlicher Process wiederholen muss, wie bei dem ursprünglichen Eindruck; es entfällt bloss die durch äusseren Reiz verursachte unmittelbare Wirkung, welcher Umstand auch den Unterschied der beiden Zustände begründet.

Die Spur ermöglicht und macht eigentlich die geforderte Wiederholung des gleichen oder ähnlichen Nervenprocesses ohne denselben äusseren Reiz erklärlich; die Spur ist also als der letzte Grund der Reproduction zu betrachten, und wir haben bei der Erklärung der Reproduction von derselben auszugehen. Wenn es uns dabei gelingt die durch den Parallelismus zwischen dem Psychischen und Materiellen gezogene Grenze nicht zu überschreiten, so ist jede Gefahr einer unempirischen materialistischen Auffassung ausgeschlossen.

Das sei hier behufs Wahrung unseres wissenschaftlichen und philosophischen Standpunktes ausdrücklich constatiert.

4. Aus dem Wesen der materiellen Spur ergibt sich vor allem, dass dieselbe entweder vorübergehend oder bleibend ist.

Ist die Spur unerlässliche Bedingung der Reproduction, so folgt hieraus als logisch notwendiger Schluss die Möglichkeit des gänzlichen Vergessens. Dies wird gegenüber der Herbart'schen Ansicht von der Fortexistenz der Vorstellungen bewiesen und die empirischen Data (bei Fortlage, Beneke, Volkmann), welche zur Bekräftigung der Unverwüstlichkeit der Vorstellungen angeführt werden oder angeführt werden könnten, werden im Einklange mit der aufgestellten Behauptung erklärt. Bei allen solchen Fällen lassen sich Momente nachweisen oder vermuthen, welche die Verstärkung der Spur (z. B. durch eine ohne Vorwissen des betreffenden Individuums und der Beobachter stattgefundene Wiederholung) zu Folge hatten, wodurch das unerwartete Auftauchen einer Vorstellung im Bewusstsein nach vielen Jahren begreiflich wird. Verfasser erinnert sich noch ganz gut an einen Unfall, der ihm in frühester Kindheit passiert ist, doch er weiss sich ebenfalls zu erinnern, dass von diesem Unfalle des öfteren im Familienkreise die Rede war und schreibt diesem Umstande die Unverwüstlichkeit der Erinnerung zu und glaubt, dass analoge Umstände auch bei anderen Fällen anzunehmen sind.

Auch die Beobachtungen der Gedächtnissentwickelung bei den Kindern bestätigen diese Annahme. Das Gedächtnis entwickelt sich allmählich und es gibt eine Periode in der Entwickelung des Kindes, wo nicht einmal die unmittelbar nach einander folgenden Eindrücke behalten werden.

5. Ist die Spur bleibend und wiederholt sich derselbe Eindruck, so muss aller Wahrscheinlichkeit nach der physiologische Process in die Spur einlenken. Es sollte dadurch der frühere Eindruck wiedererneuert werden; weil wir aber zwei inhaltlich gleiche Bewusstseinszustände gleichzeitig nicht haben können, so verschmilzt die zu reproducierende Vorstellung mit dem gegenwärtigen Eindruck, und der resultierende psychologische Effect ist das

unmittelbare Wiedererkennen: wir haben Bewusstsein, dass wir den Eindruck schon einmal gehabt haben, wir erkennen den Gegenstand, auf welchen sich die Wahrnehmung bezieht. Dieses Wiedererkennen betrachten wir also als einen Fall der Reproduction und zwar nach dem Gesetze der Identität, weil die reproducierende Wahrnehmung und die reprocierte, hier jedoch sofort verschmelzende Vorstellung, inhaltlich identisch sind und auch derselbe physiologische Process im Centralorgan stattfindet.

Das Gesetz der Identität ist sodann das fundamentale Gesetz der Reproduction, da die Wiedererneuerung der Spur durch denselben äusseren Reiz ohne Zuhilfenahme anderer Erklärungsgründe von selbst begreiflich ist.

6. Diese Auffassung des Wiedererkennens deckt sich theilweise mit derjenigen von Höffding und von Herbart. Im folgenden werden dann verschiedene Einwendungen, welche gegen Höffding erhoben wurden, entkräftet und widersprechende Ansichten einiger Psychologen widerlegt.

a) Gegenüber Lehmann (Phil. Stud. V. 96—156) wird geltend gemacht, dass diejenigen Fälle, wo das Wiedererkennen durch Vermittelung des reproducierten Wortes zu Stande kommt, nicht in die Kategorie gehören, auf welche sich unser Identitätsgesetz bezieht. Es kommen nur solche Fälle in Betracht, wo sich das Wiedererkennen unvermittelt, momentan, uns selbst überraschend einstellt, ehe wir noch irgend eines anderen Gedankens fähig sind.

b) Wenn Lehmann und Wundt behaupten, dass die eigenthümliche, dem wiedererkannten Bewusstseinzustande eigene Färbung, welche Höffding Bekanntheitsqualität nennt (vielleicht nicht ganz zutreffend), nicht die Qualität betrifft, sondern ein durch Erleichterung des physiologischen Processes erzeugtes Gefühlsmoment ist, so wird darauf hingewiesen, dass wir auch unangenehme Eindrücke wiedererkennen. Dabei wird ganz deutlich das Unangenehme des Eindrucks von dem Wiedererkennen im Bewusstsein getrennt und mitunter auch das Wiedererkennen unangenehm empfunden, obgleich nach der Erklärung Lehmanns und Külpes jedes Wiedererkennen angenehm sein sollte; denn bei jedem Wiedererkennen geht der physiologische Process rascher und bequemer vor.

7. *c)* Wundt unterscheidet (Phil. Stud. VII.) Erkennen und Wiedererkennen ganz richtig, er meint, dass beide Phaenomene durch begleitendes Gefühl von einander verschieden sind und dieser Unterschied des Erkennungs- und Wiedererkennungsgefühls lasse sich nicht durch Höffdings Auffassung des Wiedererkennens erklären. Doch dieser Unterschied wäre nur dann unbegreiflich, wenn die physiologischen Bedingungen beider Phaenomene etwas Gemeinsames und zwar wesentlich Gemeinsames hätten, was nicht der Fall ist; denn beim Erkennen ist das Verhältnis der Spur zum neuen Eindrucke Ähnlichkeit, beim Wiedererkennen Identität.

Wundt erklärt ferner das Wiedererkennen durch Wirkung unbewusster, dunkler, mit der zu reproducierenden Vorstellung associierter Vorstellungen, so dass eigentlich jedes Wiedererkennen mittelbar wäre. Doch

wenn man in den von ihm angeführten Beispielen alles Vermittelnde abstrahiert, so bleibt immer Etwas, was unmittelbar erkannt werden muss, ohne welches das Erkennen überhaupt nicht zustande käme. Erkenne ich z. B. einen Herrn nach seinem Diener, so muss ich doch diesen Diener unmittelbar erkennen!

d) Arne Löchen's Einwendung stützt sich auf problematische, nicht genug erklärte Fälle der Wortblindheit und Worttaubheit.

e) Külpe fasst das Wiedererkennen als Urtheilen über Ähnlichkeit oder Identität zweier Wahrnehmungen oder Vorstellungen auf. Gesetzt aber, dass beim unmittelbaren Erkennen ein Vergleichen stattfindet, was mir übrigens nicht einleuchten will, so kann ich doch nicht begreifen, warum das gewisse physiologische Aequivalent, welches Külpe anzunehmen gezwungen ist, ohne Einfluss auf die Qualität des wiedererkannten Bewusstseinzustandes sein soll, wenn die Qualität der Bewusstseinzustände überhaupt durch nervösen Vorgang bedingt ist. Sonst lässt sich Külpes Ansicht, abgesehen von der hiebei in Anspruch genommenen Hypothese von centralerregten Empfindungen, ganz gut mit der unsrigen in Einklang bringen.

8. Der dritte denkbare Fall ist: die Spur ist bleibend und der neue Eindruck mit dem früheren theilweise identisch (= ähnlich). Dies kann bloss bei zusammengesetzten Bewusstseinszuständen, also bei Wahrnehmungen, vorkommen und es lassen sich verschiedene Fälle unterscheiden. Wenn A den gegenwärtigen Eindruck, a, b, c seine Bestandtheile, B den früheren Eindruck, nach welchen eine dauernde Spur im Centralorgan verblieben ist, und a_1, b_1, c_1 seine Bestandtheile bezeichnet, so ergeben sich folgende Schemen:

1. $A = a + b \quad B = a_1$. 2. $A = a \quad B = a_1 + b_1$. 3. $A = a + b \quad B = a_1 + c_1$.

Allgemein lässt sich sagen, dass der gemeinsame Theil seine Spur wiedererneuert, im Sinne des Identitätsgesetzes; aber der Gesammteffect im Bewusstsein wird sich je nach der Art des Zusammenhanges der Bestandtheile verschieden gestalten. Wir müssen also die Schemen abgesondert in Betracht ziehen.

Was das Schema 1. betrifft, so wird das a der neu eintretenden Wahrnemung seine eigene Spur erneuern, wobei das a_1 nicht selbständig im Bewusstsein erscheinen kann, sondern mit dem a der Wahrnehmung verschmilzt. Resultat: die Wahrnehmung wird als theilweise bekannt erkannt. Hieher gehören Fälle, welche Wundt als Erkennen gegenüber dem Wiedererkennen bezeichnet. Es sind Subsumptionen einer Wahrnehmung unter einen allgemeineren Begriff. Wenn ich etwas z. B. als Baum erkenne und mit diesem Worte bezeichne, so sagt man gewöhnlich: die Erscheinung habe das Wort reproduciert; das ist wahr; doch wie erklärt man dann den Zusammenhang des Wortes mit einer Vorstellung, welche mit ihm bisher nicht in Berührung gekommen ist? Wir meinen, dass die Erscheinung

durch ihre entsprechenden Bestandtheile zuerst den Inhalt des Begriffes nach dem eben in Rede stehenden Schema reproduciert und erst dann das entsprechende Wort, dessen Verbindung mit dem Begriffe später zu besprechen sein wird.

Bei den Schemen 2. und 3. ist zunächst klar, dass sich congruente Theile reproducieren, doch es lässt sich weder aus dem Identitätsgesetze deducieren, noch sonst a priori bestimmen, wie sich dabei die übrigen Bestandtheile des früheren Eindruckes verhalten. Da müssen wir bei dem Schema 2. zwei Fälle unterscheiden. Entweder ist die gegenwärtige Wahrnehmung A integrierender Theil der früheren Wahrnehmung B, aber in der Weise, dass A bisher noch nie selbständig in's Bewusstsein eingetreten ist, z. B. ich sehe den Gipfel eines bekannten Baumes, den Kopf eines bekannten Menschen u. s. w. Oder ist die gegenwärtige Erscheinung zwar ein Theil einer grösseren zusammengesetzten Erscheinung, ist aber zugleich auch selbständig wahrgenommen worden, z. B. ein Tisch, welchen ich früher am andern Orte gesehen habe.

Da nun die Erfahrung lehrt, dass in beiden Fällen mit dem congruenten Theile a auch der andere Bestandtheil der zusammengesetzten Vorstellung reproduciert wird, so muss dem verschiedenen Zusammenhange der Bestandtheile entsprechend auch eine andere Ursache der Reproduction angenommen werden, und wir sind genöthigt beide Fälle von einander zu trennen. Um dies auch durch Schema ersichtlich zu machen, wählen wir für den ersten Fall die Bezeichnung:

$\alpha)$ $A = a$ $B = a_1 b_1$ für den zweiten $\beta)$ $A = a$ $B = a_1 + b_1$.

Ganz analog werden wir auch beim Schema 3. zwei Fälle zu unterscheiden haben:

$\gamma)$ $A = ab$ $B = a_1 c_1$ und $\delta)$ $A = a + b$ $B = a_1 + c_1$.

Unter diesen vier Fällen stehen wieder α und γ dann β und δ einander so nahe, dass wir in beiden Paaren gleiche Ursache sowohl des Zusammenhanges als auch der Reproduction vermuthen müssen. Wir werden also darnach die Reihenfolge bei der Behandlung einzelner Fälle einrichten.

Schema $\alpha)$ Der gegenwärtige Eindruck ist integrierender Theil einer früheren Wahrnehmung, wurde aber nie als selbständige Erscheinung wahrgenommen. Da gelangt der durch die Erscheinung verursachte physiologische Process in die Spur nach B, reproduciert den congruenten Theil a_1 mit welchem er verschmilzt, aber zugleich schreitet die erregte Energie nach dem Gesetze der Beharrlichkeit in der gegebenen Richtung fort und berührt die ganze Spur von B, sodass mit a_1 auch b_1 im Bewusstsein erscheint; natürlich nur, wenn sie hinreichend stark ist und nichts ihr Fortschreiten hindert, d. h. wenn sie nicht vorzeitig in andere Bahnen abgelenkt wird. Sehen wir z. B. den Gipfel eines bekannten Berges, so ergänzen wir, denken hinzu, auch den übrigen Theil, nachdem wir den Gipfel erkannt

haben. Sind wir aber anders beschäftigt, wird unsere Aufmerksamkeit durch andere Erscheinung in Ausspruch genommen, so findet keine ergänzende Reproduction statt. Auf einer Jagd kümmern wir uns eher um den auf dem Gipfel des Baumes sitzenden Vogel als um den Baum. Haben wir ferner die Erscheinung schon früher selbständig wahrgenommen, so bleibt ebenfalls die ergänzende Reproduction aus. Wer den Menschenkopf schon getrennt vom Rumpfe sah, denkt schwerlich den übrigen Körper hinzu. Wenn dann die wahrgenommene Erscheinung als Theil von mehreren zusammengesetzten Vorstellungen bekannt ist, so wird die Reproduction erschwert und bleibt gewöhnlich gänzlich aus. Ein Stück Tuch von auffallender Farbe genügt um die Vorstellung eines aus ihm verfertigten Rockes zu erwecken, aber ein Stück von gewöhnlicher oft vorkommender Farbennuance wird das nicht erzielen.

Unter dieses Schema gehört auch ein grosser Theil von Illusionen. Sehe ich z. B. einen Schwamm, wo nur dürre Blätter täuschend gruppiert sind, so haben die congruenten Merkmale die Reproduction der Vorstellung des Schwammes und ihre Projicierung bewirkt. Sobald wir auch der übrigen Bestandtheile gewahr werden, verschwindet die Täuschung.

9. Schema γ. In diesem verursacht das a der gegenwärtigen Wahrnehmung denselben Effect wie in den dem Schema α entsprechenden Fällen, da die Bedingungen gänzlich dieselben sind, unter der Voraussetzung, dass der congruente Theil a niemals selbständig im Bewusstsein auftrat. Dieser Voraussetzung wird zweifelsohne dort Rechnung getragen, wo a selbständig überhaupt nicht auftreten kann, so bei Empfindungen, welche als Eigenschaften der Gegenstände wahrgenommen werden.

Hieher gehören zahlreiche Reproductionen, welche die Grundlage zu Metaphern und dichterischen Vergleichungen ausmachen. Wenn Homer den Glanz der Waffen mit dem Waldbrande vergleicht, so erweckt ihm der Eindruck des Glanzes der bronzenen Waffen durch seine Farbe die Erinnerung an dieselbe Farbe des Waldbrandes. Höffding meint dagegen, dass sich bei solchen Reproductionen ein identisches congruentes Merkmal, welches die Reproduction begründen könnte, kaum nachweisen lässt und sagt, sich auf den eben angeführten homerischen Vergleich beziehend, dass die Farben der beiden Erscheinungen, der Metallglanz und das Feuer verschiedene Qualität haben und dass die Phantasie des Dichters einen Sprung machen muss, um von der einen zur andern zu kommen. Doch es ist erwiesen, dass die Deutlichkeit und Praecision der Erinnerungsbilder mit der Zeit Einbusse erleidet und folglich die Qualität derselben zwar nicht wesentlich aber doch theilweise abgeändert wird. Somit braucht die subjectiv empfundene Identität des Erinnerungsbildes und einer Wahrnehmung mit der Identität zweier frischen Wahrnehmungen nicht übereinzustimmen.

Nach diesem Schema erklärt sich ganz naturgemäss auch das Verhältnis des Bildes (z. B. einer Photographie) zum Original, dessen Erklärung

den Psychologen nicht geringe Schwierigkeiten verursacht hat. Man konnte kein gemeinsames Merkmal finden, welches begreiflich machen würde, warum ein photographisches Portrait die Erinnerung an bestimmte Person wachruft, und verfiel auf gezwungene Erklärungsweisen. Aber das Portrait hat wenigstens die Dimension der Gestalt mit der betreffenden Person in perspectiver Projection gemein; denn man hat die Person aus verschiedenen Entfernungen gesehen, mitunter auch aus einer solchen, wo sich die Grösse subjectiv geschätzt mit der objectiven Grösse des Portraits deckt. Diese Congruenz kann man wohl in meisten Fällen annehmen. Fehlt sie aber, so werden wir das Portrait nicht erkennen. Ich habe bei Kindern beobachtet, dass sie Portraits in gewissem Formate sogleich erkannten, in kleinerem Formate aber nicht einmal ihren Vater.

Die Reproduction nach den zwei letzten Schemen fassen wir unter das Gesetz der Ähnlichkeit zusammen. Weil die hier gemeinte Ähnlichkeit eigentlich theilweise Identität ist, so gestaltet sich das Gesetz der Ähnlichkeit zu einem besonderen Falle des Gesetzes der Identität.

10. Wenn wir nun zu den Schemen β) und δ) übergehen, so lehrt die Erfahrung, dass Bewusstseinzustände, welche sich einmal im selben Momente zusammengefunden haben, Tendenz besitzen einander zu reproducieren, gleichgiltig ob der reproducierende Theil selbständig oder in Verbindung mit anderen auftritt; aber das Gesetz der Identität, welches die bisher behandelten Fälle befriedigend erklärt, scheint hier seine Dienste zu versagen. Wir begreifen nur, dass der congruente Theil seine Spur erneuert, aber es bleibt vorderhand unerklärt, warum auch die mit der erneuerten Vorstellung zeitlich contingente Vorstellung reproduciert wird.

Es werden zunächst die bisherigen Erklärungsversuche einer Kritik unterzogen. Am häufigsten wird als Grund der wechselseitigen Wiedererneuerung gleichzeitiger Eindrücke die Association angegeben: die gleichzeitigen Eindrücke reproducieren einander, weil sie sich associiert haben. Doch wir wissen schon aus der Einleitung, dass dies ein Circulus ist und dass es sich um Erklärung handelt, warum sich die Eindrücke associiert haben. —

Als eine nicht weiter zurückführbare Thatsache dürfen wir die Associierung und wechselseitige Reproduction der gleichzeitigen Eindrücke nicht aufstellen, denn nicht alle gleichzeitigen Eindrücke reproducieren einander z. B die Töne eines Accords.

Höffding erklärt dies durch die Tendenz des Bewusstseins seinen ganzen früheren Zustand wiederzuerzeugen. Diese Erklärung scheitert an der eben angeführten Thatsache, dass alle gleichzeitigen Eindrücke einander nicht reproducieren.

Den Grund in die Associierung der physiologischen Begleitprocesse zu versetzen (englische Associanisten) heisst die Erklärung aus der Psychologie in die Physiologie verlegen und ist auch keine Erklärung, denn

die Associierung der physiologischen Processe muss ebenfalls erst erklärt werden.

Ziehens Erklärung leidet an vielen hypothetischen physiologischen Hilfsbegriffen (Erinnerungszellen!), für welche sich in der physiologischen Erfahrung kein Anhaltspunkt vorfindet. Das Princip der Gewohnheit (Malebranche, Brochard) reicht ebenfalls nicht aus. Die Übung macht zwar die automatische Wiedererneuerung von nach einander folgenden Bewegungen begreiflich; aber das ist eine rein materielle Auffassung, mit welcher auf dem psychischen Gebiete Nichts anzufangen ist.

Wundt's Apperception kann als Erklärung nicht gelten, da dieser Begriff selbst höchst problematisch ist. Die Thätigkeit der Apperception ist nicht »das nicht weiter zu reducierende und schliesslich einzige Merkmal für die psychologische Einheit unseres Wesens«, sondern Etwas, was Wundt zwar Apperception nennt, was aber erst einer Erklärung bedarf.

Flechsig's Associationscentren sind eine wichtige Entdeckung. Stimmt man der psychologischen Deutung dieser physiologischen Thatsache, wie sie Flechsig bietet, zu, so begreift man ganz gut, wie die Synthese der Empfindungen zu einheitlichen Wahrnehmungen bewerkstelligt wird; ebenfalls ist dadurch wahrscheinlich gemacht worden, dass der Zusammenhang gleichzeitiger Eindrücke durch irgend ein physiologisches Correlat mitbestimmt wird; doch erfährt man keineswegs, warum gleichzeitige Eindrücke nur in gewissen Fällen einander wechselseitig zu reproducieren fähig sind.

Die Vermögenstheorie, soferne sie noch hie und da mit ihren mythischen Begriffen spuckt, hat gegenüber der in Rede stehenden Thatsache leichten Stand. Sie schreibt der Seele einfach eine Fähigkeit, ein Vermögen mehr zu. Nicht viel wissenschaftlicher verfahren die Dualisten, indem sie die Association aus der Aufmerksamkeit als spontaner Selbstbethätigung der Seele erklären. Sie sagen: Die Seele hält, was sie interessiert, fest oder greift es schnell wieder auf; was ihr gleichgiltig ist, vergisst sie. (Kirchner).

Den Herbartianern ergibt sich die Erklärung der Association aus dem Begriffe der Wechselwirkung der Vorstellungen als Zustände eines einheitlichen, einfachen Seelenreales, stützt sich aber auf metaphysische Voraussetzungen.

Wir beabsichtigen das Phaenomen der Association auf dem eingeschlagenen Wege aus blossem Begriffe einer Spur im Nervenorganismus, also ohne physiologische Detaile, zu erklären.

11. Jeder Eindruck verläuft im Nervenbogen. Auf jede sensorische Erregung folgt eine Reaction in den motorischen Bahnen. Keine Bewegung entsteht anders als durch Reaction auf sensorische Erregung. Centrale Erregungen sowohl des Sensoriums als auch der motorischen Bahnen gibt es nur mittelbar ebenfalls als Reaction (davon später).

Der physiologische Process im Nervenbogen bildet ein Ganzes dem Begriffe und Gesetze der Energie entsprechend. Daraus folgt, dass die Wiederneuerung eines Eindruckes sich auf den ganzen Nervenbogen aus-

strecken muss und dass die Spur im Centralorgan derart beschaffen sein muss, dass durch ihre Erregung die Energie auch in motorische Bahnen gelenkt wird oder, wie es Steinthal ausdrückt, dass die Vorstellung motorische Kraft besitzt.

Doch auf psychischem Gebiete muss man die motorische Reaction und ihr Bewusstwerden strenge auseinanderhalten. Wenn auch jeder Eindruck im Nervenbogen verläuft, wenn wir auch bei jedem psychischen Phaenomene eine motorische Reaction vorauszusetzen gezwungen sind, so sind wir uns dieser Reaction nicht immer bewusst; im Inhalte des resultierenden Bewusstseinszustandes ist kein directer Hinweis auf das zu finden, was in den Nerven geschieht, und die Bewegungen geschehen unbewusst. (Reflexbewegungen.) Das ist nun bei der Reproduction von grosser Tragweite.

Wird nämlich ein Bewusstseinszustand erneuert, dessen motorische Reaction reflectorisch war, so sind wir uns auch bei der Vorstellung keiner Bewegung bewusst. Die entsprechende Bewegung kann wiedererneuert werden, aber bleibt Reflexbewegung und zum Bewusstsein gelangt nur die Tendenz zur Bewegung. Dagegen wird durch Wiederneuerung der Reflexbewegungen der Eindruck, dessen Reaction sie ausmachten, nicht erneuert. Wir können uns tausendmal an die Brust greifen und die Vorstellung des schmerzlichen Eindruckes stellt sich nicht ein, vorausgesetzt, dass diese Bewegung ursprünglich reflectorisch erfolgt ist.

Auf diese Weise werden die Fälle der Reproduction, welche wir bisher behandelt haben, durch den Umstand, dass der Nervenprocess im Nervenbogen verläuft, keineswegs tangiert. Das Identitäts- als auch das Ähnlichkeitsgesetz behalten ihre Giltigkeit auch gegenüber dieser Thatsache.

Doch anders gestalten sich die Dinge, wenn die durch sensorische Erregung hervorgerufene Bewegung bewusst wird. Die motorische Reaction kann nämlich unter Umständen selbst als Reiz wirken: die bewegte Hand sehen wir, die Stimme hören wir. Auf diese Weise haben wir zwei selbstständige Wahrnehmungen: *A* mit motorischer Reaction *b* und *B*, die Gesichtswahrnehmung dieser Reaction, so dass beide eben durch den physiologischen Process der Reaction *b* unzertrennlich verbunden sind. Die Reproduction geht hier nach dem Gesetze der theilweisen Identität vor sich und es können folgende Fälle stattfinden:

a) *A* wird erneuert und erneuert mittels *b* auch die Vorstellung *B*,

b) *B* wird erneuert und erneuert mittels gemeinsamer Reaction *b* die Vorstellung *A* als Theil des ganzen Processes,

c) *b* wird wachgerufen durch andersartige Eindrücke und erneuert sowohl *A* als auch *B*.

Ad *a)* liefert Beispiele die Localisation der Empfindungen auf der Oberfläche des Körpers;

Ad *b)* gehören Nachahmungsbewegungen, welche unter der Bedingung entstehen, dass wir die gesehene Bewegung schon früher vollführt haben.

Darauf beruht ferner die Deutung der Ausdrucksbewegungen und der Zusammenhang des Lautes mit der Vorstellung beim Sprechen;

Ad c) finden sich Beispiele in den Reproductionen des Traumes und der Hypnose.

Diese Art der Reproduction wollen wir dem Gesetze der Contingenz unterordnen.

12. Die Aufmerksamkeit ist nichts anderes als eine Erscheinungsform des Wollens, welche sich entwickelt hat als psychologisches Correlat der zweckmässigen motorischen Reaction bei angenehmen Eindrücken. Der entsprechende motorische Process bezweckt die Adaptierung der Sinnesorgane dem Reize gegenüber und hat die Hinlenkung der ganzen Summe der durch den Reiz erregten Energie in der Richtung des reizerzeugenden Gegenstandes zu Folge, so dass wir zu jenem Gegenstande hingezogen werden und uns hingezogen fühlen.

Die Aufmerksamkeit kann eingestandenermassen nur auf eine einzige Wahrnehmung gerichtet sein und bildet oder vertritt durch ihre physiologische Grundlage die nothwendige motorische Reaction für jene Wahrnehmung entweder zur Gänze oder zum Theil. Sie kann auf einen andern Eindruck hingelenkt werden nur, wenn der frühere Eindruck aufhört oder durch einen mächtigeren verdrängt wird. Im ersteren Falle bewerkstelligt sich der Übergang der Aufmerksamkeit (wir haben dieselbe fortwährend als motorische Reaction im Sinn!) anstandslos und ohne jedwede Folge für die nacheinander eintretenden Eindrücke.

Im zweiten Falle aber wird die in einer Richtung gebundene Energie gewaltsam in neue Bahnen überführt, was für die streitenden Eindrücke nicht ohne Folgen bleiben kann. Was eigentlich im Centralorgan vorgeht, lässt sich natürlich nicht einmal vermuthen; aber soviel ist ersichtlich, dass durch diese gewaltsame Überführung der Reaction die betreffenden Eindrücke physiologisch verbunden werden; denn die unvollendet gebliebene Reaction des früheren Eindruckes findet ihre Fortsetzung in der Reaction des neu eintretenden und so fliesst sie mit dieser zu einem einzigen Processe zusammen, nur dass der Bewusstseinzustand wechselt. Infolge dessen sind auch die entsprechenden Bewusstseinzustände aneinander geknüpft und wenn die Erfahrung lehrt, dass unmittelbar nacheinander folgende Eindrücke, von denen der spätere den früheren aus dem Bewusstsein verdrängt hat, welche also auf einen Angeblick im Bewusstsein zusammentrafen, einander reproducieren, so können wir als Ursache ihres Zusammenhanges eben die Aufmerksamkeitsreaction angeben. Das Gesetz der Folge.

Die psychische Erfahrung bestätigt diese Annahme. Wir sehen, dass aufeinander folgende Eindrücke, welche auf angegebene Weise nicht verbunden werden, auch nicht zusammenhängen und einander nicht reproducieren, sonst kämen wir wegen lauter Reproductionen zu keinem Denken. Wenn es manchmal den Anschein hat, dass Eindrücke einander reproducieren, welche notorisch in getrennten Zeitintervallen nacheinander folgten,

so erklärt sich das entweder dadurch, dass wir sie absichtlich einander näher brachten, indem sich der Geist noch mit dem längst verschwundenen Eindrucke beschäftigte, als die Aufmerksamkeit durch neuen Eindruck gefesselt wurde, oder durch Vermittelung einiger Zwischenglieder, deren Reproduction unbeachtet blieb, oder endlich dadurch, dass die Vorstellungen der Eindrücke irgendwann aus irgendwelchem Anlasse sich in Erinnerung zusammenfanden.

Auf diese Art erklärt sich die wechselseitige Reproduction der Theile eines Gegenstandes. Die Wahrnehmung des Gegenstandes ist ein Complex einzelner Wahrnehmungen, welche wir abgesondert, nacheinander erwerben müssen, ehe wir sie zu einem Ganzen verbinden. Und diese Entstehungsgeschichte einer solchen zusammengesetzten Wahrnehmung hat zu Folge, dass wir uns des Gegenstandes nur so erinnern können, wie er beim Wahrnehmen zu Stande gekommen ist. Zuerst haben wir ein undeutliches Gesammtbild und dann eine deutliche Vorstellung eines Theiles, von welchem wir zum nächsten übergehen und so fort. Dabei fühlen wir eine gewisse Spannung der Gesichts- und Kopfmuskeln als dunkle Wiedererneuerung der Bewegungen, von welchen die ursprüngliche Besichtigung des Gegenstandes begleitet war.

Sehr gut lässt sich diese Art der Reproduction an dem Buchstabieren der Kinder beobachten. Diese fügen anfangs die Buchstaben eines zu lesenden Wortes mühsam zusammen, bis sich daraus ein Theil eines bekannten Wortes herausstellt, welches von dem zu lesenden verschieden zu sein pflegt. Da wird das Wort schnell reproduciert und gesprochen, und es entstehen die zahlreichen Fälle des Sichversprechens.

Durch successive Verbindung von mehreren nach einander folgenden Eindrücken vermittels der Aufmerksamkeitsreaction entstehen Vorstellungsreihen, welche in der Herbart'schen Theorie grosse Rolle spielen, aber von den neueren Psychologen mit Unrecht vernachlässigt werden. Für die paedagogische Verwertung der psychologischen Gesetze sind die Vorstellungsreihen überaus wichtig und bieten dem Paedagogen die bewährtesten Mittel zur Übung des Gedächtnisses und zur erspriesslichen Anwendung der inductiven (maieutischen) Methode. Auf Grund der Aufmerksamkeitsreaction begreifen wir auch, warum sich Pausen und scheinbar inhaltsleere Unterbrechungen einer gleichartigen Vorstellungsreihe dem Gedächtnisse einprägen; denn in Wirklichkeit sind die Pausen keine leere Intermezza, sondern eine eigene Wahrnehmung für sich, welche mit dem vorangehenden Eindrucke so gut zusammenhängt, wie ein anderer Eindruck, und folglich auch reproduciert wird. (Cf. Wahle, Vierteljahrschrift für wiss. Phil. IX. 1885 p. 426).

13. Widerlegung von Erklärungen einiger psychischen Phaenomene, welche unserer Auffassung derselben zuwiderlaufen.

1. Hamilton bezeugt es aus der Erfahrung und Scripture sucht experimentell nachzuweisen, dass auch solche Vorstellungen (*A*, *C*) einander

reproducieren, welche nie im Bewusstsein zusammentrafen, wenn sie mit einer dritten Vorstellung verbunden waren (*AB, CB*), deren wir uns aber weder bei der einen noch bei der andern bewusst waren. Gegenüber Hamilton begnügen wir uns mit Scripture's ganz zutreffender, freilich zum andern Zwecke gemachten Bemerkung: Dieses (nämlich das von Hamilton angeführte) Beispiel leidet an den Mängeln aller nicht experimenteller Beobachtungen. Von einem Gegner könnte der berechtigte Einwurf gemacht werden, dass die beiden Vorstellungen möglicherweise doch einmal zu einer früheren Zeit zusammen im Bewusstsein gewesen seien. Obwohl dies sehr unwahrscheinlich ist, ist die Thatsache der mittelbaren Einwirkung so lange nicht bewiesen, bis alle Möglichkeit einer unmittelbaren Einwirkung ausgeschlossen ist.

Gegenüber Scripture wollen wir hervorheben, dass seine Beobachtung mit allen beim psychologischen Experimentieren unvermeidlichen Mängeln behaftet ist, so dass seine Experimente betreffs der Exactheit sehr zu wünschen übrig lassen. Aus der Anordnung seiner Experimente geht hervor:

a) Dass dabei zwischen absichtlicher Reproduction (dem Sicherinnern) und unwillkürlich stattfindender (dem Einfallen) kein Unterschied gemacht worden ist. Diese beiden Arten der Erinnerung unterscheiden sich durch verschiedene Bethätigung des Willens, wie leicht zu ersehen ist. Weil dann der Wille ein der willkürlichen Änderung und Eliminierung unzugänglicher Factor des psychischen Geschehens für den Experimentator ist, so würde sich zum Experimentieren nur der zweite Fall, die unwillkürliche Erinnerung eignen. Scripture's Experimente waren aber absichtliche Reproductionen. Die Versuchsperson w u s s t e von dem Zwecke der Versuche, sie s o l l t e Reproductionen angeben; demnach liefern die angestellten Beobachtungen kein exactes Material.

b) Scripture musste voraussetzen, dass die vermittelnde Vorstellung *B*, welche blos percipiert (nach Wundt's Ausdrucksweise), nicht appercipiert wurde und folglich nicht bewusst war, dieselbe Wirkung habe und inhaltlich genau so beschaffen sei, wie eine mit Aufmerksamkeit wahrgenommene Erscheinung. Nun ist aber sehr zweifelhaft, ob solche Eindrücke identisch sind. Kommt es nicht vor, dass ein unaufmerksamer Beobachter etwas anderes gesehen zu haben meint, wo ein aufmerksamer ein Pferd sieht? Wenn ich »schlecht höre«, schlecht »verstehe«, ist der Eindruck nicht qualitativ verschieden von dem richtig gehörten, richtig erfassten? Und sollte dieser Umstand für die Reproduction ohne Belang sein?

c) Endlich macht die Unterscheidung des Blickpunctes und Blickfeldes im Bewusstsein eine Praemisse in den Schlussfolgerungen Scripture's aus — zwei Begriffe, welche höchst problematisch sind, worüber später.

14. 2. Die Annahme f r e i s t e i g e n d e r V o r s t e l l u n g e n verträgt sich nicht mit unserer Auffassung des Reproductionsprocesses. Als freisteigend bezeichnet man Vorstellungen, welche nach sehr langer Zwischenzeit unverhofft ins Bewusstsein treten, ohne dass wir auf den ersten Blick

den Grund ihrer Wiederbelebung angeben könnten. Unter gewissen Voraussetzungen liegt die Annahme nahe diese Erscheinung als Beweis der Fortexistenz der Vorstellungen unter der Bewusstseinschwelle zu betrachten. So bei Herbart. Für Külpe ergeben sich die frei steigenden Vorstellungen als Consequenz seiner Hypothese von den centralerregten Empfindungen. Wir aber müssen in Consequenz unseres Standpunktes schliessen, dass die Wiedererneuerung längst vergessener Eindrücke nur unter der Bedingung möglich ist, wenn die ihnen entsprechende Spur durch unbeachtet gebliebene Wiederholungen vor gänzlichem Untergehen geschützt ist. Dann genügt ein passender Anlass um dieselbe wiederzuerneuern.

15. 3. Der in letzter Zeit mit grosser Lebhaftigkeit geführte Streit, ob die Ähnlichkeit oder Contingenz das Grundgesetz der Association und Reproduction bildet, tangiert unsere Auffassung nicht. Die von beiden Parteien aufgeworfenen Fragen wurden, insoweit sie mit unserer Ansicht im Widerspruch sind, schon im Laufe der Auseinandersetzung besprochen.

16. Überblick der gewonnenen Resultate. Es wurden vier Reproductionsgesetze statuiert: der Identität (der partiellen Identität), der Ähnlichkeit, der Contingenz und der Folge. Das Grundgesetz ist das der Identität, die Identität der neu eintretenden und der früheren Wahrnehmung ist der Grund der Reproduction in allen Fällen und alle lassen sich auf das Grundgesetz zurückführen. Bei den Fällen, welche unter das Gesetz der Ähnlichkeit fallen, ist die Identität der congruenten Theile Ursache der Reproduction, bei der Contingenz hängen die Vorstellungen mittels der motorischen Reaction zusammen, bei dem Gesetze der Folge mittels der die Aufmerksamkeit bedingenden Reaction, bilden ein Ganzes und die Reproduction erfolgt ebenfalls infolge der Identität.

Die Association also ist, im gewöhnlichen Sinne genommen, nie ein Erklärungsgrund der Reproduction, dennoch wollen wir die gewonnenen Gesetze aus Rücksicht auf die historische Bedeutung des Wortes Associationsgesetze nennen.

III. Anwendung des Associationsgesetzes.

17. Die Wichtigkeit des Associationsgesetzes ist für die psychologische Theorie deswegen ungemein gross, weil die Erforschung des Causalnexus die Möglichkeit frühere Eindrücke mit den gegenwärtigen in Verbindung zu setzen und deshalb die Möglichkeit der Erinnerung voraussetzt. Doch die eben gewonnenen Gesetze sind abstracte Formeln, und ihre Wirkung erzeugt in der wechselnden Fülle des concreten psychischen Geschehens unter wechselnden Bedingungen verschiedene Gebilde, welche wir näher betrachten müssen, um die Sphäre ihrer Wirkung abgrenzen zu können. Wir dürfen sie nicht im Voraus als alleiniges Mittel der psychischen Analyse aufstellen.

18. Die erste Beschränkung erhält die Machtsphäre des Associationsgesetzes durch die Erwägung, dass jedes psychische Phaenomen drei Momente, inhaltliches, Gefühls- und Willensmoment aufweist und dass des-

wegen jeder Bewusstseinszustand diese Momente innehaben muss. Gedanken, Gefühle und Strebungen sind keine selbständigen Bewusstseinszustände, sondern werden so a potiori benannt, je nachdem das eine oder das andere Moment überwiegt. Es wird also auch die Reproduction selbst und die Vorstellung diese drei Momente aufweisen. Daraus folgt zunächst die Unmöglichkeit die Associatio idearum zum alleinigen Principe der psychischen Analyse machen zu wollen. Wenn es sich dann um die Reproduction der Gefühle und Strebungen in dem hier angedeuteten und vom empirischen Standpunkte allein berechtigten Sinne handelt, müssen specielle Gesetze aufgestellt werden. Auf keine Weise ist es aber möglich durch Reproductionsgesetze die Entstehung der Gefühle und Strebungen zu erklären, wie es die Herbartianer gethan haben. Auch die Reduction der Gefühle und Strebungen auf Empfindungen, wie es die physiologischen Psychologen der modernsten Richtung versuchen, muss als verfehlt abgewiesen werden, da diese Reduction in Auffindung der begleitenden Nervenprocesse, welche sich zu Gefühls- oder Strebungerzeugenden Complexen verbinden, besteht, was zur Identificierung der physiologischen mit psychischen Processen, also zum materialistischen Standpunkte, unumgänglich führt.

19. Die Associationsgesetze sind aus der Thatsache der Reproduction abstrahiert. Das thatsächliche psychische Geschehen weist nur Complexe von Empfindungen und keine selbständige einfache Empfindung auf: somit können sich die Associationsgesetze blos auf die in der Erfahrung gegebenen Complexe, die Wahrnehmungen beziehen. Die Verbindung der Empfindungen zu Wahrnehmungen, welche für unser Bewusstsein einheitliche und einfache Zustände darstellen, ist durch diese Gesetze nicht erklärt, und es muss dafür ein anderes Erklärungsprincip gesucht werden. Vorläufig bleiben wir bei dem Wundtschen Begriffe der Synthese.

20. Durch dieses Verhältnis der Associationsgesetze zu Empfindungen ist auch das Verhältnis derselben zu den Kategorien des Raumes, der Zeit, der Ursächlichkeit bestimmt.

Bezüglich der Zeitanschauung ist wohl durch Verdienst Herbarts die Sache abgeschlossen; die Entstehung derselben ist auf Grund der Reproduction vollkommen begreiflich.

Betreffs der Raumanschauung und der Raumvorstellung streiten die Empiristen und Nativisten. Der Versuch Herbarts die Raumvorstellung auf zeitliche Reihen zu reducieren und das »nebeneinander« aus dem »nacheinander« zu erklären scheitert an der Unmöglichkeit die Raumanschauung des ruhenden Auges begreiflich zu machen. Kramář's Annahme einer unbewussten Raumvorstellung widerspricht den empirischen Voraussetzungen. Die untrennbare Associierung der Gesichts-, Tast- und Bewegungsempfindung, welche Bain und andere Associanisten voraussetzen, ist Etwas, was erst erklärt werden soll und kommt der Synthese der Empfindungen, welche wir im Vorigen als aus Associationsgesetzen unerklärbar bezeichnet haben, gleich. Wären die Raumanschauungen in der That unbewusste Urtheile,

wie Helmholtz meint, liesse sich ihre Entstehung auf dem Boden der Reproduction erklären. Doch bei der Flächenanschauung des unbewegten Auges können wir kein Urtheilen annehmen. Es bleibt nichts anderes übrig, als durch Annahme von Localzeichen die Entstehung der Raumanschauung in die Synthese der Empfindungen zu versetzen und die weitere Entwicklung mittels der Associationsgesetze zu erklären.

Die Causalität ist durch Reduction auf Zeitreihen in den Wirkungskreis der Associationsgesetze verwiesen.

21. Die psychische Activität aus den Associationsgesetzen erklären zu wollen, halten wir für misslich. Denn was soll hier erklärt werden? Die psychischen Phaenomene sind Thätigkeiten, somit ist die Activität unmittelbar gegeben und braucht so wenig erklärt zu werden wie die Activität in diesem Sinne in der physischen Welt. Die Frage um die Activität des Geistes aber ist ein metaphysisches Problem und entzieht sich der psychologischen Analyse.

22. Verlauf der Vorstellungen. Die Summe der Spuren bezeichnen wir als Gemüth (mysl). Der durch Veränderung infolge verschiedener Reize erzeugte Gesammtzustand des Nervenorganismus bildet die physiologische Seite, die durch Vorhandensein der Spuren bewirkte Möglichkeit der Wiedererneuerung der Vorstellungen oder das latente Vorhandsein der Vorstellungen bildet die psychische Seite des Gemüthes. Da nun jeder neue Eindruck in irgend einem Verhältnisse zum Gemüthe sein muss, so wird seine Wirkung physiologischerseits den Gesetzen der Energie und von physischer Seite den Reproductionsgesetzen unterworfen sein. Durch Verbindung der Energie- mit den Associationsgesetzen gedenken wir den Verlauf des psychischen Geschehens zu erklären.

Das Hauptpostulat des Energiegesetzes lautet, dass sich die erregte Energie in aequivalente Summe andersartiger, thätiger oder latenter Energie umsetze. Diesem Postulate wird beim psychischen Geschehen durch die begleitenden Nervenprocesse, welche im Nervenbogen verlaufen, Genüge geleistet. Die durch den Reiz erzeugte Nervenenergie wird in Centralorgane geleitet, dort schlägt sie in motorische Bahnen um und indem sie sich in Bewegungen oder vegetativen Processen erschöpft, geht sie in die äussere Welt über, wo sie sich weiter in physische Energie umsetzt.

Wenn wir nun das Gemüth mit in die Rechnung einbeziehen, so ist es a priori möglich, dass die durch den Reiz erregte Nervenenergie, wenn sie in die Spuren hingelenkt wird und den Erneuerungsprocess verursacht, sich früher erschöpft, ehe sie in die motorischen Bahnen und durch diese in die äussere Welt übergeht, oder dass sie an ihrer Leistungskraft so viel Einbusse erleidet, dass ihre Wirkung in den motorischen Bahnen bedeutend verringert wird. Beweis dazu liefert der Umstand, dass bei unentwickelten Menschen, wo das Gemüth ebenfalls noch unentwickelt ist, jeder Eindruck lebhafte Bewegungen zu Folge hat,

wogegen bei entwickeltem Menschen manche Eindrücke die motorischen Bahnen fast unberührt lassen.

Wir setzen also voraus, dass die Energie eines jeden Eindruckes durch das Gemüth gehemmt wird. Den Masstab dieser Hemmung finden wir in dem Gefühlstone des Eindrucks.

Stark betonte Eindrücke lösen sich regelmässig in entsprechenden Bewegungen und organischen Processen auf.

Bei starken aber schwach betonten Eindrücken ist es nicht nothwendig, dass die Energie sofort in motorische Bahnen übergehe, sondern dieselbe kann auf zweifache Art verbraucht werden: 1. kann die Energie durch die jede Wahrnehmung begleitenden physiologischen Processe erschöpft werden, welche den bekannten Zustand der unwillkürlichen Aufmerksamkeit bedingen; 2. kann der Überschuss der Energie, welche durch die Aufmerksamkeitsreaction nicht erschöpft wird, in die Spuren nach früheren Eindrücken übergehen und sich dort durch Wiederbelebung derselben entweder zur Gänze oder zum Theil erschöpfen.

Je nach der Beschaffenheit des Eindruckes nnd nach seinem Verhältnisse zu früheren Eindrücken, also zum Gemüth, gestaltet sich auch der Process und sein psychischer Effect verschieden.

a) Die Wirkung im Gemüthe ist so schwach, dass wir uns keiner der Vorstellungen, deren Spuren die erregte Energie streift, bewusst werden; sie gerathen bloss in eine gewisse Mitschwingung, um mit Wundt zu sprechen, und die Folge davon ist eine eigenthümliche Färbung des Gefühlstones, welcher sich von dem Empfindungstone im teleologischen Sinne durch eine gewisse Innerlichkeit unterscheidet. Man spürt sozusagen, dass man auch Herz im Leibe hat. Darin sind die Rudimente des aesthetischen Wohlgefallens zu suchen.

b) Es werden zwar Vorstellungen reproduciert, aber verschmelzen sofort mit dem gegenwärtigen Eindrucke, als dessen Bestandtheile sie wahrgenommen werden. Hieher gehören die Assimilationen, von welchen Wundt (Phil. Stud. VII. 340 u. 343) spricht, ferner das Steinthal'sche Hineintragen (Einl. in die Psych. 1881[2], 153), einige Fälle des Wiedererkennens und zahlreiche Illusionen.

c) Die reproducierten Vorstellungen verschmelzen nicht, sondern reissen die Aufmerksamkeit auf sich, so dass wir uns derselben bewusst werden. Hier sind wieder zwei Fälle zu unterscheiden. Ist der Eindruck andauernd und dabei verhältnissmässig schwach, so kann sich die auf eine reproducierte Vorstellung abgelenkte Aufmerksamkeit wieder dem Eindrucke zuwenden und von hier wieder zu einer andern Erinnerung übergehen. Es entsteht eine Art Kreisen der reproducierten Vorstellungen um die Wahrnehmung und zwar in der unmittelbarsten Nähe derselben nach allen möglichen Gesetzen der Reproduction und in allen Richtungen. Bekannt ist die Situation, wo wir einen angenehm erregenden Gegenstand behaglich beschauend uns dem Genusse völlig hingeben und dem erregten Gemüthe

durch verschiedene Bemerkungen Luft machen. Anderes Beispiel bietet die Häufung der Gleichnisse bei den epischen Dichtern namentlich bei Homer, Häufung der Metaphern in den Oden, der Epitheten in Anrufungen der Götter, Epiphoren, Anaphoren u. s. w.

d) Ist der Eindruck stark und kurz, so kehrt die Aufmerksamkeit von der reproducierten Vorstellung nicht zum Eindrucke zurück, sondern die Reproduction schreitet zu anderen Vorstellungen fort, bis sich die Energie erschöpft oder auf motorischen Bahnen in die Aussenwelt übergeht. Das ist die häufigste Erscheinung des wirklichen psychischen Geschehens, für welche Beispiele anzuführen überflüssig ist.

Es erübrigt einige Consequenzen des angenommenen Erklärungsprincips darzustellen.

23. Vorerst das Wachsthum der Energie. Im Gegensatze zu den Voraussetzungen, welche sich aus der Analogie mit der physischen Welt ergeben und zwar dem Gesetze von der Erhaltung der Energie scheinbar zuwider, bemerken wir im psychischen Geschehen, dass die Wirkung des Reizes das vorauszusetzende Aufgebot der erregten Energie nicht selten derart übersteigt, dass sich die Annahme eines Anwachsens der Energie aufdrängt. So wie wenn ein Stein ins Rollen gebracht mit steigender Schnelligkeit zu einer gefahrdrohenden Lavine heranwächst, so erzeugt ein schwacher Reiz, eine blosse Erinnerung, eine so hastige Reproduction einer Unmasse von Vorstellungen, dass die Summe der dazu nothwendigen Energie die anfängliche vielfach übersteigt, ja die Wirkung steigert sich derart, dass die Ordnung der psychischen und vegetativen Functionen gestört und sogar für immer zerstört wird.

Die Erklärung dieser oft beobachteten Erscheinung liegt in der auf Grund der Analogie mit dem physischen Geschehen berechtigten Annahme, dass jede Spur und folglich auch das ganze Gemüth ein Quantum Energie latent enthalten, um sich des Zersetzungs- und Assimilationsprocesses erwehren zu können. Diese gebundene Energie wird nun durch geeigneten Anlass freigemacht, entladet sich, verstärkt die herbeigeführte und das wiederholt sich so lange bis der Übergang in motorische Bahnen bewerkstelligt wird.

Dadurch ist die Störung des psychischen Gleichgewichtes und die unregelmässige, heftige motorische Reaction bei den Affecten erklärt. Unter Affecten verstehen wir solche starke Emotionen oder Gemüthsbewegungen, welche von starker Erregung der motorischen Nerven und von Störung der vegetativen Functionen begleitet werden. Demnach entstehen die Affecte nur aus psychischer Ursache, und die physiologischen Begleiterscheinungen sind Folge der Gemüthserregung.

Jede Emotion kann in Affect übergehen, aber kein noch so intensiver körperlicher Reiz, wenn dadurch das Gemüth unberührt bleibt, ist Affect Unerwartete heftige Eindrücke, bei denen die Wirkung unmittelbar in motorische Bahnen übergeht, körperlicher Schmerz überhaupt, erzeugen wohl

dieselben Störungen des bewegenden Organismus und der vegetativen Functionen wie die Affecte; aber weil die Gemüthserregung fehlt, sind es keine Affecte. Einige Denker betrachten zwar die Gemüthsbewegung als Folge der Veränderungen im körperlichen Organismus, wie soll dann aber der affectartige Zustand erklärt werden, wenn er notorisch durch eine Erinnerung hervorgerufen wird? Langes Untersuchungen über die körperlichen Äusserungen der Affecte sind sicher interessant, aber beweisen den Ursprung der Gemüthsbewegung aus den organischen Veränderungen keineswegs. Um sagen zu können: wir sind betrübt, weil wir weinen (James), ist zuerst der Beweis nothwendig, dass jede organische Änderung einen Bewusstseinszustand zu Folge hat. Das widerspricht aber der Erfahrung und lässt sich aus dem Parallelismus nicht erschliessen. Übrigens hat Lehmann experimentell nachgewiesen, dass der erwartete Bewusstseinszustand mit der künstlich erzeugten organischen Änderung sich nicht gleichzeitig einstellt.

Demnach können die Ausdrucksbewegungen auch nicht zum Eintheilungsgrunde der Affecte gewählt werden. Die einzig mögliche Eintheilung ergibt sich aus der psychischen Beschaffenheit der Affecte: sie sind angenehm oder unangenehm. Diese Eintheilung deckt sich vollständig mit derjenigen in sthenische und asthenische; denn erstens sind die Ausdrucksbewegungen der verschiedenen Affecte im Grunde nur Modificationen der motorischen Begleiterscheinungen des Lust- und Unlusttones der psychischen Thätigkeiten überhaupt, was aus Vergleichung der Lange'schen und Lehmann'schen Untersuchungen erhellt, zweitens zeigt die Entwickelung der Affecte, sofern sie uns durch Preyers Beobachtungen und Lehmanns vergleichende Darstellung zugänglich geworden, dass sich die verschiedenen Arten der Affecte aus den ursprünglichen Zuständen der Lust und Unlust durch Associierung zweckmässiger und Hinzutreten ererbter Bewegungen entwickelt haben.

24. Wenn man unter der Apperception denjenigen Process versteht, welcher durch das Verhältnis der neueintretenden Wahrnehmung zu den früheren bedingt ist, so braucht man zu seiner Erklärung kein neues Princip. Die Associationsgesetze reichen hier vollkommen aus, und die paedagogische Psychologie besitzt in denselben den richtigen Schlüssel zur Lösung verschiedener Fragen, welche die Aneignung neuer Kenntnisse und die Didaktik überhaupt betreffen. Die Apperception ist also ein ganz praktischer zusammenfassender Begriff, welcher die Übersicht über Erscheinungen erleichtert, welchem aber in der Theorie eine so untergeordnete Stellung zukommt, wie dem Begriffe der Gewohnheit.

So wie aber Hume die Gewohnheit zum erklärenden Principe gemacht hat, so hat man auch aus der Apperception mehr machen wollen, als die nüchterne Beobachtung des psychischen Lebens zulässt, und weil dadurch der Inhalt und Umfang dieses Begriffes verschiedenen Schwankungen und Umwandlungen unterworfen wurde, so hat derselbe zur Unsicherheit

der psychologischen Terminologie und der daraus resultierenden Verwirrung unnützerweise so viel beigetragen, dass in neuester Zeit Stimmen laut wurden, man möge den Begriff der Apperception ausser Cours setzen und durch passende Ausdrücke ersetzen (Höffler). Wir wollten jedoch über die Apperception nicht den Stab brechen, der Begriff soll in der oben angedeuteten Beschränkung fortbestehen und der Paedagogik weiter seinen guten Dienst erweisen; aber wir wenden uns entschieden gegen solche Auffassung und Ausgestaltung derselben, durch welche in die psychologische Theorie unempirische Elemente hineingeschmuggelt werden. Das gilt, wenn wir Kant's und Leibnitzens Apperceptionsbegriff ausseracht lassen, besonders von dem Apperceptionsbegriffe Wundts. Wir setzen hier den Begriff der Apperception nach Wundt als bekannt voraus und wenden gegen seine Auffassung Folgendes ein.

Erstens ist die Unterscheidung des Blickfeldes und Blickpunktes nicht empirisch begründet. Es ist zwar nicht zu leugnen, dass wir, während die Aufmerksamkeit durch einen Gegenstand in Anspruch genommen wird, auch andere Gegenstände unklar zu sehen vermögen. Sehen wir aber andere Gegenstände immer? Z. B. wenn sich unseren Blicken ein gänzlich unbekanntes Panorama bietet? Ich meine, dass wir in solchen Fällen überhaupt nur das sehen, worauf die Aufmerksamkeit gerichtet ist und gar nichts anderes; das, was nur ins Blickfeld fallen sollte, existiert in solchen Fällen für uns überhaupt nicht. Natürlich wendet sich die Aufmerksamkeit rasch zu anderen Theilen des Gesammtbildes, aber da tritt alsogleich die Reproduction in ihre Rechte, und dadurch erkläre ich, dass neben dem fixierten Gegenstande auch ein schwaches Bild des eben betrachteten stehen bleibt. Wenn wir dann ein bekannteres Bild in Sicht bekommen, so stellen sich die Reproductionen gleich beim ersten Anblick ein, und das fortwährende rasche Schwanken der Aufmerksamkeit erzeugt den Schein, als ob wir mehrere Gegenstände in abgestufter Deutlichkeit sähen.

Wenn somit beim Gesichtssinn die Unterscheidung des Blickfeldes und Blickpunktes auf solche Weise begreiflich und scheinbar berechtigt ist, wie verhält sich das bei Wahrnehmungen anderer Sinne? Gibt es beim Gehör- oder Geschmack- oder Tastsinne ein Analogon? Und es müsste ein solches geben, wenn die Unterscheidung des Blickfeldes und Blickpunktes eine grundsätzliche Bedeutung besässe. Wenn wir aber kein Hörfeld und keinen Hörpunkt zu unterscheiden vermögen, so ist die Übertragung dieser Unterscheidung auf die Wahrnehmungen überhaupt nicht gerechtfertigt, umsoweniger auf Vorstellungen. Eine Vorstellung im Blickfelde ist unbewusst, und unbewusste Vorstellung als im Bewusstsein existierend ist doch ein innerer Widerspruch. Wir unterschätzen die Bedeutung des Unbewussten (z. B. in der Auffassung Lipps') keineswegs; aber ein minder Bewusstes können wir neben dem Bewussten nicht zulassen ausser in dem Sinne: bewusst aber undeutlich, unklar im Vergleiche zum klar und deutlich Bewussten. Nie aber könnte dieses minder Bewusste neben dem klar Bewussten

auf einmal im Bewusstsein vorhanden sein, denn beide erheischen die volle Aufmerksamkeit.

Zweitens fand sich Wundt in Consequenz der Unterscheidung des Blickfeldes und Blickpunktes zur Annahme eines besonderen Apperceptionsorganes veranlasst, dessen Existenz nicht nur nicht erwiesen ist, sondern einigen erwiesenen physiologischen Thatsachen widerspricht und zu bedenklichen Consequenzen führt. So ist diese Annahme schon durch die vielleicht als erwiesen zu betrachtende Thatsache bedroht, dass jedes Centralorgan sowohl sensorisch wie motorisch fungiert (Flechsig); ferner durch den Umstand, dass verschiedene Sprachstörungen beim vollsten Bewusstsein stattfinden. Das Apperceptionsorgan ist zugleich nach Wundt auch Willensorgan. Dadurch wird die Willensthätigkeit von anderen Seiten der seelischen Thätigkeit getrennt und das Hauptprincip des Empirismus, dass jedes psychische Phaenomen drei Momente, das inhaltliche, das Gefühls- und Strebungsmoment aufweist, durchbrochen.

Sollen wir dann auch für Gefühle ein specielles Organ annehmen? Und solcher Bedenken gibt es eine stattliche Reihe.

Wenn wir endlich die Function der Apperception, wie sie Wundt darstellt, in Betracht ziehen, so vermeinen wir die alte Vermögenstheorie wiederbelebt zu sehen. Die Apperception waltet und schaltet wie ein selbstständiger Factor. Sie verbindet die Vorstellungen und löst ihre Verbindungen auf, sie erfasst neu eintretende Eindrücke und fügt sie den früheren ein und wo sie nicht ausreicht, da tritt wieder die einfache Perception auf den Plan, und mittels dieser Begriffe wird dann die Wirkung der Associationsgesetze zur Unkenntnis umgewandelt und die Analyse der psychischen Phaenomene erschwert.

Wir glauben, dass die grossen Errungenschaften der Wundt'schen Theorie ohne den missglückten Apperceptionsbegriff ganz gut bestehen könnten, und schliessen uns denjenigen Stimmen, welche, wie oben gesagt, die Beseitigung dieses Wortes beantragen, insoferne an, dass wir seine Bedeutung auf praktische, paedagogische Zwecke beschränken.

25. Es erübrigt das Verhältnis der Associationsgesetze zu dem Urtheilen zu erwähnen. Da wir das Urtheil als Bewusstwerden der Zusammenhörigkeit zweier Zustände auffassen, ist es für uns selbstverständig, dass die Entstehung und Entwicklung der Urtheilsfunction auf Grund der Associationsgesetze zu erklären ist und das ist wohl die herrschende Meinung. Nur zwei Ansichten über das Wesen und die Entstehung des Urtheils kommen in Betracht, da sie den Associationsgesetzen entweder direct widersprechen oder wenigstens durch ihre Consequenzen widersprechen könnten: diejenigen von Brentano und Jerusalem.

Die Brentano'sche Auffassung halten wir für unrichtig schon deswegen, weil sie auf einer Eintheilung der psychischen Phaenomene basiert, welche wegen des widerspruchsvollen Begriffes der inneren Gegenständlichkeit zu sich kreuzenden Divisionsgliedern führt.

Die innere Gegenständlichkeit oder intentionale Inexistenz, wenn sie nicht eine Beziehung der seelischen Thätigkeit auf einen äusseren Gegenstand bedeuten, sondern diesen Gegenstand in sich haben soll, hat nur dann einen Sinn, wenn sie Thätigkeit als solche bezeichnet, deren Gegenstand erst durch sie selbst erzeugt wird, sowie die Grammatiker den sogenannten Accusativus des inneren Objectes auffassen. Sage ich: vitam vivo, victoriam vinco, ich halte eine Rede, schreibe einen Brief, so entsteht der Gegenstand der Thätigkeit eben während und mittels des Schreibens im Gegensatze zu: einen Brief lesen, wo der Gegenstand vor der Entstehung der auf ihn gerichteten Thätigkeit fertig dasteht. Dieser Art sind alle psychischen Thätigkeiten, doch der Begriff einer solchen Gegenständlichkeit ist dann als Eintheilungsgrund steril, weil die Beziehung der Thätigkeit auf ihr Object überall dieselbe ist.

Ferner: Das Fürwahrhalten, welches nach Brentano das Wesen des Urtheilsbegriffes ausmacht und als unterscheidendes Merkmal dieses Phaenomens gegenüber der Vorstellung und Phaenomenen der Liebe und des Hasses aufgestellt wird, muss man es wirklich auf allen Stufen der Entwicklung des Urtheilens voraussetzen? Ist es nicht wahrscheinlich, dass dieser Bestandtheil der Urtheilsfunction erst durch Bewusstwerden der Möglichkeit des Irrthums entstanden sich mit derselben unzertrennlich verbunden hat? Die blosse Möglichkeit dieser Annahme entkräftet das Hauptargument Brentanos, so dass es angesichts anderer Thatsachen schwerlich standzuhalten vermag.

Die Erklärung Jerusalems, Urtheilen heisse einen Vorgang auffassen als Thätigkeit eines Dinges, finde ich zu eng, da hiedurch eine ganze Reihe von identischen oder Erkennungsurtheilen, welche doch schon im allerersten Anfange der Urtheilsentwickelung haben stattfinden müssen, keine genügende Erklärung erhält. Übrigens verknüpft Jerusalem die Entstehung und Entwicklung des Urtheils mit der Entwicklung der Sprache, womit ich nur übereinstimmen kann; dadurch ist die Erklärung des Urtheils in den Wirkungskreis der Associationsgesetze hineingezogen worden, was ebenfalls mit unserer Meinung übereinstimmt.

IV. Philosophische Bedeutung des Associationsgesetzes.

26. Aus dem Begriffe des Wissens und aus der ethisch-teleologischen Bedeutung einer einheitlichen Weltanschauung ergibt sich, dass jeder wissenschaftliche Satz seine philosophische Bedeutung besitzt, deren Grad dem Verhältnisse entspricht, in welchem das durch den Satz ausgesprochene Resultat des Denkens zur Lösung der Grundprobleme des menschlichen Erkennens beiträgt. Das psychologische Wissen ist in dieser Beziehung besonders wichtig, da die gesammte psychologische Wissenschaft an dem Grundprobleme der Seele arbeitet, ohne dessen wenn auch hypothetische Lösung keine Weltanschauung, kein philosophisches System sich überhaupt denken lässt. Es ist also leicht erklärlich, warum die Associationsgesetze,

eine so grosse Bedeutung gewinnen konnten, dass sie ein J. St. Mill dem Gravitationsgesetze an die Seite stellen und aus denselben alle Fragen um das Wesen der Seele, um das Verhältniss des Psychischen und Stofflichen sowie alle erkenntnistheoretischen Probleme ergründen wollte.

Doch unsere Auffassung der Associationsgesetze rechtfertigt keineswegs eine so grosse Meinung von der Tragweite derselben und lässt uns ihre philosophische Bedeutung anderswo erblicken. Wir haben gesehen, dass durch Associationsgesetze nicht einmal die wichtigsten Probleme der eigentlich psychologischen Analyse gelöst erscheinen: denn wir haben ihren Wirkungskreis auf die Wahrnehmungen und auf das auf denselben beruhende, aus denselben sich entwickelnde seelische Geschehen beschränken müssen und wir müssen demnach gestehen, dass das grosse Problem des psychischen Parallelismus nnd des Wesens des Psychischen sich aus den Associationsgesetzen nicht erschliessen lässt. Dadurch ist unsere Stellung gegenüber dem englischen Associanismus im Voraus gegeben, wir können seine Consequenzen nicht anerkennen.

27. Doch wenn wir uns damit zufrieden stellen wollen, wozu uns unser empirische Standpunkt und unsere Auffassung des Associationsgesetzes berechtigt, so erblicken wir den philosophischen Wert dieser Auffassung in doppelter Hinsicht.

Erstens in negativer. Da sich bei der Analyse des Phaenomens der Reproduction die Unvergleichbarkeit des Psychischen und Stofflichen als unumgängliche Voraussetzung ergeben hat, so gestalten sich die Associationsgesetze zum Gegenbeweise gegen die materialistische Auffassung des Psychischen und gegen den spiritualistischen Dualismus. Zu diesem Zwecke werden in der Abhandlung die Schlussfolgerungen von zwei interessanten und gründlichen böhmisch geschriebenen Schriften (des H. Dr. Kramář über unbewusste Vorstellungen und H. Dr. Čáda über das noëtische Problem bei Herbart und J. S. Mill) einer Kritik unterzogen. Kramář hat es versucht die Association und Reproduction eben auf Grund der offen ausgesprochenen Identität der seelischen und der sie begleitenden und nach seiner Ansicht sie verursachenden physiologischen (chemischen, elektrischen u. s. w.) Processe zu erklären und gelangt zur unhaltbaren Hypothese von der Verschiebung der Bewusstseinsschwelle und verwickelt sich in Widersprüche, unter anderem auch in den, dass die Strebung (Wille) als eine Bewegung der Bewegung (!) erscheint.

Čáda steht anfänglich auf dem empirisch einzig berechtigten Standpunkte, dass jede Erkenntnis durch Mitwirkung zweier Factoren zustande kommt, der objectiven äusseren Welt und — allgemein gesagt — unseres Inneren und bekämpft von hieraus in zutreffender Weise die gewagten erkenntnis-theoretischen Consequenzen des Associanismus von J. St. Mill, indem er als noëtisches Princip die Relativität unserer Erkenntnis aufstellt. Bald jedoch verwechselt er auf eine fast unmerkbare Weise diesen Stand-

punkt mit einem andern, indem er für das Innere einen seelischen Factor unterschiebt, aus dessen Annahme dann die Existenz einer persönlichen Seele verschleiert hervorblickt, und kümmert sich nicht um die Frage, ob dieser Factor auch thatsächlich gegeben ist. Das Associationsgesetz erlaubt nicht diese Annahme als gegebene Thatsache zu betrachten. Wenn nun Čáda aus der Relativität unserer Erkenntnis die Nothwendigkeit des Glaubens im religiösen Sinne folgert, so haben wir gegen diese Hypothese als Hypothese nichts einzuwenden; wohl aber gegen die Art und Weise, wie sie gefolgert und wahrscheinlich gemacht wird. Denn auch hier geschieht eine Verwechslung der Begriffe, indem der Glaube in den Prämissen als Fürwahrhalten des Urtheils, in den Folgerungen aber im gewöhnlichen Sinne als religiöser Glaube genommen wird, wozu den Verf. der unterschlagene dualistische Standpunkt verleitet haben mochte.

Doch mit dem Schluss, in welchen dann Čádas Auseinandersetzungen ausklingen, stimmen wir wohl überein; auch wir halten dafür, dass uns neben der auf Sinneswahrnehmung beruhenden Erkenntnisquelle eine andere zu Gebote steht, aber wir folgern das nicht im Gegensatze zu dem Associationsgesetze, sondern gerade auf Grund desselben, und das ist eben die zweite Hinsicht, in welcher das Associationsgesetz der philosophischen Speculation Dienst erweist.

28. Aus unseren Auseinandersetzungen über die Anwendung der Associationsgesetze geht zwar die Relativität der menschlichen Erkenntnis hervor; denn alles Wissen beruht auf den Wahrnehmungen und enthält den subjectiven Factor, wegen welchen wir nie über die Erscheinungen hinaus zum Wesen der Dinge an sich werden durchdringen können, und manche Probleme, welche sich auf dieses transcendente Gebiet beziehen werden trotz ihrer Wichtigkeit für unsere Weltanschauung auf dem Wege der sinnlichen Erkenntnis ungelöst bleiben. Aber die Reproduction belehrt uns auch, dass die psychischen Processe durch ihr physiologisches Correlat mit der Gesetzmässigkeit des äusseren Geschehens unmittelbar zusammenhängen und dass dieser Zusammenhang in dem ganzen Wirkungskreise der Associationsgesetze bestehen bleibt und dass somit die ganze seelische Entwicklung ungeachtet aller individuellen Selbstbestimmung ein integrierender Theil der Gesammtentwickelung bildet und ihren Gesetzen unterworfen ist. Die Denkthätigkeit also des Menschen folgt ebenfalls dem allgemeinen Gesetze; sie entwickelt sich so, wie sie sich entwickeln muss; sie bestimmt sich nicht selbst, sondern wird durch dasjenige bestimmt, was dem Weltall Gesetze gegeben hat. Wenn es uns also gelingen könnte dasjenige, was in uns und durch uns wirkt, in seiner Thätigkeit zu erfassen, so wäre uns ein Einblick in die Gesetzmässigkeit des Transcendenten verschafft. Und wir glauben, dass dies möglich ist durch Sichbewusstwerden des Instinctmässigen im menschlichen Leben und Treiben. Hier wirkt das Unbekannte, und kein Eingriff des menschlichen Willens kann es von dem vorgezeichneten Ziele ablenken. Das Sichbewusstwerden kann natürlich nicht in dem Erkennen

des »Warum das so geschieht« bestehen, sondern in dem blossen »Dass es so ist«, und ein solches Erkennen genügt zur Lösung mancher Probleme, welche die Wissenschaft nicht bewältigen kann, auch solcher, welche das Wesen des religiösen Glaubens ausmachen. Durch Hinweis auf Durdíks Erörterungen von der Fernwirkung der Monaden in der Schrift Leibnitz und Newton (Halle 1869) und von ihrer Wechselwirkung wird diese Ansicht bekräftigt.

OBSAH.

ČÁST I.

Úvod.

Str.
§ 1. Ponětí associace a význam její v dějinách psychologie 1
§ 2. Vytčení otázek a rozvrh 5

ČÁST II.

Vyvození zákonů associačních.

§ 3. Stopa v nervstvu po dojmech. Reprodukce 7
§ 4. Psychické důsledky. Zapomenutí úplné 12
§ 5. Obnova dojmu týmž popudem. Upamatování se 14
§ 6. Námitky a vyvrácení jich 17
§ 7. Pokračování. Erkennungsgefühl 20
§ 8. Obnovení popudem částečně stejným. Schéma první 24
§ 9. Zákon podobnosti 28
§ 10. Obnovení dojmů sdružených. Různé výklady a kritika jich 31
§ 11. Vysvětlení na základě oblouku čivného. Sdružení pohybů a představ o pohybech 38
§ 12. Obnovení dojmů sdružených na základě pozornosti 44
§ 13. Vysvětlení úkazů zdánlivě sporných 53
§ 14. Představy volně vstoupající 56
§ 15. Spor o základní zákon sdružení 58
§ 16. Přehled vyvozených zákonů vybavení 59

ČÁST III.

Užití zákonů associačních.

§ 17. Význam reprodukce v empirickém systemu 62
§ 18. Omezení platnosti zákonův associačních. City 63
§ 19. Zákony associační a vnímání 65
§ 20. Představa času, prostoru a příčinnosti 67
§ 21. Aktivita duševní a představa osobnosti 72
§ 22. Průběh představování. Energie mysli, zákony její 74

Str.
§ 23. Vzrůst energie mysli 80
§ 24. Apperccepce 90
§ 25. Souzení 99

ČÁST IV.

Filosofický význam zákona associačního.

§ 26. Povšechná úvaha o filosofickém významu vědeckých poznatků 103
§ 27. Negativní dusledky ze zákona associačního 107
§ 28. Positivni výsledky 114
Výtah z předloženého pojednání 119

Mimo Rozpravy vyšlo:

V. V. Tomek. Mappa staré Prahy k létům 1200, 1348 a 1419 . . . . Cena 5 zl.
Dr. Bohuslav Rieger. Zřízení krajské v Čechách. Část I. . . . . . . Cena 3 zl. 75 kr.
» » » » » » Části II. seš. 1. . . . Cena 1 zl. 50 kr.
» » » » » » » » » 2. . . . Cena 2 zl. 10 kr.
Ferdinand Tadra. Soudní akta konsistoře Pražské. Část I. (1373—1379.) Historický Archiv České Akademie č. 1. . . . . Cena 2 zl. 90 kr.
Ferdinand Tadra Soudní akta konsistoře Pražské. Část II. (1380—1387.) Historický Archiv České Akademie č. 2. . . . . Cena 3 zl. 20 kr.
František Dvorský. Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna. I. Dopisy z roku 1631 a 1633. Historický Archiv České Akademie č. 3. Cena 2 zl. 25 kr.
František Dvorský. Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna. II. Dopisy z roku 1634 a 1635. Historický Archiv České Akademie č. 7. . . Cena 2 zl. 50 kr.
Dr. František Kameníček. Prameny ke vpádům Bočkajovců na Moravu a k ratifikaci míru vídeňského od zemí koruny české r 1605 1606. Historický Archiv České Akademie č. 4. . . . . Cena 2 zl.
Dr. Vojtěch J. Nováček. Listář k dějinám školství Kutnohorského. (1520—1623). Historický Archiv České Akademie č 5. . . . . Cena 1 zl. 40 kr.
Ferdinand Tadra. Summa cancellariae (Cancellaria Caroli IV.) Formulář král. kanceláře české XIV století. Historický Archiv České Akademie č. 6. Cena 2 zl. 10 kr.
Zikmund Winter. Život církevní v Čechách. Svazek první . . . . . . Cena 1 zl. 30 kr.
» » » » » » druhý. . . . . . Cena 1 zl. 40 kr.
Ferdinand Tadra. Soudní akta konsistoře Pražské. Část III. (1392—1393., 1396—1398). Historický Archiv České Akademie č. 8. . . . . Cena 3 zl. 50 kr.
Max. Dvořák. Dva denníky dra. Matiáše Borbonia z Borbenheimu. Historický Archiv České Akademie č. 9. . . . . Cena 1 zl. 80 kr.

Tiskl Alois Wiesner v Praze.

